T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
MAHALLİ İDARELER VE YERİNDEN YÖNETİM
BİLİM DALI

ANTİK KENT İLE BU MEKANI ÜRETEN TOPLUMUN DEĞERLER SİSTEMİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ VE ATİNA ÖRNEĞİ

Doktora Tezi

Aynur CAN

Danışman: DOÇ. DR. AYŞE GÜNER

İstanbul, 2003

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ŞEKİL LİSTESİ... vii

GİRİŞ..... 1

Birinci Bölüm: KAVRAMSAL YAPILANMA

A. Bir Tasavvur Bir Gerçek: İnsan..... 4
1.İnsan Kavramı..... 4
2.İnsanın Boyutları..... 5
a. Maddi Varlık Alanı..... 5
b. Manevi Varlık Alanı..... 6
c. Ontolojik Bir Bütün Olarak İnsan..... 6
B. Mekan..... 7
1. Mekan Kavramı..... 7
2. Mekanın Boyutları..... 7
3. İnsan Mekan Arası İlişkinin Özel Bir Boyutu Olarak: Mimari Mekan..... 11
4. Kentsel Mekan..... 13
C. Kültür..... 15
1. Kültür Kavramı ve Tanımları..... 15
2. Kültür Kavramının Özellikleri..... 19
3. Kültürel Sistem ve Değer Kavramı..... 23
D. Öz + Biçim = Kent Kültürü..... 26
1. Toplum ve Zihni Alt Yapı (Zihniyet Yapılanması)..... 29
2. Sosyal Fenomen ve Değer Yargıları ya da "Weber ve Strauss Diyalogu"..... 30

E. Farklı Teorik Yaklaşımlar Işığında Kent ve Kent Sorunsalı 32
1. Şehir veya / ya da Kent 32
2. Farklı Teorik Yaklaşımlar Işığında Kent ve Kent Sorunsalına Bakış 32

İkinci Bölüm: ANTİK KENT KAVRAMI KAPSAMI VE TARİHSEL ZEMİN

A. Sözcük Tarama ve Tanım Geliştirme 41
B. Antik Kente "Girizgah" 43
C. Tarihsel Zemin 45
1. Tarihsel Arka Plan Hazırlığı 47
a. Eski Çağlardan İkinci Bin Yılın Sonuna Kadar Ege ve Yunanistan 47
b. Yunan Tarihinin Orta Çağı (MÖ. 1000-700) 48
c. Yunan Tarihinin Arkaik Çağı (MÖ. 7. ve 6.Yüzyıllar).. 51
2. Yunan Tarihinin Klasik Çağı 52
a. Birinci Klasik Çağ (MÖ. 5. yüzyıl) 52
aa. İyonya İhtilali (MÖ. 499) 52
ab. Maraton Muharebesi (MÖ. 490) 54
ac. Salamis Deniz Savaşı (MÖ. 480) 54
ad. İki Kutuplu Yunan Dünyası 54
ae. Peloponnes Savaşı (MÖ. 431-404) 55
b. İkinci Klasik Çağı (MÖ. 4. yüzyıl) 55
ba. Korinthos Savaşı (MÖ. 395) 55
bb. Antialkidas Barışı 56
bc. Bu kez Spartalılara Karşı Attika-Delos Deniz birliği (MÖ. 378) 56
bd. Tebai'nin Hegamonyası 56
be. Kartaca'nın Güney İtalya ve Sicilya Olayları 56
bf. Makedonyalılar Tarih Sahnesinde 56

Üçüncü Bölüm: ANTİK KENTTE TOPLUMSAL YAŞAM VE KENT FORMU İLİŞKİSİ VEYA ETKİLEŞİMİ

A. Genel Yaklaşım 58

B. Kent Formu (Kentsel Biçim) Kavramı ve Kentsel Biçimi Belirleyen Koşullar 69

1. Kent Formu Kavramı 71

2. Kentsel Biçimi Belirleyen Koşullar 71

a. Doğal Yapı 71

b. Sosyal Ekonomik ve Teknik Koşullar 71

c. İnançsal Düşünsel ve Estetik Koşullar 72

C. Antik Kent Formunun Oluşumu 72

1. Doğal Yapı 73

a. Coğrafi ve Topografik Özellikler 73

aa. Ege Bölgesi 73

ab. Yunanistan 74

ac. Anadolu'nun Batı Kıyıları 74

ad. Ege Adaları 75

b. İklim 76

2. Toplumsal Verilerin Maddeleştiği Antik Kent ve Kompozisyonu 76

a. Akropol/is ve Surlar (Yönetim ve Savunma faaliyetleri) 76

b. Agora ve Liman (Ekonomik Ticari Faaliyetler) 78

c. Tapınak ve Anıtlar (İnançsal Faaliyetler) 82

d. Gymnasion (Askeri ve Sportif Faaliyetler) 87

e. Tiyatro (İnançsal ve Düşünsel Faaliyetler) 88

f. Konutlar (Yerleşim Faaliyetleri) 89

g. Çeşmeler 91

D. Antik Kentte Toplumsal Yaşam ve Kültür 91
1. Ekonomik ve Politik Toplum 95
2. Toplumsal Sınıflar 98
a. Yurttaşlar 98
b. Yabancılar 99
c. Köleler 100
3. Kültürel Etkinlikler 102
a. İnançsal Etkinlikler 103
b. Düşünsel Etkinlikler 104
c. Sanatsal Etkinlikler 104
d. Sportif Etkinlikler 104
4. İnsan Tasavvuru ve Mekan Algısı 105
E. Antik Kentte Toplumsal Yaşam ve Kent Formu İlişkisi veya Etkileşiminin Değerlendirilmesi 105
1. Sosyo-Ekonomik Veriler (Toplumun Realitesi) 106
2. İnançsal Düşünsel Kültürel Veriler (Toplumun İdealitesi) 106
3. Yaşam Biçimi ve Değerler Sisteminin Özel Bir Biçimi Olarak Gelişen Antik Kent Silueti veya Antik Kentin Kimliği 110

Dördüncü Bölüm: TOPLUMSAL YAŞAM VE KENT FORMU ETKİLEŞİMİNİN ANTİK ATİNA ÖRNEĞİNDE SUNUMU

A. Atina'da Kent Formunun Oluşumu 112
1. Doğal Yapı 114
2. Kentin Fonksiyon Alanları 114
a. Akropol/is ve Surlar 114
b. Agora ve Liman 117
c. Tapınak ve Anıtlar 123

d. Gymnasion 126
e. Tiyatro 129
f. Konutlar 129
g. Çeşmeler 133
B. Atina'da Toplumsal Yaşam ve Kültür 133
1. Ekonomik ve Politik Toplum 133
2. Kültürel Etkinlikler 136
a. İnançsal Etkinlikler 136
b. Düşünsel Etkinlikler 137
c. Sanatsal Etkinlikler 138
d. Sportif Etkinlikler 139
3. Atina Toplumunda İnsan Tasavvuru ve Mekan Algısı 140
C. Atina'da Form ve Yaşam Etkileşiminin Değerlendirilmesi .. 140

SONUÇ 143
BİBLİYOGRAFYA 148

ŞEKİL LİSTESİ

		Sayfa No.
Şekil 1	: Kültür Kavramı	22
Şekil 2	: Değer Kavramı ve İşlevi	25
Şekil 3	: Antik Kent Sisteminin Kapsamını Gösteren Harita..	42
Şekil 4	: Atina İmparatorluğu ve Müttefiklerini Gösteren Harita	53
Şekil 5	: İnsan ve Çevresi Arasındaki Algısal Bağlar	63
Şekil 6	: Tapınak Planları	86
Şekil 7	: Epiduros Tiyatrosu	90
Şekil 8	: MÖ. 400'lü Yıllarda Atina	113
Şekil 9	: MÖ. 400'lü Yıllarda Atina	115
Şekil 10	: Geçen Yüzyılda Atina	116
Şekil 11	: Atina ve Pire Limanı Bağlantısını Gösteren Harita...	118
Şekil 12	: Kuzeydoğudan Akropolis'in Genel Görünümü	119
Şekil 13	: Akropolis, Atina	120
Şekil 14	: Bugün Bile Akropolis'in Atina Siluetine Hakim Noktasında Varlığını Sürdürmekte Olduğunu Gösteren Fotoğraf	121
Şekil 15	: Agora, Atina	124
Şekil 16	: Parthenon Frizlerinden Görünüm	127
Şekil 17	: Parthenon Frizlerinden Görünüm	128
Şekil 18	: Dionysos Tiyatrosu	130
Şekil 19	: MÖ. 5. ve 4. Yüzyılda Atina Evleri	131
Şekil 20	: MÖ. 5. Yüzyılda Atina Evlerinin Planları	132

Birinci Bölüm

KAVRAMSAL YAPILANMA

A. Bir Tasavvur Bir Gerçek: İnsan

1. İnsan Kavramı

Yeryüzü sahnesinin baş aktörü olan insan, tarih süresince tanımlanmaya, kuşatılmaya çalışılmıştır. Ne var ki öyle güçlüklerle çevrelenmiş bir kavramdır ki, her bakan, her araştıran kendi bakış algısı ve tarihsel, coğrafi ve sosyolojik gerçekliği ile sınırlı kalma engeline takılarak, bu kavramı görünür kılmaya çalışmıştır. Bu göreceli algılamaların toplamı, bugüne ulaşan zamanda, bize insanı derinlikli kılan bir ayna görünümü sunmaktadır.

Fiziksel olarak sınırlı bir yaşama kapasitesine sahip, yaşayan bir organizma olan insan, manevi anlamda veya ruhsal olarak, sonsuza açılan bir kavramı karşılamaktadır.

"İnsan, kendi toplumunu, kültürünü hatta gereğinde kendini bile aşabilen yazgısını değiştirebilen, yaratıcı, yürekli, üstün ve yüce bir varlıktır." [2]

İnsanın varlığını ayırt edici özellikleri olarak belirlenen sıfatlardan bazıları, Batı yazınında yapılmış Latince benzetmelerle şöyle sıralanabilir.[3]

HOMOerektus--- dik yürüyen

eternalis--- sonrasız, kalıcı

loquens--- konuşan

faber --- alet yapan

santos --- saygın, kutsal

ludens --- oyuncu

ritüalis --- törenci

sosialis --- toplumsal

rasionalis --- akıllı, akılcı

esperans --- ümit eden

---

[2] Bozkurt Güvenç, **İnsan ve Kültür**, 4. b., Remzi Kitabevi, İstanbul, 1984, s. 312.

simbolikus --- simgeci

libertas --- özgür

mortalis --- ölümlü/ölümsüz

rebellus --- başkaldıran/isyancı

ridens --- gülen/güldüren

ekonomikus --- üreten/tüketen

kriminalis --- suç işleyen, suçlu

seksus --- cinselliği kısıtlı (sınırlı)

belligerent --- savaşkan (kavgacı)

artis --- sanatçı, yaratıcı

desparado --- umutsuz, çaresiz

politikus --- yöneten/yönetilen

praksis --- bildiğini uygulayabilen

sapiens --- bilen, bilge/bildiğini bilen: İNSAN

Bu ayırıcı özellikler ışığında insanı ele aldığımızda, insan varlığının, somut ve soyut veya maddi ve manevi olarak adlandırılabilecek, iki boyutluluğu karşımıza çıkmaktadır.

2. İnsanın Boyutları

a. Maddi Varlık Alanı

Maddi veya fiziksel olarak insan baş, gövde, iki kol ve bacaklardan oluşan vücudu ile iki ayak üzerinde dolaşan, üreme kabiliyetine sahip, konuşabilen, gelişmiş bir canlı organizmadır. Vücudunun anatomisi ve fizyolojisini sürdürmesi, ihtiyaçlarını sağlıklı bir biçimde gidermesine bağlı olan insanın, fiziksel bir ömrü vardır. Yani insan, ölümlü bir varlıktır.

---

[3] Güvenç, s. 318.

b. Manevi Varlık Alanı

Maddi varlığı ile sınırlı ve ölümlü olan insanın manevi varlığı veya iç dünyası sonsuzluğu kucaklamış, sınırsız bir alanı karşılamaktadır. Sorgulayan, düşünmesini sağlayan aklı, duyan ve duyumsayan/arzulayan duyu ve duyguları ve yargılayan vicdan ve ahlaki yapısı ile donanmış olan insan; çok boyutlu, karmaşık ve üstelik soyut, görünmeyen büyük bir dünyanın/alemin içinde varlığını sürdürmek durumundadır. İşte bu yüzden *bir alemdir insan.*

c. Ontolojik Bir Bütün Olarak İnsan

İnsan kavramını maddi ve manevi olarak ayrıştırarak açıklamak yöntemi, onu anlamayı kolay ve basit kılsa da, aslında bu iki farklı alan, ontolojik bir bütünlük içinde varlığını tanımlamaktadır. Bir alışveriş ve etkileşim içinde olan maddi ve manevi boyut, insana bir karakter ve kimlik kazandırmakta ve bu kimlik, iç dünyanın belirleyici unsurlarının (akıl, vicdan, duyum ve duygular) bir arada bulunma hali ve yoğunluğunu, maddi varlık alanında dile getirmektedirler. Bu durum, yalnızca, insanın iç dünyasının fiziksel görünüm, hal ve hareketlerine vb. yansıması biçimi ile sınırlı olmayıp bir uygulayıcı olarak insanın, yine bir etkileşim alanı olarak, ilişkiye girdiği doğal ve sosyal mekan (diğer insanlarla ilişki/toplum) çerçevesinde gerçekleşmektedir.

İnsanın manevi unsurlarının bedenle birlikte bir yönlendirici gücü vardır. Bunların derece ve yoğunluğu pek çok kritere göre değişmektedir. Bunlar; zihni alt yapı (tarihsel ve mekansal), doğuştan gelen farklılıklar, aile ve çevre vb. değişkenler olarak çoğaltılabilir. Beden sınırlı ve ölümlü iken ruh/maneviyat sonsuza açılmış tabakalar halinde temsil edilmektedir. Ruh için zaman boyutu geçirgen bir tabaka iken, bedenin zamanla ilişkisi en azından şimdilik katı bir şekilde bağımlılık olarak izlenmektedir. İnsan, bu ruhsal varlığını, maddesel dünyayı düzenlerken dışa yansıtmaktadır.

Aristo, "insan toplumsal bir hayvandır" derken insanı toplumsallık anlamında bir tür zorunluluk ilişkisi ile betimler. İnsanı fiziksel varlığına, doğal çevreye ve diğer insanlara bağlayan zorunluluklar yanında, onun gönüllü tasarruflarını da görmezlikten gelemeyiz. Sınırlı varlığını sonsuzluğa taşıma arzusu ile donatılmış olan insan, güzelin peşindedir. Gerek toplumsal ilişkilerde gerekse mekan algısı ve biçimlendirmesinde inandığı ortak güzeli veya beğenisini dışa vurmak ister. İşte, yukarıda insan varlığına yüklenen Latince benzetmelerde

törenci ve simgeci insan, onun kalıcılığı nasıl gerçekleştirdiğini açıklayan sıfatlarıdır. Böylece insan, fiziksel gerçekliği ile realist, ruhsal gerçekliği gereği düş gücü ve hayalleriyle idealist olabilen, yaşadığı zaman dilimi ve mekanda bir şekilde iz bırakan, özgün ifade biçimini nakşeden, *kültürel bir varlık olarak* ele alınmaktadır.

B. Mekan

1. Mekan Kavramı

Mekan, kelime kökeni itibariyle Arapça olup, "olmak" anlamına gelen "kevn"den türemiştir. Oldukça yaygın bir kullanım alanına sahip olan mekan kavramı; yer, üzerinde bulunulan toprak parçası, ev, hane ve yurt anlamlarında kullanılmaktadır. Temelde insanın algısı ve eylemi (yapabilirliği) ile sosyal bir anlam kazanan bu kavram, uçsuz bucaksız uzay olarak, insan algılamasının ötesinde bir anlam taşımaktadır. Böylece insanoğlu mekan kavramını üç farklı boyutuyla kuşatmaktadır.

2. Mekanın Boyutları

İnsanı yeryüzü sahnesinin aktörü olarak betimlerken, mekan kavramı da sözü edilen yeryüzünü de içeren sonsuz bir zeminde bir takım kesitlerle sınırlandırılmış, farklılaştırılmış bir görüntü bütünü olarak değerlendirilebilir.

Mekanı kavramlaştırma çalışmalarında genel olarak iki yaklaşım sergilenmektedir. Bu yaklaşımlar;

- *Fiziksel-matematiksel mekan anlayışı ve*
- *Fenomonolojik mekan anlayışından beslenerek kurgulanmıştır.*[4]

Fiziksel-matematiksel anlayışta mekan, homojen, nitelikli, anlamdan bağımsız ve anlama kayıtsızdır. Rasyonel düşüncenin ürünü diyebileceğimiz bu kartezyen mekan anlayışı, geometrinin öne çıkardığı, bir yayılım fikrini içermektedir. Söz konusu yaklaşımda, mekanın insanın dışında bir gerçeklik olarak varlığı vurgulanmaktadır. Piaget bundan hareketle,

[4]Nuri Bilgin, "Fiziksel Mekandan İnsani ya da İnsanlı Mekana", **Mimarlık**, sayı: 3, 1990, s. 62.

çocuğun mekan algısının gelişimini, çeşitli zihinsel aşamalarla tanımlamakta ve fiziksel mekandan zihinsel mekana ulaşmaktadır.

Bu yaklaşım çerçevesinde kalmakla birlikte, insanın algısı ve etkinliği esas alındığında, kendi içinde ikili mekan ayrımı ortaya çıkmaktadır. Bunlar sonsuz mekan ve doğal mekandır. *Sonsuz mekan, sınırlandırılmamış olan, algılanamayan yalnızca düşünülebilen mekandır. Doğal mekan, insanın algısına ve müdahalesine açık olan fiziksel çevre olup altı yeryüzü, üstü gökyüzü ile belirginleşen alandır.*

Fiziksel-matematiksel mekan anlayışı zeminde bilgiye dayanmaktadır. Buna karşılık fenomonolojik mekan anlayışı insan yaşantısına dayanan bir kavramlaştırma olarak karşımıza çıkmakta ve yaşanan mekan ya da mekan yaşantısı vurgulanmaktadır. Burada mekan, mekansal olmayan öğelerden hareketle inşa edilmiş ve Kant'ın tanımladığı biçimiyle, insana içsel bir yapının projeksiyonu olarak kavramlaştırılmıştır. Fenomonolojik yaklaşım, insanın kendi vücudundan hareketle, kendini merkeze koyarak ve doğrudan algılarına dayanarak kurduğu "burada ve şimdi" üstüne odaklaşmış bir mekan anlayışının varlığını ortaya koymaktadır.[5] Mekan, yaşamın hammaddesi olarak ve dolayısıyla bir nicelik olarak değerlendirilir; çünkü, mekan, insan eylem ve etkinlikleri için gerekli bir donatım ve hammadde olarak ele alınmaktadır. Her varlık, zaten var olmak suretiyle bir miktar mekanı işgal etmekte ve tüketmektedir. "Mekan varoluşun ve eylemin hammaddesidir". [6]

İnsanın mekanla olan ilişkisinde böylece iki boyut ortaya çıkmaktadır. Bilişsel-zihinsel boyut, mekanı fiziksel-matematiksel olarak kavramaya açarken, duyuşsal ve duygusal boyut, insanın sahiplenme, kendileme, aidiyet gibi kavramları kullanarak farklı bir ilişki biçimini ortaya koymaktadır. İnsan ontolojik bir bütünlük olarak, söz konusu boyutları birleştirerek ihtiyaçlarını gidermek için, etkinliğini mekana yönelterek, ona müdahale etmekte ve onu dönüştürmektedir. Böylece, mekanda yeni bir boyut karşımıza çıkmaktadır. *Mimari mekan veya inşa edilmiş mekan olarak adlandırılabilecek mekan türü, geometrik bir mekan gibi fenomonolojik yaklaşım içinde yer almaktadır.*

Her bina, toplumun belirli bir gereksinimine cevap vermek üzere, çağın inşaat tekniğine dayalı olarak bazı malzemelerle belirli bir fiziksel mekanın etrafının çevrilmesiyle oluşmuştur. İşte insanın doğal mekana yönelip ihtiyaçlarını gidermek için mevcut teknoloji ve malzemeyi kullanarak, orada belli bir kesimi belirginleştirmesi, sınırlandırması ve doğal

---

[5] Bilgin, s. 63.

mekanı inşa etmesiyle mimari mekan oluşur. Böylece doğal mekandaki yeryüzü ve gökyüzü belirginleştirmesi yerini taban ve tavana bırakır.

İnsan, doğal mekanda kendini savunma ihtiyacından mahrum hissedebilirken mimari mekanlar bu ihtiyacı giderir. İnsanlar, mevcut kaynakları kullanarak ihtiyacı gidermekle kalmaz; kendilerini diğerlerinden farklı kılan biçimleri meydana getirirler. Böylece mimari mekan sembolik bir anlam kazanır.

Mimari mekan anlayışı, bireyin konumuna göre perspektif olarak yapılan ve bireyin algıları üstüne odaklaşan bir mekan anlayışıdır; algısal, sübjektif, perspektif, yaşantısal ve yaşamsal bir mekan söz konusudur.

Mekan kavramını farklı alt türlere ayıran yaklaşımlar vardır. Norberg-Schulz, bir uzanımda doğrudan tecrübeye ve soyut düşünceye dayanan süreklilikte dört farklı mekan türü saymaktadır. Şöyle ki:[7]

i. Bireyin algılamasına bağımlı olmayan, gerçekliklerle ilintili mekan;
ii. Bireyin bilinçli deneyimi ile ilintili algısal mekan;
iii. Yapısal mimari mekan
iv. Soyut geometrik mekan

Relph' de benzer biçimde mekanı alt türlerine ayırmaktadır:[8]

i. Edimsel (kullanımsal) mekan
ii. Algısal mekan
iii. Varoluşsal mekan
iv. Mimari mekan
v. Soyut mekan

Varoluşsal mekan, insanın çevre ile etkileşimini başarılı bir şekilde sürdürmek amacıyla geliştirdiği imgeyi gösteren bir kavramdır. Buradaki anlamıyla mekan, insan tarafından algılanmayı bekleyen pasif bir alan değil; insan tarafından sürekli olarak biçimlendirilen alandır.[9] Varoluşsal mekanda mekanın algılanması zorunludur ve insan, bir kültürün üyesi olarak ihtiyaçları ölçüsünde ve koşullara bağlı olarak mekanı biçimlendirir.

---

[6] Bilgin, s. 63.
[7] Derya Çakmaklı, Kentsel Çevrede Mekan ve Kentsel Mekan Kavramlarının İrdelenmesi, **Mimarlık ve Şehircilikte Mekan**, Yerleşme ve Mimarlık Bilimleri Uygulama, Araştırma Merkezi, İstanbul, 1992, s. 7.
[8] Çakmaklı, s. 7.
[9] Çakmaklı, s.7.

Norberg Schulz, varoluşsal mekanı düşey ve yatay olmak üzere iki düzlemde ele almaktadır. Buna göre, varoluşsal mekanın düşey yapı bileşenleri şunlardır:

- Coğrafya ya da ülke düzeyi
- Peyzaj düzeyi
- Kent düzeyi
- Cadde / Sokak düzeyi
- Ev düzeyi

Varoluşsal mekanın yatay yapı bileşenleri ise şunlardır:

- Birincil merkezler
- İkincil merkezler
- Kesimler
- Yollar

Merkez, yolların birbiriyle bağlandığı özel düğüm noktalarıdır. Kesim, belirli ortak nitelikleri olan grupların ilgi alanları ve tecrübeleriyle tanımlanır. Varoluşsal mekanın yapısal eksenleri olarak fonksiyonlarını sürdüren yollar ise, insanların eğilimlerinin yön ve yoğunluklarını yansıtır. Böylece varoluşsal mekanın yatay ve düşey yapı bileşenleri geniş ve karmaşık bir sistemi oluşturur ve sistem mekanın tüm düzeylerinde belirli bir şekilde yinelenir. Yapısal kurgu, bir ölçekle sınırlanmamıştır ancak kültürel grubun ilgi ve kaygılarını yansıtmaktadır.

"Varoluşşal ya da Relp'in deyimi ile 'yaşayan' mekan, insanın çevre ile etkileşimini başarılı bir şekilde sürdürme amacıyla geliştirdiği imgeyi gösteren tinsel bir kavramdır. Bu anlamda mekan algılanmayı bekleyen pasif bir mekan olmayıp, insan eylemleri tarafından sürekli olarak yeniden yaratılan ya da biçimlenen mekandır. Tümüyle insan tarafından oluşturulan kentler, köyler, evler ya da peyzaj düzenlemeleri böyle bir mekan kapsamında kalan sistemlerdir. Bir anlamda varoluşsal mekanın alt bileşenleri olarak düşünülebilir".[10]

"Levi-Strauss varoluşsal mekanın karakterini Trobriand adalarındaki Omarakama köyünün mekansal yapısının biçimlenmesini simgeleştiren bir örnekle göstermiştir. Köy planı, ortak bir mekan avlu etrafında yer alan içiçe dairelerden oluşur. En içteki dairede kutsal ve tabusal eşyaların saklandığı depolama evleri, onu çevreleyen dairede bekarların, en dıştaki dairede ise evli çiftlerin kulübeleri bulunur. Köy planı, bu şekilde simgesel bir yapıya sahiptir. Köyün

[10] Çakmaklı, s. 7.

mekansal organizasyonu gerçekte çeşitli sosyal inançlar ve geleneklere paralel olarak kendiliğinden oluşmuştur. Öyle ki, her kültürün üyesi, mekansal elemanlardaki bu çeşitliliğin bilincinde olup davranışlarını buna göre ayarlar. Diğer bir deyişle varoluşsal mekan, herhangi bir plan paralelinde değil de, koşullarla ilintili olarak oluşmuş ve algılanmıştır. Bu kavram, daha sonra Dardel tarafından ele alındığında, önceden betimlenemeyen, en küçük detayların üzerinde etkili olduğu bir mekanın, coğrafik mekan'ın temelini oluşturduğu ileri sürülmüştür. 'Ova, dağ, okyanus ya da ekvator ormanı, coğrafik mekan farklılaşan mekanlardan oluşur. Coğrafik mekan tek ve özgündür; kendi adı vardır –Paris, Sahara, Akdeniz vb. gibi' Coğrafik mekan insanın temel dünya bilincinin, deneyimlerinin ve çevresiyle olan amaçlı ilişkilerinin bir yansımasıdır. Daha açık olarak, özel bir kültürün, yerlerin isimlendirilmesiyle, insana yönelik değerleriyle ve insanın gereksinmelerine daha iyi hizmet etmesi için yeniden oluşturulmasıyla insancıl özellikler kazanan anlamlı mekandır".[11]

Yaratılmış, tarihsel ve devingen bir olgu olarak mekan, insan emeğince üretilen ve toplumsal üretim süreçlerine temel oluşturan bir olgudur. "Her verili doğal ortam, onu kullanmaya yönelen insan eyleminin köklendiği üretim tarzı açısından bir anlam kazanır. Toplum mekanı sahip olduğu tekniklere, toplumsal yapısına, ekonomik sistemine göre örgütler".[12]

3. İnsan Mekan Arası İlişkinin Özel Bir Boyutu Olarak: Mimari Mekan

Zevi, "mimari, her şeyden önce insan yaşamının sürdüğü sahne ve çerçevedir" demekte ve mimari mekanın ekonomik dizge ve sosyal kuruluşların özyaşam öyküsünü sunduğunu düşünmektedir. [13]

Mimari mekan, onun biçimsel olduğu kadar insan yaşamına ilişkin özelliklerini içeren bir bütün olarak tanımlanabilir. "Yapı mekanı sınırlanan boşlukla, sınırlayan öğelerin ortak oluşturdukları bir olgudur. Sadece boşluk değerleri ya da sınırlarıyla bir mekanı tanımlamak olası değildir. Mekan hareketle belirlenir. Boşluğun mimarinin ayırıcı öğesi olması onun en gerçek yaşam değerlerinin ifadesi olmasındadır. Canlı varlık hareketlidir. Hareket ise ancak boşlukta olabilir. Bu hareket sadece yapı içinde bir yerden bir yere gitmek şeklinde değil, aynı

---

[11] Çakmaklı, s.7-8.
[12] Figen Gülalp, "Toplumsal İşbölümü ve Mekan", **Mimarlık**, sayı: 190, c: 4, 1983, s. 12.
[13] Bruno Zevi, Mimariyi Görmeyi Öğrenmek, çev., Demir Divanlıoğlu, Birsen Yayınevi, İstanbul, 1990, s. 67.

zamanda içerdeki insanın bakışıyla yapı sınırlarına doğru uzanan görsel bir harekettir. Mekan ışıkla var olur: Işık yapıda mekanın varoluşunu belirleyen doğal bir özelliktir. Aydınlık yaşamın vazgeçilmez bir öğesi olduğu kadar sınırlanan boşluğun niteliklerini görmeğe olanak vermesi bakımından da, yapı mekanının ayrılmaz bir parçasıdır".[14]

"İlk kulübeden, ilk mağaradan apartmanımıza, kiliseye, okula, çalıştığımız büroya kadar tüm mimari yapıtlar, anlaşılabilmeleri ve yaşanabilmeleri için bizim var olmamıza ve dolaşım zamanımıza yani bu dördüncü boyuta gereksinmeleri vardır." "İnsan bina içinde hareket ederken, onu ardarda başka bakış noktalarından izlerken, diyebiliriz ki kendisi için dördüncü boyutu yaratır ve mekana tüm gerçekliğini verir".[15]

İnsan, mekansal deneyimi her yerde yaşamak zorundadır. Onun içine girmeye, kendini onun bir parçası ve mimari organizmanın bir birimi gibi hissetmeye, yani tüm benliği ile mekan içinde olmaya zorunludur.

Mimari mekan kavramının açılımının ilk kabulü, zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu, insanın düşün, algı ve duygu zorunlu bir varlık olmasıyla bire bir örtüşen bir zorunluluktur. Yeryüzünde rol almak kendi tasarrufunda olmayan insan, yine bir dizi zorunlu ihtiyaçlar içinde kendini bulmuştur. Yemek, içmek, uyku ve seksüel ihtiyaçları ile donatılmış insan güvenliğini düşünmek, kendini olası tehlikelerden korumak durumundadır. Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi kavramlaştırması ile açımlanan insan varlığı, bunları temin ettikten sonra yeni ihtiyaçlar hissetmeye başlar. Bir gruba, topluluğa ait olmak, sosyal etkinliklerde bulunma, sevgi ve dostluk, arkadaşlık ilişkileri, sonrasında aidiyet ve kendini gerçekleştirme veya bellek olarak tamamlanan çatının teşekkülü ile insan, kimlik sahibi olur yani farklılaşır, özgün biçimini alır. İnsanın kendine, kendi gerçeği ve tercihlerine göre biçim vermesinden sonra bundan aldığı haz, toplumlarda yerini kent ile olan ilişkideki biçim geliştirmesine bırakmıştır.

Mimarinin belirli karakteri onun insanı kapsayan üç boyutlu bir alanda var olmasıdır. Heykel üç boyutta yaşar fakat insan bunun dışında kalır, Aksine, mimari, içine insanın girdiği, yürüdüğü, yaşadığı içi boşaltılmış büyük bir heykel gibidir. Mimari olayın temel öğesi olan iç mekan, doğrudan deneyimden başka tam olarak hiçbir şekilde gösterilemez, yaşanamaz, öğretilemez. Bilinmesi gereken, mimari mekanın resim ve heykel sanatının terimleri ile tanımlanamayacağıdır. Mimari, mekanın sadece kendisinde somutlaşan özgül karakteridir.

---

[14] Doğan Kuban, **Mimarlık Kavramları**, 5. B., YEM yayın, İstanbul, 1998, s. 15.

Mekan boşluktur yani dolu olanın tam zıddıdır. Dikkat etmediğimiz halde mekan bizi etkiler ve aklımızı egemenliğine alır; mimariden aldığımız zevkin büyük kısmı gerçekte mekandan gelir, mekanı sınırlamak mimarinin amacıdır.[16]

Planlar, cepheler, kesitler, maketler ve fotoğraflar mimari mekanları göstermede kullanılabilecek araçlardır.

Zevi mimari mekanı belirleyen veya üreten koşulları şöyle sıralamaktadır.[17]

(1) Sosyal Koşullar: Yaşama biçimi, toplumsal tabakalaşma, gelenek ve görenekler kısaca toplum, toplumun ne olduğunu tanımlar.

(2) Düşünsel koşullar: Bunlar sadece toplumun ne olduğundan değil toplumun düş dünyalarından,sosyal efsanelerinden, isteklerinden, dini inançlarından türemektedir.

(3) Teknik Koşullar: Bilimsel gelişmeler, zanaat ve endüstrideki uygulamalar (örn., inşa teknikleri)

(4) Estetik Koşullar: Güzel sanatlara ait kabul ve yorumların tümüdür.

Sosyal ve teknik koşullar toplumun gerçekliğini/realitesini tanımlar. Buna karşın düşünsel ve estetik koşullar toplumun ne olmak istediğini karşılayan hayal gücü ve gerçeküstülüğü karşılayan, ideal bir alanı tanımlamaktadır.

4. Kentsel Mekan

Yalın anlamıyla, binalarla tanımlanan ancak binaların dışında kalan fiziki mekana "kentsel mekan" adı verilir. Mimari mekanda binalar tek tek , birbirinden bağımsız olarak ele alınırken kentsel mekan, kentin tüm bireylerinin kullandığı, ortak mekanı anlatır.

"Kent dokusu, bir kentin, anayollar ve ikincil yollarla bölünmüş, oturma, çalışma, alım satım, işleyim, dinlenme yerlerini kapsayan yerbölümlerden, adacıklardan ve komşuluk birimlerinden oluşan toprak kullanım biçimidir."[18] Kent mekanı, yaşayan bir organizma olarak düşünülen kent dokusu içinde yer alır. Kent dokusu, kentin bütününü kapsayan ve birbiriyle kaçınılmaz olarak etkileşim içinde bulunan ilişkiler sistemidir.

Kent mekanı kavramı planlama dilinde "dış mekanlar", "kentsel açık mekan" isimlendirmesi ile insan etkinlikleri için tasarlanmış ve oluşturulmuş, halkın girebileceği açık

---

[15] Zevi, s. 10.
[16] Zevi, s. 8.
[17] Zevi, s. 29.

alanları ifade etmek için kullanılır. Parklar, konut çevresi, oyun alanları, meydanlar, cadde ve sokaklar, alışveriş merkezleri kentsel mekanı oluşturur.

Kent mekanlarının çeşitli karakterlerini R. Trancik, üç düzeyde gruplamıştır.[19]

i. Üç boyutlu çerçeve: Kentsel mekanın sınırlarını, kapalılık derecesini ve mekansal duvarın karakterini belirler. Kapalılık, sınırlayıcı elemanların tanımlılığı, ölçü, oran, saydamlık, açılmalar, yüzey dekorasyonu.

ii. İki boyutlu çerçeve: Yer düzleminin biçimlenmesi, çok parçalı olarak düzenlenmesi, malzeme ve dokusu.

iii. Mekan içindeki nesne – objelerin yerleştirilmesi: Ağaçlar, heykeller, su elemanları, kentsel mobilya, çitler vb.

Tarih boyunca başarılı sayılan kentsel mekanlar, bu üç organizasyonel kavramın zengin kombinasyonlarından oluşmuştur.

Verilen tanımlardan sonra denilebilir ki, kentsel mekan, kimlik sahibi bir biçimden oluşur ve bu biçimi veren insandır. Mekan üzerine verilen farklı tanımlar yeniden değerlendirildiğinde görülecektir ki, insan kavranabilen doğal mekanı çok boyutlu ilişkiler sistemi ile bir dönüştürme çabası içindedir. İnsanın kendi yaşama biçimi ve değer yargılarından yola çıkarak oluşturduğu kentsel mekanlar, bu çalışmanın inceleme konusudur. Böylece mekan sözcüğü, fiziksel bir dönüştürme hareketi olmakla birlikte sosyo-kültürel bir boyut içermektedir. İnşa edilen mekanlar salt teknolojinin geldiği noktayı değil, uygarlığın düzeyini de göstermektedir.

Norberg Schulz, "bir mekana ait olmak" olgusunu bir sınıflamaya bağlı tutar.[20] İnsanın kendine ait, öznel dünyasından hareketle kentsel mekana bakıldığında üç farklı boyutta ilişkiler sistemi gözlemlenebilir.

i. Özel

ii. Kamusal

iii. Kollektif

Kişilere göre değişmekle beraber aidiyet hissinin en yoğun yaşandığı, kapalı mekanlar özel alanı oluşturur. İnsan, kentle bağlantısını kuran sokağa çıktığında aidiyeti, özel alandaki özgürlük duygusunu diğer insanlarla paylaşmanın getirdiği sorumlulukla birlikte hisseder.

---

[18] Ruşen Keleş; **Kentbilim Terimleri Sözlüğü**, 2.b., İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1998.

[19] Zuhal Çınar, Kentsel Çevrede Mekan-Kentsel Mekan Kavramının İrdelenmesi ve Boğaziçi Mekanı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 1996, s. 33.

Diğer bireylerle, kamusal ait oluş çerçevesinde bir araya gelir ve ortak değerler geliştirir. Kurum ile somutlaşan bu kavram, insan-kurum ve kurumlar arası ilişkileri kapsar.

Üretilenleri, fikirleri ve duyguları karşılıklı paylaşmak, bir araya gelmek ve yaşamın olanaklarına beraberce sahip olmak anlamında "kollektif ait oluş" yerleşim ile vurgulanır. Kentsel mekanlar, kollektif ait oluşun yaşandığı ve tatmin edildiği yerlerdir.

C. Kültür

1. Kültür Kavramı ve Tanımları

Günlük dilde yoğun bir kullanım alanına sahip olan kültür sözcüğü ya da kavramı, bu konu üzerine düşünen ve düşünce üretenleri oldukça yormuştur. Sosyal/kültürel antropolojinin konusunu oluşturan kültür kavramı ile ilgili olarak, Amerikalı antropologlar Krueber ve Kluckhon, 1952 yılında yayımladıkları bir antolojide, 164 farklı tanım derlemiş ve tartışmışlardır. Söz konusu derleme, ağır ve katı eleştiriler de almıştır. Berelson'un, "bilimsel bir kavramın bu kadar çok tanımı varsa onun tanımlanamayacağını kabul etmek gerekir" görüşünün üstüne, Radcliffe-Brown, kavramın değilse bile, kültür sözcüğünün hiç kullanılmaması önerisinde bulunmuştur. Ancak kendi önerisini aşarak, bu sözcüğü kullanmak zorunda kalmıştır.[21] Tanımlanmasında, kuşatılmasında zorluk çekilen, bilim adamlarının ortak bir tanımda uzlaşıp buluşamadıkları bu kavramı, güç kılan sebepler, kuşkusuz ciddi bir merak konusudur. Evet kültür, nedir seni böylesi zor ve anlaşılmaz kılan, diye şairane bir soru sormak lazımdır. Hayatın içinde öylesine dal budak sarmış, adeta bir organizmanın hücresi olmuş bu kavramın ilk zorluğu, çok fazla bizden olmasından kaynaklanmaktadır. Her şeyi ile insana ait bu kavramın karmaşıklığı yine o meçhul varlığa dayanmaktadır. Onun çok anlamlı ve soyut olması, çağ, mekan ve toplumlara göre değişmesi ve halen, süreklilik içinde değişmesi, sözü edilen zorluk derecesini açıklamada kullanılabilir. Kanımca kültürü bu denli anlaşılmaz kabul etmek ve bu zorluk karşısında yılmak kendimize yabancılaşmak ve öz güven eksiğimizin bir tezahürüdür. Biraz kategorik düşünüldüğünde bu kavramın anlatıldığı kadar zor olmadığını da düşünebiliriz. Kültür temelde, insan ile mekan arası ilişkinin özü, içeriği ve bunun tezahürü olan biçim olarak ele alınabilir. Bunu, fiziksel varlığı ve soyut iç alemi gibi

---

[20] Çınar, s.18-19.
[21] Güvenç, s. 95.

bir bütün olan insan varlığına benzetebiliriz. Maddi olarak okunabilen bir dış dünya ve manevi olarak anlaşılması , yorumlanması ve kuşatılmasında güçlük çekilen kocaman bir iç dünya, karşımıza çıkmaktadır. İnsanoğlu düşünen zekası , hisseden kalbi ve yargılayan vicdanı ile yeryüzünü olanaklar ölçüsünde biçimlendirmiştir. Bu biçimi verirken kendisini tanımlayan özü, bu biçimin öz suyu olmuştur.

Kültür, antropoloji literatüründe aşağıdaki temel kavramlar karşılığında kullanılmaktadır.[22] Kültür;

- bir toplumun ya da tüm toplumların birikimli uygarlığıdır.
- belli bir toplumun kendisidir.
- bir dizi sosyal süreçlerin bileşkesidir.
- bir insan ve toplum teorisidir.

Dilimizde çok fazla kullanım alanı bulmuş, kültür sözcüğünü bir çırpıda tanımlamak, sanıldığı kadar kolay değildir. Örneğin; "kültürlü kişi", "kültür-fizik hareketleri", "Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu", "genel kültür", "kültür mantarı", "kültürel etkinlik", "kültür adamı", "Kültür Bakanlığı", "şehir kültürü" sözcükleri ardı arkasına sıralandığında, düşünme ritminizin hızı ve içerik değişimi, bu zorluğun fark edilmesini sağlayabilecektir.

Kültür sözcüğü Latince kökenli olup Cultura'dan gelmektedir. Sürmek, ekip-biçmek anlamına gelen Colere'den türemiştir. XVII. Yüzyıla kadar Fransızca'da aynı anlamda kullanılan Cultura sözcüğüne Voltaire tarafından farklı bir anlam yüklenmiştir. Voltaire, bu sözcüğü, insan zekasının (esprit) oluşumu, gelişimi ve geliştirilmesi anlamında kullanmıştır. Daha sonra bu sözcük Cultur olarak Almanca'ya geçmiştir. Etnolog G. Klemm, "İnsanın Genel Kültür Tarihi" adlı eserinde kültürü, uygarlık ve kültürel evrim karşılığında kullanmıştır. Sözcük ve kavram buradan İspanyolca, İngilizce ve Slav dillerine geçerek hızla yayılmıştır. İlk bilimsel kültür tanımı, 1871 yılında, İngiliz Antropoloğu Tylor tarafından yapılmıştır. XX. Yüzyılın ilk çeyreğinde Fransızlar ve İngilizler, uygarlık kavramını kültürün yerine kullanmışlardır. Bu anlamda uygarlık, bilim, felsefe, teknoloji ve endüstri alanlarına kat edilen mesafe veya üstünlüğü karşılamaktaydı. Fransız uygarlığına karşı, Alman kültürü ayrımı ile açıklanabilecek bu ayrıştırma içinde, küçük, basit ve barışçı uygarlıklara da Kultur ya da Culture adını vermişlerdir.[23]

---

[22] Güvenç, s. 95.
[23] Güvenç, s. 96-97.

"Marx, Fransızların esprit'sine daha yakın olan Hegel'in Geist (akıl, ruh) ve objektiv Geist (nesnel ruh) kavramları yerine Cultur'u tercih ediyor ve kültür kavramının değilse bile, kültürel muhtevanın son derece kapsamlı tanımını veriyordu.: *Kültür, doğanın yarattıklarına karşılık, İnsanoğlu'nun yarattığı her şeydir*".

Bilimsel yazılarda uygarlık karşılığı olarak yayılan kültür sözcüğüne Fransız dilinde Voltaire'in tanımının, *"Kültür, düşünme, seçme ve eleştiri gücümüzün geliştirilmesini sağlayan bilgi ve bilincimizin bir bütünü ve bileşkesidir"* şeklinde geliştirilmesiyle, kültürün anlamı, eğitim kavramına yaklaştırılmıştır.[24]

Böylece çok geniş kapsamlı kültür sözcüğünün, dört farklı anlamda kullanıldığı söylenebilir.[25]

- Bilim alanında kültür: Uygarlıktır. Uygarlık, bütün kültürler, eğitim türleri sanatlar ve teknolojileri kapsamaktadır.
- Beşeri alandaki kültür: Eğitim sürecinin ürünüdür. Eğitim, bütün özel eğitim türleri, sanatlar ve teknolojilerdir.
- Estetik alandaki kültür: Güzel sanatlardır. Sanat bazı özel eğitim türlerini kapsamaktadır.
- Maddi (teknolojik) ve biyolojik alandaki kültür. Üretme, tarım, ekin, çoğaltma ve yetiştirmedir. Teknoloji bazı mesleki ve teknik zanaat ve sanatlardır. Aynı zamanda üretim. malzeme ve her ikisini birleştiren iş bilgisidir.

Bilimsel alandaki kültürün uygarlık anlamında kullanıldığına değinilmişti. Şimdi kültürü bu veçhesi ile tanımlayan sosyal bilimcilerin tanımlarına kısaca yer verilmesi uygun olacaktır.[26]

Sosyal Miras ve Gelenekler Birliği Olarak

Kültür, varlığımızın yapısını (ilişkilerin) belirleyen, sosyal bir süreçle öğrendiğimiz uygulama ve inançların, maddi ve manevi öğelerin birliğidir.

Hayat Yolu ya da Biçimi Olarak

Kültür, bir toplumun tüm hayat biçimidir.

Kültür, bir grubun yaşama biçimidir.

İdealler, Değerler ve Davranışlar Olarak

---

[24] Güvenç, s. 97.
[25] Güvenç, s. 98-102.
[26] Güvenç, s. 101-102.

Kültür, sosyal-kültürel evrendeki açık seçik eylemlerin ve araçların ortaya koyduğu ve nesnelleştirdiği anlamlar, değerler ve kurallar, bunların etkileşim ve ilişkileri, bütünleşmiş ve bütünleşmemiş gruplarıdır.

Çevreye Uyum Olarak

İnsanların (içinde bulunduğu) yaşam koşullarına uyumlarının toplamı, onların kültürüdür.

Geniş Anlamda Eğitim Olarak

Kültür, toplumsal olarak öğrenilen ve aynı yoldan yeni kuşaklara aşılanan davranış örüntüleri ya da kalıplarıdır.

Bireysel Psikoloji Olarak

Kültür, büyütülerek (bilimsel) ekrana yansıtılmış bireysel psikolojidir.

Oluşumu ve Kökeni Yönünden

Kültür, sosyal etkileşimin ürünüdür.

Kültür, yaşam çevremizin insan yapısı olan kesimidir.

Kültür, doğa'nın yarattıklarına karşılık, insanoğlunun yarattığı hemen her şey'dir.

Düşünüş Olarak

Kültür, belli bir düşünceler sistemi ya da bütünüdür.

Simge (Sembol) Olarak

Kültür, maddi öğelerin, davranışların, düşünce ve duyguların, simgelerden oluşan (sembollere dayalı) bir örgütlenmesidir.

"Kültür, yukarıdaki tanımların hepsidir; ancak tek tek hiç biri değildir".[27] Bu konuda kapsayıcı olma noktasında iddialı tanım, Tylor'dan gelmiştir. Tylor'a göre *"kültür, bir toplumun üyesi olarak insanoğlunun öğrendiği (kazandığı) bilgi, sanat, gelenek-görenek ve benzeri yetenek, beceri ve alışkanlıkları içine alan, karmaşık bir bütün'dür"*. Bu tanımın da kültür olgusunu tam anlamıyla yansıtmadığı düşünülmektedir. Bu tanımı kapsamlı ve önemli kılan nokta onun 'bir toplumun üyesi olarak insanoğlunun öğrendiği' kısmında yer almaktadır. Tylor'ın tanımı, insanların biyolojik olarak soya çekimle değil de, belli bir toplum içinde, yani belli bir kültürel geleneğe maruz kaldıkları yerde yetişerek edindikleri inanç ve davranışlarına odaklanmıştır.[28]

---

[27] Güvenç, s. 102.

[28] Conrad Phıllıp Kottak, **Antropoloji –İnsan Çeşitliliğine Bir Bakış-**, Ütopya Yayınevi, Ankara, 2001, s. 46.

Kültür, en genel anlamı ile, insan ve mekan arasındaki ilişkinin zaman boyutuna tutunmuş, maddi ve manevi iz düşümü, yansımasıdır. İnsan, çok boyutlu, kuşatılması çok güç olan bir kavramdır. Bir tür sır olma niteliği ile belirginlik kazanan bu varlık, yaşadığı ve hissettiği bilgisini türlü yollarla yeryüzüne nakşetmiş ve nakşetmektedir.

2. Kültür Kavramının Özellikleri

Genel olarak, antropolog Murdock'tan esinlenerek, kültürün özellikleri şöyle açıklanabilir.[29]

a. *Kültür öğrenilen bir süreçtir.*

b. *Kültür tarihi ve süreklidir.*

c. *Kültür toplumsaldır.* Kültürel sistemin öğretileri, örgütlenmiş birliklerde, kümelerde ya da toplumlarda yaşayan insanlarca yaratılır ve ortaklaşa paylaşılır.

d. *Kültür ideal ya da idealleştirilmiş kurallar sistemidir.* "Kültür, çoğunlukla, ideal kurallardan ve davranış örüntülerinden oluşursa da, bireysel tutum ve davranışlar, önemli ölçüde, 'ideal'den ayrılır. Fakat sistemin üyesi olan birey, kültürel kuralı ve kurala uymayan davranışları hemen tanır."

e. *Kültür ihtiyaçları karşılayıcı ve doyum sağlayıcıdır.* Doyum sağlayıcı alışkanlıkların devam ettiğini psikoloji bilimi göstermektedir. Kültürel öğeler de toplumun üyelerine bir doyum veya hizmet sağlayarak varlıklarını sürdürmektedirler.

f. *Kültür değişir. Bu değişim uyum yoluyla gerçekleşmektedir.* Kültürler komşu kültürler ile etkileşime girerek yayılma, ödünç alma, öykünme vb. yollarla değişmeye başlarlar ve kültürel sistemi oluşturan bireylerin biyolojik ve psikolojik ihtiyaç ve isteklerini karşılayacak biçimde çevreye uyum sağlarlar. Kültürel değişme, sistemin bütününde hemen gerçekleşmez. Sistemin belli kesimindeki değişmeler, geri kalan kurumları bu yeni duruma uyum sağlamaya zorlar. Kültürel değişme sürecinde çoğunlukla kurumlar arası farklılaşma ortaya çıkmaktadır. Kültür süreci çevresi ile etkileşim içinde bulunan açık bir sistemdir.

g. *Kültür bütünleştiricidir.* Kültürün öğeleri uyumu ve bütünleşmiş bir sistemi oluşturmak eğilimindedirler. Bütünleştirici olma vasfı bir yön ve idealdir. Gerek tarihsel gerekse çevresel koşulların etkisi ile, hiçbir kültürel sistemde sürekli ve tam bir bütünleşme görülmez.

---

[29] Güvenç, s. 102-107.

h. *Kültür her şeyi kapsayıcıdır.* "Antropologlara göre kültür, belli bir beğeni düzeyine ve ince zevklere sahip olmaktan, eğitimden ve güzel sanatlara duyulan ilgiden çok daha fazlasını içerir. Sadece üniversite öğrencileri değil, bütün insanlar kültürlüdür. En ilginç ve en önemli kültürel etkenler, günlük yaşamlarında insanları, özellikle de kültürleme sürecinde çocukları etkileyenlerdir. Kültür, antropolojik olarak tanımlandığında, bazen "popüler" kültür gibi çok açık olan ve ciddi bir araştırmayı gerektirmeyen özellikleri kapsar. Günümüz Kuzey Amerika kültürünü anlayabilmek için, televizyonu, fast-food lokantalarını, sporu ve oyunları dikkate almamız gerekir. Kültürel bir gösterge olarak, bir rock yıldızı en az bir senfoni yöneticisi kadar veya bir çizgi roman, kitap ödülü kazanmış biri kadar ilginç örnekler teşkil edebilir."[30]

ı. Kültür simgeseldir. İnsanın sahip olduğu ayırt edici özelliklerden düşünme ve konuşma yeteneği sayesinde simgesel düşünme, sadece insana ve kültüre özgü ve çok önemlidir. Simge* ile simgeleştirdiği şey arasında her zaman açık, doğal veya zorunlu bir bağlantı aranmamalıdır. Örneğin uluslar arası kültürel sistemin bir parçası olan Roma Katolikliğinde, kutsal su bir simgedir. Doğal olan bir şey, öğrenme yoluyla elde edilen ve kuşaktan kuşağa aktarılan ortak inanç ve deneyimleri paylaşan Katolikler arasında belli bir anlam kazanmıştır. İnsanlar, yüzyıllardır simgeleştirme yoluyla kültür oluşturup, onu sürdürmektedirler. Bu özellikten hareketle Leslie White (1959,3) kültürü şöyle tanımlamaktadır. "Simgeleşmeye bağlı nesnelerin ve olayların genetik olmayan, bedensel olmayan zamansal süregenliği... Kültür, alet-edevat, araç, giyim, süs, gelenekler, kurumlar, inançlar, törenler, oyunlar, sanat eserleri, dil vs.den oluşur" . [32]

i. *Kültür bir soyutlamadır.* Kültür, bütünüyle maddi, gözlemlenebilir bir olgu değil; soyut bir kavramdır. Kavramın soyut olması, bu konunun çalışılmasını zorlaştıran bir etmen olmakla birlikte, bu soyut kavramı besleyen ve destekleyen olaylar, konular, kurum ve değişkenler gözlemlenebilir türdendir. "Kültür kavramı sanki bir harita gibidir. Nasıl belli bir coğrafya haritası, bir bölgedeki topografyayı –dağ, tepe, ova, nehir, göl ve ormanları- köy ve kent gibi yerleşmeleri, yolları, bunların yerlerini, birbirinden uzaklıklarını ve yüksekliklerini gösterirse: kültür kavramı da belli bir toplumdaki kültürel öğeleri, kuram ve süreçleri ve bunların

---

[30] Kottak, s. 46.

* Simge: İhtiyari ve geleneksel olarak başka bir şeyi temsil eden ve aralarında doğal bir bağlantıyı gerektirmeyen, sözlü veya sözlü olmayan bir şeydir.

[31] Güvenç, s. 107.

[32] Kottak, s. 50.

karşılıklı ilişkilerini temsil eder. Fakat nasıl harita bölgenin, kendisi değil de onun, küçük ve soyut bir modeli ise; kültür kavramı da toplumsal yapı ve kurumların, kendisi değil, kavramsal ve soyut modelidir. Kültür kavramını oluşturan kurumlar ve ilişkiler, yapılar ve değişkenler, tıpkı coğrafya haritasındaki yerler ve isimler gibi, gerçekten var olan şeylerin isimleri ya da soyutlamalarıdır. Ancak kültür kavramının, coğrafya haritasına benzemeyen bir özelliği vardır. Haritalar, genellikle, iki boyutlu kağıtlar üzerine görülür-okunur-anlaşılır simgelerle çizilmiş ve basılmış olmasına karşın; kültür kavramı söz ya da yazıyla anlatılır. Haritaya göre, daha yüksek dereceden soyutlamayı gerektiren kültür tanımlarıyla kültür ilişkilerini görülür, okunur ve anlaşılır bir düzeye getirmekte yarar vardır. Antropoloji denemelerinde bol resim, şema ve grafik bulunmasının nedeni ve amacı, soyutu somutlaştırmak, bilinmeyeni bilinir kılmaktır.[33]

Kültür, soyut ve kavramsal bir model olarak, hangi somut değişkenlerden, kurumlardan ve ilişkilerden oluşmaktadır.? Kültürü somutlaştıran, görünür kılan değişken, kurum ve ilişkiler nelerdir? Sorusuna kesin bir yanıt verilmemekle birlikte sosyal/kültürel antropologların bir çoğunun üzerinde hem fikir olduğu bir değişkenler listesinden söz edilebilmektedir. Öncelikle bir sosyal/kültürel sistemin var olabilmesi için, kendi yaşama özelliklerine uygun bir doğal çevreye ihtiyaç vardır. Doğal çevre ile coğrafya bilimi ilgilenmektedir. Kültür kavramının tarihi ve sürekli olma özelliği anlatılmıştı. Bununla bağlantılı olarak kültürel sistemin kendisi tarihi bir varlık olup, onu oluşturan kurum ve değişkenin de kendi özel tarihçeleri bulunmaktadır. Çoğunlukla yazılı olmayan, gelenek ve göreneklerin de bir tarihi vardır. Bu tarihçeler kültürel kaynakları ve bugüne ulaşan çizgide kurumları belirlemektedir. Bu konular tarih kadar arkeoloji ve etnolojinin içeriğini de oluşturmaktadır. Aile kurumu ve akrabalık ilişkileri, sağlık ve beslenme, eğitim süreci, konut ve yerleşmeler, ekonomi ve teknoloji, bilimler ve sanatlar, din kurumu ve devlet, kişilik sistemi ve dil değişkenleri kültürel sistemi oluşturmaktadırlar.

Kültür kavramının tüm bu özellikleri, bir şekil yardımıyla ifade edilebilir mi? Sorusuna aşağıdaki şekil iyi bir yanıt olabilir diye düşünülmektedir. (Bkz. Şekil 1)

Kültür'ün öğrenilerek aktarılması süreci olan kültürleme, zihinsel bir etkinliğin yanı sıra duyumsanan ve yaşanan bir süreçtir. Kültürün sayılan özellikleri temelde üç başlıkta

---

[33] Güvenç, s. 107.

ve Maraton'u tanımlayan büyük tablolarda Yunanlılar'la birlikte tanrılar ve yerli heros'lar savaşır durumda gösterilmişlerdir.[206]

"Agora'nın etkili olduğu asıl alan ise dünyevi işlerdir. Zira belediye meclisi (bouleterion), kayıt bürosu (metroon), yöneticiler kurulunun (prytaneion) çalışma ayı boyunca içinde yaşadığı, yiyip içtiği, uyuduğu yuvarlak bina (tholos), mahkeme salonları ve çeşitli stoa örneklerinden oluşan büyük kamu daireleri Agora'da bulunmaktadır. Stoalar, Pers savaşlarından sonra, şehri güzelleştirmek ve konforlu bir hale getirmek amacı ile Kimon'un diktirdiği gölgeli ağaçlara, mimari bir yanıttır. Bu mimari form, Yunanlılara aittir".[207]

Agora, esas olarak kentin sokak sisteminin merkezine, uygun bir biçimde konumlandırılmış ve diğer kamu yapılarını –birbirinden bağımsız olarak- etrafında toplayan bir açık alanla veya kamusal meydanla tanımlanmaktadır.[208] Zaman içinde tekil yapıların birbirleriyle bütünleştirilmesi ve yeni binaların uygun biçimde konumlandırılması yanında stoaların* yapılar arasında bağlayıcı elemanlar olarak kullanılması sağlanmıştır.[209] Böylece her yolun kendisine ulaştığı agora, suçlu ve sanıklar dışındaki toplum bireyleri tarafından paylaşılan bir mekandır. Ticari ve ekonomik etkinlikleri etrafında toplayan agora, toplumsal yaşamın merkezidir. Agoranın kenarı boyunca dizilen sütunlar mekanın tanımlanmasına yardımcı olurken ona, bir bütünlük duygusu da kazandırmaktadır. Stoaya, aynı zamanda farklı amaçlara uyarlanabilen işleve sahip olan belirli bir yapı yerine, genel bir tür olarak bakılmalıdır.[210] Stoaya yüklenen bu işlevsellikte, doğal yapıda ele alınan iklimsel özelliklerin etkisinin rolü vurgulanmalıdır. Stoalar, kalabalığı toplayan insanlarla (kılıç yutucular, hokkabazlar, dilenciler, asalaklar, balık satıcıları vb.) şenlenirdi. Agora ve çevresinde birkaç stoa daha bulunmakta idi. Stoanın mimari formu, antik Yunan yaşam tarzına mükemmel şekilde uymakta[211] ve onu görünür kılmaktadır.

MÖ. 5. yüzyıl itibariyle bu alana dahil edilen bir yönetimsel yapı, bouleuterion'dur. Bu yapı kent meclisinin toplandığı kapalı bir mekan olarak tasarlanmıştır. İçinde oturma sıraları, üç duvar boyunca ya da yarım daire şeklinde düzenlenmişti.

---

[206] Mansel, s. 340.
[207] Deıghton, s. 24.
[208] Owens, 155-156.
* Stoa: Bir duvar ve öründe bir sütun dizgesinden oluşan, üzeri çatıyla örtülü bir ya da iki katlı yapı türüne denilmektedir.
[209] Owens, s. 54.
[210] R. A. Tomlinson, **Yunan Mimarlığı**, çev., Rıfat Akbulut, Homer Kitabevi, İstanbul, 2003, s. 60-61.
[211] Deıghton, s. 24.

Kültür kavramını somutlaştıran temel kurum ve değişkenler şöyle sayılabilir.[34]

- İnsan (nüfus) ve doğal çevre
- Dil ve kişilik sistemi
- Tarihi kaynaklar ve töreler
- Aile kurumu ve akrabalık ilişkileri
- Sağlık ve hastalık
- Bilim, sanat ve eğitim
- Yerleşmeler
- Üretim-tüketim
- Din, devlet ve yönetim

3. Kültürel Sistem ve Değer Kavramı

Bir sosyal sistemin yapısı şu unsurlardan oluşmaktadır.[35]

- çeşitli tiplerde, ilişkileri düzenleyen normlarla birbirine bağlı, az veya çok uzmanlaşmış amaçları olan alt gruplar ve alt sistemler
- tüm sistem ve alt gruplar içinde çeşitli tipte statüler ve bunlara bağlı roller
- rolleri ve alt grupları idare eden düzenleyici normlar
- değerler

Değer kavramı, insanların tavır ve hareketleri bakımından birer "standart" olarak tanımlanabilir. İnsanların tutum, eylem ve davranışları ile belirli ölçüde kurumsallaşmış ahlaki ve dini değerler adeta birbirleri içine girmiş gibidir. Değerler arzu edileni belirtirler.

Bir toplumun kültürü, geniş ölçüde normlardan oluşur. Sosyal normlar, bir toplumun üyesi olarak insanoğlunun belirli durumlarda ne şekilde hareket etmeleri gerektiği konusundaki tanımlara ilişkindir. "Mensuplarının belirli sosyal normlara uygun olarak hareket etmedikleri bir insan toplumu yoktur. Toplumlarda ekonomik usüller, adaleti tevzi metodları, cinsi ilişkiler, aile sistemleri, ibadet şekilleri, çeşitli besinlerin hazırlanması, tüketim ve diğerleri hep birlikte normlara göre yürür".[36] Norm bir kural, standart hareket,

---

[34] Güvenç, s. 109-112.
[35] Sulhi Dönmezer, **Sosyoloji**, 10. b., Beta yayınları, İstanbul, 1990, s. 171.
[36] Dönmezer, s. 250.

faaliyet için bir örnektir. İnsan hareketleri normlara göre muhakeme edilir, tasvip olunur ya da kınanır. Norm, arzu edilen tavır ve hareketi belirten kültürel bir tariftir.

Sosyal normların özellikleri: şöyle sıralanabilir:[37]

a. Her toplum, her sosyal grup belirli bir zaman sürecinin sonunda normatif bir yapı, düzen geliştirir.

b. Normlar, toplumun üyeleri tarafından içselleştirildikleri zaman sosyal yapının bir parçasını oluştururlar. Normun içe geçirilmesi, onun bilinç altının bir parçası halini alması demektir. Norm içselleştirilince üzerinde grup üyelerinin manevi birliği oluşur ve artık normlara uyma bakımından çıkar, yarar endişesi bir rol oynamaz. Bu halde normlar kişiliğin bir parçası halini almış olurlar. Normlar, kimlik üretmekte veya kimliğin üretken alt yapısı oluşturmaktadırlar.

c. İnsanlar normları grup içinde elde ettikleri tecrübeler ve temaslar sonucunda öğrenirler. Her toplum kendi normlarını üyelerine telkin eder ve aşılar. Her grup biçimi, resmi veya gayri resmi olarak yeni üyelerine normlarını geçirecek mekanizmalar geliştirir.

d. Sosyal normların kendilerine özgü, uygun ve her norm tipinin kendisine ait yaptırımı vardır. Normlara uygun hareketler ceza ve ödüllerle sürdürülmeye çalışılır. Bir sosyal sistemin üyeleri arasında, norma uyulması üzerinde ne derece yoğun bir anlaşma, uzlaşma olursa, norma uyulması konusunda baskılar da o kadar fazla olur.

e. Normların hepsi eşit önemde değildir. Normların ihlali halinde meydana gelen tepkiler farklıdır.

f. Grup üyelerinin hepsinin normlara aynı surette uymaları beklenemez. Normlara uyuş bir idealdir ve bunlara tam olarak uygun hareket ediş yüksek derecede bir prestij sağlanmasına neden olur.

g. Normun toplumun geniş kitlesi tarafından içselleştirilmesi onun kurumsallaştığını veya gelenekselleştiğini gösterir.

h. Toplumda geçerli normlar çoğunlukla toplumda egemen olan grup ve sınıfların yararına göre biçim almaktadır. Ancak bunlar toplumun diğer üyelerinin direnci ile karşılaşabilir.

i. Normlar insan faaliyetlerinin her yönü itibariyle ortaya çıkabilirler. Böylece duygularına, düşünme, muhakeme etme, değerlendirme, hareket etme konularında normlar vardır.

---

[37] Dönmezer, s. 250-253.

j. Toplumlar asli ihtiyaçları etrafında, bazı sosyal norm sistemleri geliştirirler. Bunlara "müesseseler" adı verilir. Böylece din, eğitim, aile hayatı etrafında birer normlar sistemi oluşur ve bunlar din, eğitim, aile kurumu adını alırlar.

Normlar belirli şartlar içerisinde, toplum üyelerinin neleri yapıp, neleri yapamayacaklarını gösterir. Değerler ise belirli durum ve şartlardan bağımsız olan ve arzu edileni gösteren standartlardır. Gerçi normlar çok kere değerleri simgeleştirirler; fakat değerler, normlara göre daha geneldirler. Normlar ise, değerlere göre daha belirli ve sosyal bakımdan daha emredicidirler. Mesela insan varlığına saygı asli bir değerdir, adam öldürmenin yasak edilmesi bu değerin açıklanması olan bir normdur. Değer temeldir. Değer, bir inanç olması bakımından, dünyamızın belli bir kısmıyla ilgili idrak, duygu ve bilgilerimizin bir terkibi demektir. Değerler normları üreten temel belirleyiciler olup toplumlara göre farklılaşırlar.

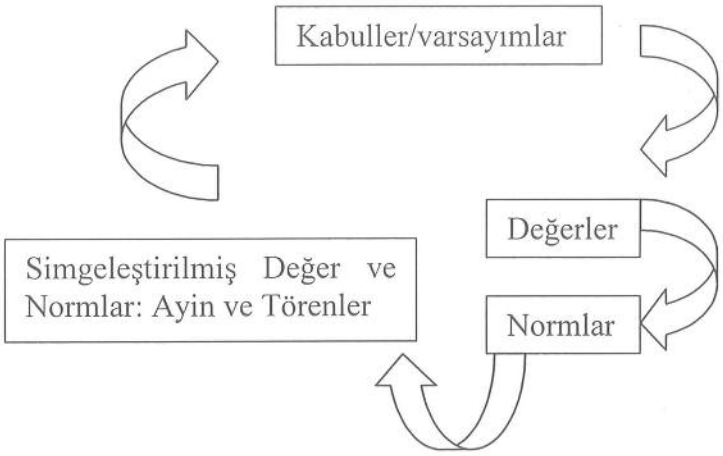

Şekil 2 Değer Kavramı ve İşlevi

"Bazı toplumsal normlar toplumsal yaşamda simgesel bir görünüm altında somutlaşırlar. Simge, bir işaret, bir jest, bir tören veya ayin biçimi olarak, bir takım normların anlam ve değerini temsil etmiş ve vurgulamış olur. Her toplumsal sistem ve onunla ilişkili olarak her kültürel sistem, ortak bir kültürel sistem yaratarak bireysel ilişkilerin, duygu, düşünce, davranış ve normların belirginleşmesini sağlar. Bu anlamda simgesel davranış bütünleri olarak tanımlanabilecek ayin ve törenler, anlamlarını bir toplumun tarihinden ve mitolojisinden alırlar".[38]

Örf ve adetler kendiliğinden/spontane olarak oluşan ve toplum içindeki ilişkileri yöneten bir tür sosyal normlardır. Toplum içindeki insanların, gündelik tavır ve hareket usullerini ve yaşama yöntemlerini, bu kurallar düzenlemektedir.

Toplumda örf ve adetlerin sürdürülmesinde iki mekanizma vardır.

- Ayin (rituel)
- Törenler

Ayin, biçimsel ve ritmik bir usuldür; aynı amaca yönelmiş ve yeri gelince hiçbir değişiklik olmadan tekrarlanan hareketlere denir. Ayinler sadece dini anlamı ile anlaşılmamalıdır. Ayinler bütünü ile sosyal niteliktedir. Ayinler duyguların tazelenmesidir. Ayinde önemli olan husus, ritmik ve biçimsel hareketlerin hatırlattığı duygulardır.

Tören, daha kapsayıcı (çoğu zaman ayini de içeren) bir bütün, bir usuldür. Tören, hem kendi başına toplumsal bir değer içermekte, hem de toplum veya grubun amaçlarına ulaşmasını kolaylaştıran biçimsel, simgesel ve süreli kollektif bir eylemdir. "Tören, çoğunlukla tarihsel bir nitelik taşıyan bir olaya toplumun verdiği kültürel önem ve ağırlığı sürekli kılmak ve ayinde olduğu gibi biçimler yoluyla bireyleri etkilemek için belirli yerlerde ve belirli aralıklarla düzenlenen bir toplu davranış türüdür. Ayin ve törenler, belirli bir toplumun veya grubun ideolojisini sağlamlaştırma yönünde de önemli bir işlev görürler.[39]

D. Öz + Biçim = Kent Kültürü

Mekanı, kent mekanı, kent olarak somutlaştırıp konumuzun merkezine çekerken, insan kavramına da kentli elbisesini giydirdik. Yeryüzü sahnesi yerini kent siluetine bırakırken,

---

[38] Barlas Tolan, **Toplum Bilimlerine Giriş Sosyoloji ve Sosyal Psikoloji**, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1985, s. 256.
[39] Tolan, s. 256-257.

insan bir kentli olarak rolünü nasıl oynamaktadır? Kültür medeniyet ilişkisinde kentler, medeniyetlerin motor güçleri olarak vurgulanmaktadır. Bu anlamda kentli de medeniyet kavramının aktörü olmaktadır. Tıpkı insanın maddi ve manevi boyutları olduğu gibi kentlerin de, bir görünen biçimleri bir de farkedilen, hissedilen, yaşanan ancak görünmeyen yüzleri vardır. Yaşanan karmaşık ilişki ağı, dış biçime yansımaktadır.

Kentin kentli ile ilişkisinin bileşkesi kent kültürüdür. Kaynağını birey-kent arasında bulan bu ilişkinin farklı düzey veya boyutları vardır. Bunlar, Wiberg'in -kent kültürü kavramı ile yüksek düzeyde örtüştüğü düşünülen- kent kimliği, kent profili ve kent imgesi kavramlarıdır. Mekan ve algı konusu, kent profili, ve kent imgesi kavramları ile yüzeye çekilmektedir. Bu algılamadan beslenerek derinleşen, kökleşen bir kavram olarak kent kimliği kavramına yer açılmalıdır. Bir tarafta kentin gözüken, algılanan yüzü, diğer yandan ondan koparılamayan onun yaşanan, paylaşılan ve aktarılan yüzü karşımıza çıkacaktır. Kültür kavramının tüm özelliklerini bire bir paylaşan kent kimliği veya kent kültürü kavramı, özetle, kültürün genel, evrensel ve özgünlük kavramlaştırmasını bedeninde barındırır.

Kent kimliği, uzun bir zaman süreci içinde biçimlenen, kentin coğrafi içeriği, kültürel düzeyi, mimarisi, yerel gelenekleri, yaşam biçimi, niteliklerinin karışımı olarak tanımlanmaktadır.[40] Kent profili Wiberg tarafından, kentin sosyo-ekonomik yapısı olarak tanımlanmaktadır. Bu değerlendirme Suher'e göre, kentin doğal ve yapılaşmış çevresinin mekansal karakterini ayırt eden bir değerlendirmedir. Buna karşılık, bir kentin kimliği, karakteri doğal, sosyo-ekonomik ve yapılaşmış çevresinin mekansal öğeleri ile oluşmuş bir bütündür. Kenti kent yapan öğeler tarihsel, kültürel ve coğrafik kültür öğeleri olarak sayılmakta ve "kent kimliği"nin, kentin kendine özgü karakteristikleri ile oluştuğu ısrarla belirtilmektedir.[41] İmge, karşılıklı ilişkiler sonucu çevreden ortaya çıkan verileri anlık filtrelerden geçirerek insanın algılaması olarak tanımlanmaktadır. İmge göreceli bir kavramdır. Kent imgesi veya imajı kavramı Lynch tarafından belirlenen kent referans noktaları, sınır elemanları, bölgeler, bağlantılar ve düğüm noktaları olarak sayılan yapılaşmış mekan öğelerini açımlamaktadır.[42] Bu değerlendirme, sadece kentin doğal ve yapılaşmış çevre öğelerine yönelik olduğunda oldukça yüzeysel olarak değerlendirilebilmekte, kentin sosyo-ekonomik öğelerinin ihmal edildiği düşünülmektedir.

---

[40] Hande Suher, Mehmet Ocakçı ve Hatice Karabay, İstanbul Metropoliten Kent Planlama Sürecinde Kent Kimliği ve Kent İmgesi, ..., s. 57.

[41] Hande Suher, **Şehircilik**,İTÜ Mimarlık Fakültesi Baskı Atelyesi, 1996, s. 42.

Kent kimliğinin doğal, beşeri (sosyo-ekonomik) ve inşa edilmiş çevre öğelerinin etkisi ve karşılıklı etkileşimleri ile oluştuğu düşünülmekte ve bu anlamda kent kimliği kavramı, *ayırdedici*, *özgün* ve *anlamlı* alt kavramları ile açımlanmaktadır.[43]

Bu bağlamda açıklanması gereken bir kavram, kent peyzajıdır. Avrupa Kentsel Şartı'nın üçüncü bölümünde kentlerin fiziksel biçimi başlığı ile kent peyzajı tanımı verilmektedir. "Kent peyzajı, çeşitli binaların, çevrelerindeki alanlarla birlikte yıllar boyunca oluşturduğu kentsel tasarım ve yapım sürecinin ürünüdür."

Kentler, maddi ve manevi anlamda bir simgeler bütünüdürler. Bilişsel, duyuşsal ve psikomotor becerilerle donatılmış insan varlığı, yaratıldığından bu yana geçen zaman içinde, toplumsal ve coğrafik farklılıkları içine alarak sarmalanmış, çok yoğun bir ilişki yumağı olarak betimlenebilir. Bu ilişkilerin bilimsel çalışma düzlemine nasıl aktarılabileceği insanı aşmayacak nitelikte zordur. Matematikte, semboller nasıl bir çok ilişkiyi görünmez ve kısa yollu kılıyorsa, kültür konusunda da semboller, kültürü özetle, kısaca ya da şifreleyerek aktarırlar. Mekan kavramını uzun uzadıya irdelerken, aslında ona ruhundan üfleyen insanın, toplumun özgün karakteri ihmal edilmektedir. Bu konuda, mekanın ruhunu ifade eden, ciddi ilavelere ihtiyacımız vardır. Mekanın bir algılama biçimi olduğundan daha önce söz edildi. Her mekan türü için geçerli olmayan –sonsuz mekan- bu algılama gerçekleşirken, özellikle kentli kavramına biçim veren kentlinin kenti algılaması onun, okuma ve paylaşma biçimleridir. Bu biçimde farklılık, çok seslilik hakimdir. Kentte, farklılıklar aralara duvar örmeksizin, bir potada eriyerek tutarlı, özgün ve bütün bir yapıda temsil edilmektedir. Aristo, kenti farklılıklara indirgeyerek, onun, özgün kimliğinin veya ayırd edici özelliğinin farklılılaklara sahiplenilmesiyle oluştuğunu söyler. Farklılıklar, karşıtlıklar yeni üretimleri teşvik eder ve medeniyet yolunda gelişmeyi sağlar. Kentte yaşanan toplumsal gerçeklik ve idealizm veya irrealizm somut ve soyut kültür taşıyıcılarınca sembolize edilirler.

Nasıl, her insan kendi koşullarının bir ürünü ise, kentli de kentin özgür havasının, o karşılıklı etkileşimin ürünüdür.

---

[42] Suher, Ocakçı ve Karabay, s. 58.

1. Toplum ve Zihni Alt Yapı (Zihniyet Yapılanması)

Braudel, Uygarlıklar'ın Grameri adlı kitabında, "Uygarlıklar Ortak Zihniyetlerdir" adını verdiği bölüme başlık ararken, kendisini, tercih yapma noktasında imkansızlık derecesinde zorladığını düşündüğü, bazı terimler vardır. Bunlar ortak ruh hali, bilinçlenme, zihniyet ve zihinsel alet kutusu terimleridir. Kendisi, dil konusundaki bu tereddüdün, bizatihi ortak psikolojinin gençliğine işaret ettiğini düşünmektedir. Oldukça karmaşık görünen bu konuyu, Braudel'in satırlarını izleyerek açıklamak, daha makul gözükmektedir. "Ruh hali, bu alanlarda büyük bir uzman olan tarihçinin, Alphonse Dupront'un onayını almaktadır. *Bilinçlenme*, bu emirlerin yalnızca bir anını (genellikle sonunu) işaret etmektedir. *Zihniyet*, tabi ki daha kullanışlıdır. Lucien Febvre, hayranlık verici *Rabelais* adlı kitabında, *zihinsel alet kutusu*'ndan söz etmeyi tercih etmiştir. Ama kelimelerin ne önemi var! Sorun onlardan kaynaklanmıyor. Her dönemde, dünyayı ve şeyleri temsil etmenin bir biçimi, egemen bir ortak zihniyet, toplumun tüm kitlesini harekete geçirmekte, ona nüfuz etmektedir. Tutumları dikte eden, tercihleri yönlendiren, ön yargıları köklü hale getiren, bir toplumun hareketlerini eğip büken bu zihniyet, tamamen bir uygarlık olgusudur. Bu zihniyet, bir dönemin tarihsel ve toplumsal kaza ve koşullarından çok, çoğu zaman adeta bilinç altı olan inanç, korku ve endişelerin uzak mirasının ürünüdür, yani tohumları geçmişin içinde kaybolan ve kuşaklar boyunca aktarılan muazzam bir aşılanmanın ürünüdür. Bir toplumu belli bir anın olaylarına, bu olayların onun üzerindeki etkilerine, bunların onu almak zorunda bıraktıkları kararlara karşı tepkisi, mantıktan hatta bencil çıkardan daha çok, ortak bilinçaltından fışkıran ve çoğu zaman formüle edilmesi olanaksız olan bu emirlere tabi olmaktadır. Bu başat değerler, bu psikolojik yapılar, uygarlıkların birbirine *en zor aktarabildikleri* şeylerdir; bunlar, uygarlıkları birbirlerine nazaran soyutlayan ve ayıran en iyi unsurlardır. Ve bu zihniyetler, zamana karşı da dirençlidir. Yavaş değişimler, uzun ve bilinçsiz kuluçkalaşmalardan sonra dönüşür."[44]

---

[43] Suher, Ocakçı ve Karabay, s. 58.

[44] Fernand Braudel, **Uygarlıkların Grameri**, 2. B., Çev., Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, Ankara, 2001, s. 53-54.

2. Sosyal Fenomen ve Değer Yargıları ya da "Weber ve Strauss Diyalogu"

Belli özelliklere sahip bir toplumun var olması ve onun mevcut özelliklerinin, fiziksel olarak yaşanan mekanda dışlaşması, kabul edilebilir bir sosyal gerçeklik, olgu ya da fenomendir. Tarihin akışında, geçen bir zaman dilimine tutunmuş, bir çok toplum, yeryüzüne kendi gerçeklerini, doğrularını ve değerlerini işlemişlerdir. Her fenomenin nedensel olarak belirlendiği iddiasının içinde kalarak, değer yargılarının, bu nedensellik bağı içinde değerlendirmeye alınması, çağdaş filozoflardan Max Weber'e dayanmaktadır. Araştırmalarını ekonomik düzlem feneri ile sürdüren Weber, maddi düzlemi dokuyan bir ruh olduğunu ve kapitalizmin dayandığı ruhun, Protestanlığın ahlaki değerlerine dayandırılabileceğini savunmaktadır. Söz konusu değerlere ilişkin bilgiler veren ve onların güçlüğünü vurgulayan Weber, bu değerlerin, tüm sosyal fenomenleri nedensel olarak açıklaması noktasında, genel geçer bir nitelik sunmak yerine, bizi seçici olmaya davet etmiştir.

"...insan etkinliklerinin yönelebildiği deneylerin gösterdiği birçok üstün amaçlar ya da değerler, kimi kez zihinde kavranabilirse de, çoğu kez tam olarak anlaşılamazlar. Bunlar, bizim kendi üstün değerlerimize ne kadar uzak iseler, bizim onları tasarımsal olarak yaşayıp anlayabilmemiz de o denli güç olur. Her özel durumun koşullarına bağlı olarak, böyle değerleri ya yalnızca bizim zihinsel olarak anlamakla yetinmemiz, ya da, bunu bile yapamadığımızda, onları doğrudan doğruya veri olarak kabul etmemiz gerekir. O zaman onların güdülediği etkinliği, akışı içindeki değişik noktalarda, duyumsamaya ya da zihinsel işleme dayalı yaklaşık bir yorumlama için ne kadar olanak varsa onları kullanarak anlamaya çalışabiliriz".[45] Aşağıda devam eden satırlarında Weber, bir taraftan özgün katkısını sunmakta, diğer taraftan da sınırlarını çizmektedir.

"...biz çok başka bir şeyle ilgileniyoruz: Dini inanç ve dini yaşam pratiğinin yarattığı ve yaşam biçimini yönlendiren ve bireyi sıkı sıkı orada tutan psikolojik güdüyü araştırıyoruz. Fakat bu güdüler, büyük ölçüde, dini inanç tasarımlarının özelliklerinden de doğmuştur. O zamanın insanları, bir ölçüde, bağlantılarına pratik-dini ilgi ile baktığımızda ancak kendi açılarından anlaşılabilen görünüşteki soyut dogmalar üzerine düşünüyorlardı. Dogmatik bir gözlemden geçen yolun teolojik olmayan okura sıkıcı gelmesi kadar teolojik yapıya sahip olana da aceleci ve yapay gözükmesi o kadar kaçınılmazdır. Ancak dini düşünceleri tarihi

gerçeklikte çok seyrek rastlanan bir "ideal tip" bütünlüğü içinde göstererek, ilerleyebiliriz. Çünkü tarihi hakikat içinde kesin sınırlar çizmenin olanaksızlığı *yüzünden*, ancak onların en uyumlu biçimlerini araştırarak özel etkilerini görmeyi umabiliriz".[46]

Strauss'a göre bir sosyal fenomeni betimlemek aynı zamanda ve zorunlu olarak onu değerlendirmeyi içermektedir. Değer yargılarından sakınılamaz, sakınılmamalıdır da. Çünkü değer yargıları, bir şeyin ne olduğunu bilmenin özsel parçalarıdır. Weber'in, değerlerin, yalnızca incelenecek konuların seçilmesinde işlev gördüğü, kabulüne dayanan, değer yargılarının mantıksal statüsü teorisini reddeden Strauss, değer yargılarını, sosyal fenomenleri betimleme ve açıklamalarımızdan kovmanın ne mümkün ne de istenebilir bir şey olduğunu söylemektedir.[47] Aksine bu konuda bütünlük yaklaşımını kullanarak, sonsuz karmaşıklıklarından dolayı, incelenecek objeleri, değerlere referansta bulunarak seçme ve tanımlama zorunluluğu olan, önceden var olan, değer-serbest bir sosyal gerçeklik yoktur. Tersine, bu objelerin değeri, onların gerçek doğasının bir parçasını oluşturmaktadır.[48] Öyleyse inançların veya değerlerin sosyal fenomeni etkilemesi veya onu oluşturması, gerçeklik olma noktasında bilimin meşru bir merak giderme reçetesi sayılmalıdır. Nedensel ilişkileri uzun uzadıya açıklamak kadar, değerlendirme yöntemi ile sonuca ulaşılan bir tespit, bizi amaca götüren *doğru bir yol* kabul edilmelidir.

Tezin temel kurgusunun oluşturulmasında etkileşimci bir yaklaşımın benimsendiği belirtilmelidir. Etkileşimciliğin teorik arka planı Simmel, Durkheim, W. I. Thomas ve C. H. Cooley'in sosyolojik eserlerinde yer bulmaktadır.[49] Bunların yanında Bandura, geliştirdiği sosyal öğrenme teorisinde, kişi-çevre arası etkileşime ve imgeler ve dile özel bir vurgu yapmaktadır.

Semboller ve imgeler toplumun, yaşam biçimi ve değerler sisteminde can bulur, hafızasında saklanır, kodlanır. Ve bu şifreler, mekanla deşifre edilir.

---

[45] Max Weber, **Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı**, çev., Özer Ozankaya, İmge Kitabevi, 1995, Ankara, s. 14-15.
[46] Max Weber, **Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu**, 2. B., çev., Zeynep Aruoba, Hil Yayın, İstanbul, 1997, s. 85-86.
[47] Russel Keat ve John Urry, **Bilim Olarak Sosyal Teori**, 2. B., çev., Nilgün Çelebi, İmge Kitabevi, Ankara, 2001, s. 322-323.
[48] Keat ve Urry, s. 323.
[49] Philip K. Bock, **İnsan Davranışının Kültürel Temelleri** , çev., N. Serpil Altuntek, İmge Kitabevi, Ankara, 2001, s. 270.

Genel olarak kavramsal zeminin sınırlarının çizildiği bu kısımdan sonra, kent, farklı yaklaşımlar ışığında açımlanacak ve kent araştırmalarının içeriği ve yönü hakkında bilgi verilecektir.

E. Farklı Teorik Yaklaşımlar Işığında Kent ve Kent Sorunsalı

1. Şehir veya /ya da Kent

İnsanın kültürel bir varlık olması vurgulanarak, kentli insanın belirli bir zaman dilimine tutunarak, mekanla olan alışverişinde, semboller aracılığı ile özü biçime dönüştürdüğü hatırlatması ile yeni konuya başlanabilir.

Şehir ve kent kullanımları ya da tercihlerine bir açıklık getirme ihtiyacı derinden hissedilmektedir. Bu iki enstrüman, kimilerine göre aynı, kimilerine göre de çok farklıdır. Söz konusu farklılaşmanın, bir tür kültürel yaklaşım sorunu veya biçimiyle ilgili olduğu söylenebilir. Aslında genel olarak bakıldığında, akademik çevrede her iki kelimenin de soruna tanıklık etmeyecek şekilde kullanıldığı bilinmektedir. Azımsanmayacak sayıdaki kimilerine göre de şehir, medeniyetle özdeşleşmiş, daha derinlikli ve geleneksel olanı karşılayan güzel bir kavramdır. Yine azımsanmayacak kimileri, şehir sözcüğünü bu kadar ayrıcalıklı bir yere koymamaktadır. Daha çok modernite ve sonrasını karşılamada genel bir tercih olarak kullanılan kent, öztürkçeci olarak anılan kişilerce de yoğunluklu kullanılmaktadır. Şunu ifade etmelidir ki, bu iki kelimeye de sahip çıkmış kültürün temsilcileri olarak, her iki kullanımı bir zenginlik, tekini kullanımı da bir eksiklik olarak görmeme kanaatini paylaşıyoruz. Her iki kelime arasında, kesin perdeler indiren, ayrıştırıcı karşılıklar bulmak bilimsel olarak çok anlamlı görünmemektedir. Sadece kent, modern ve ötesi, şehir ise geleneksel olanı daha iyi karşılıyor denebilir. Kültür konusu olunca, bazıları şehir kelimesini daha anlamlı bulabilmektedir. Ancak bunun, kent ile ilişki biçiminiz ve kenti algılama düzeyinizle ilgili olabileceği düşünülmektedir.

2. Farklı Teorik Yaklaşımlar Işığında Kent ve Kent Sorunsalına Bakış

Kente ilişkin bir çok kuram geliştirilmiştir. Bu kuramlar kenti belirli perspektiflerle sunma çabası içindedirler.

Örgütlenme biçimini esas alan kuram, organik örgütlenmeyi esas alan ve mekanik örgütlenmeyi esas alan olarak ayrılmaktadır.

Cooley'in, ulaşım eksenli kent kuramı, Adna Weber, Marks ve Pirenne'nin ekonomik eksenli kent kuramına (veya şehir olgusunu ekonomik kuramlar açısından açıklama çabası gösterirler) ilave olarak sosyolojik kuramlar geliştirilmiştir

Strong, "Bir şehrin entelektüel ve moral gelişimi fiziksel büyümesi ile orantılı olmalıdır" demektedir.[50] ve modern medeniyetin moral ve manevi özelliklerin aksine, maddi olanın tek yanlı bir gelişimi gösterdiğine inanmaktadır. Aynı görüşü paylaşarak, bu sorun yordamıyla, birey-kent ilişkisi kesitinde sorular soran ve yanıtlar arayan Chicago Okulu teorisyenlerinin çalışmaları ya da ekolojik şehir teorisi hakkında bilgi verilmesinin gerekliliğine inanılmaktadır.

Amerikan kent sosyolojisine damgasını vuran bu teori, Chicago Okulunda 1915-1925 yılları arasında Park, Burgess ve McKenzie tarafından yürütülen ve The City adlı eserde toplanan çalışmalardan oluşmaktadır. Ekolojik teorinin genel çerçevesini çizen Park, şehrin, özel kültürel tipleriyle bir "kültürel alan"ı temsil ettiğini; ve "medeni insanın doğal yaşama alanı" olduğu görüşünü belirtmektedir. Ona göre, "...doğal bir yapı olarak şehir, kente ait yasalara uymaktadır ve şehrin fiziksel yapısında ve moral düzeninde yapılması mümkün keyfi değişikliklerin de bir sınırı vardır. Tüm şehir için geçerli olan, alt kısımları için de geçerlidir ve her mahalle, kendi tarihsel sürekliliğini gösterecek sakinlerinin nitelik ve özelliklerini yansıtmaktadır".[51]

Ekolojik teorinin temel varsayımları şöyle sıralanabilir:

- Şehir, bütünsellik kavramı içinde, bir bütün olarak ele alınmaktadır. (tüm şehir için geçerli olan , alt kısımları için de geçerlidir.)
- Şehir, orada yaşayan insanların nitelik ve özelliklerini yansıtmaktadır. Park ve Burgess, şehrin, tipik bölge ve kesimlerin karakterize ettiği fiziksel bir portre sunduğunu varsaymışlardır.
- Sosyo-ekonomik yapıda modern şehirde, mesleğe ve mesleki ilgilere dayalı bir düzenin ikame olmasıyla aile bağlarına, yerel birliklere, kültüre, kasta ve statüye dayalı eski geleneksel, toplumsal ve ekonomik yapıların sürekli bir kırılması söz konusudur. Diğer

[50] Weber, **Şehir**, s. 16.
[51] Weber, **Şehir**, s. 19.

anlamıyla şehir büyümekte, doğrudan ve yüz yüze "birincil" ilişkilerin yerini dolaylı ve "ikincil" ilişkiler almaktadır.

- Park'ın şehir tanımı: "Şehir, uzayda dışsal olarak örgütlenmiş ve kendine ait yasaların ürettiği bir birimi temsil etmektedir." Söz konusu iç yasaları McKenzie keşfetmiştir.
- "Ekoloji, biyolojinin tabiatta birbirleri ve çevreleriyle ilişkileri bakımından varoldukları şekliyle bitki ve hayvan biçimlerini inceleyen aşamasıdır. İnsan ekolojisi, insanların sosyal çevreden etkilenen uzay ve zamanla ilgili ilişkilerinin paralel bir incelemesidir:"[52]
- Sosyal ekolojide topluluklar üretim biçimlerine göre dört sınıfa ayrılmaktadır.
  - Tarım şehirleri, balıkçılık, madencilik ve kerestecilik topluluklarından oluşur.
  - Ticari şehirler dağıtım işlevi gören ticari topluluklardır.
  - Sanayi şehri
  - Hizmet şehri. Örneğin dinlenme, eğlence yerleri, siyasi ve eğitimsel merkezler vb.
- Topluluklar savunma için ve karşılıklı ekonomik avantaj elde etmek için örgütlenirler. Zamanla rekabet artar. Bu süreçte basitten karmaşığa, genelden özele doğru bir gelişme söz konusudur.
- Şehri oluşturan temel süreçler, önem sırasına göre; rekabet, yoğunlaşma, merkezileşme, ayrışma, istila ve birbirini izleme sürecidir. Bunların işleyişi, kentin fiziksel yapısını oluşturan "doğal alanlar"ı yaratır.

Kanımızca insanı yaşayan bir organizma olarak ele alan bu teori, organik şehir yapılanması için geçerli bir tanımlama/ayrıştırma sürecidir. Doğa ile ve sosyal çevre ile ilişkisinde doğası ile tanımlanan niteliklere uyumu süreklilik içinde gerçekleştiren insanlar organik yapılı şehirlerde yaşam sürmüşlerdir. Bu teori, şehir sorunlarından yol alan tümevarımcı anlayışla ve Aristo yöntemi ile kurgulanmıştır.

1937'de Davie ve Carpenter tarafından yazılan kitap, ekolojik teoriyi sorgulamadan almış ve onu güçlendirmiştir. Bu teori, Weber tarafından ciddi şekilde eleştirilmiştir. Weber, daha sonraki süreçteki şehrin teorik anlamına ilgi eksikliğinin sürdüğünü ve ekolojik teorinin, analizi şehrin sosyal yaşamı yerine, jeofizik boyutlarına yönlendirmekle, analizin yanlış bir zeminde başlatıldığını düşünmektedir.

Chicago ekolojik teori okulunun kurucu üyesi Louis Wirth'in şehir teorisi ile ilgili değerlendirmesi: (1938) "Şehir konusundaki zengin literatürde, toplumsal bir varlık olarak

---

[52] Weber, **Şehir**, 23.

şehirle ilgili mevcut bilgiyi sistematik bir biçimde sunan bir kentsellik teorisini beyhude arıyoruz.... Kentsel yaşamın çeşitli özel boyutlarına dair ayrıntılı bilgiler sunan sosyolojik açıklamalar ve ampirik (deneysel) araştırmalardan oluşan zengin bir literatüre de sahibiz. Fakat şehir üzerine araştırma ve kitapların sayısındaki büyük artışa rağmen, henüz, şehir sosyolojik bir tanımda zımnen var olan bir dizi postüladan ve ampirik çalışmalarla temellendirilebilecek genel sosyolojik bilgilerimizden çıkarılabilecek kapsamlı ve bir özlü hipotezler kümesine sahip değiliz." [53]

- Bu teoriyi kuran temel kavramlar kente özgünlüğü tanımlayacak şekilde yeterince ayrıştırılmamıştır. Bu kavramlar şehir hayatı için olduğu kadar kırsal yaşam için de açıklayıcı olabilirler.
- Teori, en geleneksel anlamda sosyolojik nitelikli kavramları (gruplar, kurumlar, toplumsal yapılar) ihmal etmiştir.

"Ekolojik yaklaşım bir kuramsal bakış açısı olarak değeri açısından olduğu kadar, yapılmasına yardımcı olduğu ampirik araştırma miktarı açısından da önemlidir. Bir bütün olarak kentler ve özel mahallelere ilişkin bir çok çalışma ekolojik düşünme –örneğin biraz önce sözü edilen 'istila' ve 'yerine geçme' süreçleri ile ilgili-tarafından teşvik edilmektedir. Ancak haklı biçimde bir çok eleştiri yapılabilir. Ekolojik bakış açısı kent örgütlenmesi bilinçli planlama ve düzenleme ve planlamanın önemini daha az vurgulama eğilimindedir, kent gelişimini 'doğal' bir süreç olarak nitelendirir. Park, Burgess ve çalışma arkadaşları tarafından geliştirilen mekansal örgütlenme modelleri Amerikan deneyiminden çıkarıldı ve sadece A.B.D.'deki bazı tip kentlere uyar, Avrupa, Japonya veya Üçüncü Dünya'daki kentleri yalnız bırakır."[54]

Sonuç olarak kente yönelik teorik çalışmalarda, insan kavramının ihmal edildiği görülmektedir. Sosyoloji biliminin kurucu sloganı "gidip gerçekleri toplayın" komutu ile bilim dünyası, verilerini, insan kavramını, -sadece duyuları bir pencere olarak kullanarak- kendi varlığını ihmal ederek toplamıştır. Maalesef, ağaçları tek tek izleyen bu yoğun zihni ve fiziksel emek, orman kurgusunu ihmal etmiş ve ormanı orman yapan espriyi kaçırmıştır. Realite veya gerçeklik bilgi toplamadaki tek yığıntı olarak algılanınca, Weber'in içli sızlanışını duymazlıktan gelemeyiz/gelmemeliyiz. "Şehrin ekolojik açıdan incelenmesinin çok büyük bir kısmı, değişik bölgelerin doğal alanlar, habitatlar ve bu nitelikte olmayan bölgelerin

---

[53] Weber, **Şehir**, s. 28.

özelliklerinin belirlenmesine ayrılmış; bu özellikleri doğuran yaşama çok az yer verilmiştir. Olağanüstü bir sabırla suç mahallinin araştırılması yapılmış, suçlu büyük ölçüde ihmal edilmiştir. Ekolojik şehir teorisi, kısmen bilimi özerk, bağımsız ve tam kılma yönündeki talebin ihanetine uğramıştır. Tabloların, haritaların, diyagramların, istatistiki oran ve rasyoların çok büyük bir kısmı, kendi değerleri için kullanılmıştır."[55] Ancak, hakikat şu ki, günümüz kentlerini anlamak zorluğu ile karşımıza çıkan değişken, çok boyutlu, kuşatılamayan "bin bir suret insan", tarihsel süreçte anlaşılması daha kolay bir kavram olarak görülür. Amerikan kent sosyologlarının sıkıntısı bu insanla karşı karşıya olmalarından kaynaklanmaktadır. Kuşkusuz onlar da biliyorlar ki, ihmal edilmemesi gereken bir kavramdır insan, ama modern kentleri dolduran insan kalabalığı, bir sır kadar meçhuldür, zordur, güçtür. O yüzden, tanımlayıcı betimlemeleri oluşturacak veriler, bilim mentalitesi ile uyumlu ve verimli/anlamlı sonuçlara götürür ve realitede daha çok faydayı ifade eder. Ancak realiteye bu denli yoğun bağlılık, gözlerimizi alan bir ışık yoğunluğu ile bir an için (bu anın zaman kavramındaki karşılığı değişebilir) kör edebilir. Öyleyse, belki de bir süre gözlerimizi kapamalı ve onu yeniden başka gözlerle seyretmeli ve yorumlamalıyız.. İdealiteyi terazinin diğer kefesine koymazsanız, sürekli realiteyi tartar durursunuz.

Simmel sosyolojik analizi (projeksiyonu) kentin fiziksel karakteristiklerini incelemek yerine insana yöneltmiş ve kentsel bir ortamda insanlar arası yaşamın ruhsal biçimlerini, özetle, kentli insan mentalitesini mikroskop altına koymuştur. Analizin nesnesi insandır. Modern yaşamı incelemektedir. Simmel, kalbi ile değil, kafası ile hareket edilen kentsel ortamın uzmanlaşmasıyla, pek çok yönde uzanan entellektüeliteyi, kentin karakteristiği olarak yorumlar.[56] Şehrin kurumları orada yaşayan insanların zihni ve kalbi alt yapısının bir yansımasıdır.

Simmel metropoliten insanın başkalarına yönelik davranışını belirleyen temel özellikleri resmiyet ve çekingenlik olarak bulmakta ve bunun içsel boyutunun yalnızca kayıtsızlık olmadığı, aynı zamanda nefret, iğrenme ve karşılıklı yabancılık duygusu olduğunu düşünmektedir. Kanımca bu ilişki sadece insanlar arası değil, insan-kent mekanı arasında da paralel bir biçimde seyretmektedir. Bu nefret boyutuna sahip çekingenlik, bireye, başka her tür koşul altında imkansız olan bir kişisel özgürlük kazandırır. Bu bağlamda Simmel, eski

---

[54] Giddens, s. 506.
[55] Weber, **Şehir**, s. 29.
[56] Weber, **Şehir**, s. 33-34.

Atina'nın büyük yaratıcılığının, küçük bir kasabanın bir takım özelliklerini muhafaza etmesinden kaynaklandığını düşünüyordu. Atina kent mekanında insan kendi doğasını daha çok ortaya koyabilmiştir.

Park'ın ünlü makalesi "Şehir: Kentsel Ortamda İnsan Davranışının İncelenmesine Dair Öneriler" Spengler'e atıfla şöyle başlar. "Şehir..., bir bireysel insanlar ve sosyal kolaylıklar (sokaklar, binalar, elektrik ışıkları, tramvaylar ve telefonlar) yığınından daha fazla bir şeydir. Bir kurumlar ve idari araçların (mahkemeler, hastaneler, okullar, polis ve çeşitli devlet fonksiyonları) basit bir kümesinden de fazla bir şeydir. Gerçekte şehir, bir zihni durum, bir gelenek ve görenekler, örgütlü davranışlar ve duygular bütünüdür...Şehir, geçenlerde Oswald Spengler'ın da belirttiği gibi, kendi kültürüne sahiptir. 'Bir köylü için evi ne anlama geliyorsa, medeni bir insan için de şehir odur. Evin kendi hane tanrılarına sahip olması gibi şehir de kendi koruyucu tanrısına, yerel azizine sahiptir. Köylünün kulübesi gibi. Şehrin kökleri de topraktadır." [57]

Spengler'a göre şehir, akıl ve parayı ima eder ve medeniyet, her zaman paranın koşulsuz diktatörlüğü anlamına gelir. "Dünya tarihi şehrin tarihidir ve her kültür, başkentin kültür tipi içerisinde yönlenmektedir." [58]

Wirth'e göre kentleşme, şehre özgü yaşam biçiminin kümülatif vurgusunu karşılamaktadır."Wirth'e göre, etkileşim içerisindeki kişilerin sayısındaki artış, kişilerin tam olarak temas kurmalarını imkansız kılar. Sonuç, kentli kişiliğin, şizoid bir karakter almasıdır." [59] Simmel, Spengler ve Wirth'in kentsellik anlayışlarını bir araya getiren özellik, araştırmalarının 'kentsel mentalite' üzerine yoğunlaşmasıdır.

Wirth, bir yaşam biçimi olarak kentselliğe birbiriyle ilişkili üç perspektiften amprik açıdan bakılabileceğine inanmaktadır.

- Bir nüfus temeli olan fiziksel bir yapı olarak
- Bir yapıya ve kurumlar dizisine sahip bir örgütlenme sistemi olarak
- Bir davranışlar, fikirler dizisi ve kişilikler kümesi olarak kent ele alınabilir.

"Chicago Okulu tarafından geliştirilen iki kavram özellikle dikkate değerdir. Biri kent analizinde ekolojik yaklaşım olarak adlandırılmakta; diğeri ise Wirth tarafından geliştirilen kentliliğin bir yaşam biçimi olarak nitelendirilmesidir. "Wirth'in kuramı kentliliğin sadece bir

---

[57] Weber, **Şehir**, s. 35-36.
[58] Weber, **Şehir**, s. 39.
[59] Weber, **Şehir**, s. 40-41.

toplumun parçası olmadığı, ayrıca geniş toplumsal sistemin doğasını ifade ettiği ve etkilediğini fark etmesi açısından önemlidir. Kentlilik her zaman ve her yerde aynı değildir. Örneğin, eski kentler modern kentlerden çok farklıdır. İlk kentlerdeki bir çok insan için yaşam köy topluluklarında yaşayanlarınkinden daha fazla anonim veya kişisel olmayan özellikte değildi. Giddens Wirth'in düşüncelerinin geçerliliğini koruduğunu ancak ondan sonraki katkılar ışığında bunların aşırı genellenmiş olduklarını düşünmektedir.

Ekolojik yaklaşımda "kentler gelişigüzel büyümezler, çevrenin avantajlı özelliklerine tepki olarak büyürler" görüşü fayda eksenli bir belirlemedir. Park'ın sözleriyle bir kent, bir bütün olarak nüfusun içinden özel bir bölge veya özel bir ortamda yaşamaya en iyi uyan bireyleri yanılmadan seçen, büyük bir ayıklama mekanizması gibi görünür. Kentler rekabet, istila ve yerine geçme süreçleri boyunca –ki bunların hepsi biyolojik bir ekoloji içinde olur- 'doğal alanlar' içinde düzenlenirler.

Şehir teorisine öncülük eden Fustel de Coulanges, The Ancient City'de şehrin kurucu unsuru olarak dini, kalbi bağlılıkları almakta ve kadim şehri dini bir topluluk olarak yorumlamaktadır. Şehir öncesi toplumun ilk çekirdeğinin aile olduğu; ailenin de bütünleşme noktasını kalpte, dini sembollerinde ve evin papazı olarak babaya tapılmasında bulduğu düşünülüyordu. Bir kaç ailenin birleşmesi, aşiretin kalbini oluşturabilirdi. Glotz, Goulanges'in teorisini hayli geliştirdi. Her ikisi de aileyi, gerek devlet gücünün gerekse bireyselliğin içinden çıkabileceği çekirdek bir yapı olarak ele alıyordu. Glotz bu bağlamda Yunan şehir yaşamında her biri özel kurumsal düzene sahip, üç aşama olduğunu varsaymaktadır. Şöyle ki: "Yunan şehri, aile kurumunu muhafaza etmekle birlikte, ailenin zararına büyüdü. Şehir, başlangıçtaki grubun bastırdığı bireysel güçlere başvurmaya zorlandı. Uzunca bir süre şehir, genos'a karşı savaşmak zorunda kaldı ve zaferlerinden her biri, ataerkil hizmetin bir türünün bastırılması ile kazanıldı. İki tane karşıt güç (aile ve şehir) değil ama üç tane görüyoruz: yerine göre her biri egemen olan aile, şehir ve birey. Yunan kurumlarının tarihi, bu nedenle üç döneme ayrılmaktadır. Birincisinde, aile, kendi kadim haklarını kıskançlıkla koruyan ve tüm üyelerini ortak iyiye tabi kılan ailelerden oluşmaktadır. İkincisinde, şehir, özgürleşmiş bireyleri kendi yardımına çağırarak, aileleri kendisine tabi kılar. Üçüncüsünde ise, bireysellik kazan kaldırır, kenti harap eder ve daha büyük devletlerin oluşumunu gerektirir." [60] Weber bu görüşleri şehir tiplerinin ortaya konulmasında gerçek bir ilerleme olarak değerlendirmektedir.

---

[60] Weber, **Şehir**, s. 50.

Weber, sosyolojinin görevinin insanın etkileşimlerini sadece dışsal olarak değil, anlamlı boyutlarıyla da açıklamak olduğu görüşündedir.

Weber, ekonomik şehir konseptini ele alırken, yaşamın işleyişinde şehrin ayırıcı özelliğini tarım dışı faaliyetler temelinde soyutlamaktadır. "yaşamlarının başat ekonomik özellikleri açısından şehirlerin bir tipolojisi mümkündür ve üretici şehirleri tüketici şehirlerden, ticaret şehirlerini sanayi şehirlerinden, ana ve uydu şehirleri pek çok alt tiplerden ayırabilirsiniz. Ancak bütün bunları söyledikten sonra, bir şehrin ekonomisinin, şehrin gerekli ama yeterli olmayan koşulu olduğu söylenmelidir."[61] Bir anahtar kavram, topluluk (community) kavramıdır.

Kent çözümlemesi konusunda, önde gelen iki yazar, David Harvey ve Manuel Castell, büyük ölçüde Marks'tan etkilenmektedir. Kentlilik hakkındaki en yeni kuramlar kentliliğin özerk bir süreç olmadığını, başlıca politik ve ekonomik değişikliklerle ilişki içinde çözümlenmesi gerektiğini vurgulamaktadırlar.[62] Kentler ve mahallelerin planları ve mimari özellikleri toplumdaki farklı gruplar arasındaki mücadeleler ve tartışmaları ifade etmektedir. Başka bir deyişle, *kent çevreleri daha geniş toplumsal güçlerin simgesel ve mekansal gösterimlerini temsil ederler*. Örneğin, gökdelenler kar sağlayacakları umulduğu için inşa edilebilirler, ancak dev binalar aynı zamanda 'teknoloji ve kendine güven ile paranın kent üzerindeki gücünü simgelerler ve büyük şirketlerin egemenliğindeki kapitalizmin yükselme döneminin katedralleridir. Chicago sosyologlarının aksine Castells kenti, sadece farklı bir yer –kent bölgesi- olarak değil, ayrıca sanayi kapitalizminin doğal yönü olan toplu tüketim süreçlerinin tamamlayıcı bir parçası olarak görür. Kentlerin fiziksel biçimi hem pazar güçleri hem de hükümetin gücünün bir ürünüdür."[63] Harvey ve Castells kentlerin, tümüyle, insanlar tarafından inşa edilen, yapay çevreler olduğunu vurgulamaktadır. Onlara göre çok kırsal alanlar bile insan müdahalesi ve modern teknolojiden kaçamaz, insan etkinliği doğanın dünyasını yeniden şekillendirmekte ve düzenlemektedir.

"Harvey ve Castells'in görüşleri yaygın biçimde tartışılmakta ve onların çalışması kent çözümlemesini yeniden yönlendirmede önemli olmaktadır. Ekolojistlerin yaklaşımının aksine, bu 'doğal' mekansal süreçleri değil, toprak ve yaratılmış çevrenin, gücün, toplumsal ve ekonomik sistemlerini nasıl yansıttığını vurgular. Bu vurgulamadaki önemli bir kaymaya

---

[61] Weber, **Şehir**, s. 57-58.
[62] Giddens, s. 509.
[63] Giddens, s. 510.

işaret eder. Ancak, Harvey ve Castells'in düşünceleri çoğunlukla çok soyut biçimde verilmekte ve Chicago Okulu''un yaptığı gibi çok fazla araştırma çalışması için uyarıcı olmamaktadır. ... Kent ekolojisinde tanımlanan kent alanları arasındaki karşıtlıklar vardır, bütünsel olarak kent yaşamının kişisel olmayışı da vardır. Ancak bunlar Chicago Okulu üyelerinin inandığından çok daha değişkendir ve temel olarak Harvey ve Castells tarafından çözümlenen toplumsal ve ekonomik ilişkilerin hakimiyetindedir."[64]

[64] Giddens, s. 511.

İkinci Bölüm

ANTİK KENT KAVRAM KAPSAM VE TARİHSEL ZEMİN

A. Sözcük Tarama ve Tanım Geliştirme

MÖ. XVIII. yüzyıl ile IV. yüzyıllar arasındaki zaman diliminde, *Yunan ve Anadolu coğrafyasında*, kendisinden başkalarına barbar diyen Helenlerin oluşturdukları örgütlenme ve aynı zamanda -maddi ve manevi anlamda- bir yaşama biçimi ve değerler sistemi bütünlüğünü açıklamada bir çok farklı sözcük kullanılmaktadır. Geniş bir yelpazeyi oluşturan bu sözcükler Antik kent, antik site, site devleti, site, kent devleti, Helen kenti, Grek kenti, polis, eskiçağ batı kenti, Antik Yunan kenti olarak sıralanabilir.

Öncelikle antik kavramından başlamak gerekirse antik, Latince antiquas, Fransızca antique kökeninden gelmekte olup, topluca eski çağ adı verilen tarih evresini ve daha çok eski Yunan ve Roma tarih ve medeniyetleriyle ilgili olanı anlatmak ve aktarmak üzere kullanılmaktadır. Antikite sözcüğü de aynı içeriği karşılamaktadır. Site, Latince civitas, Fransızca cite kökenli olup, üyeleri kendi kendini yöneten toplum anlamını taşımaktadır. Genel olarak site, bir şehirle çevresindeki düzlüklerin üzerinde kurulan devlettir.[65]

Polis, halk ve topluluk anlamlarını karşılamaktadır. Bir çok araştırmacı ve bilim adamı tarafından "kent devleti" olarak adlandırılan polis, Yunan yarımadasını Anadolu'nun batı kıyılarını, Ege Adalarını, Güney İtalya ve Sicilya'yı kapsayan Eski Yunan dünyası klasik döneminin toplumsal ve siyasal örgütleniş biçimidir.[66] (Bkz. Şekil 3)

---

[65] **Meydan-Larousse**, Meydan Yayınevi, İstanbul, 1973.

[66] Mehmet Ali Ağaoğulları, **Kent Devletinden İmparatorluğa**, 3.b., İmge Kitabevi, Ankara, 2002, s. 11.



Şekil 3 Antik Kent Sisteminin Kapsamını Gösteren Harita

Kaynak: John Rich ve A. Wallace-Hadrill, **Antik Dünyada Kırsal ve Kent**, çev., Lale Özgenel, Homer Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2000, s. 6.

B. Antik Kente "Girizgah"

Yukarıda sıralanan Antik kenti karşılayan diğer isimlerden, antik kentin toplumsallık anlamında bir arada yaşamayı olduğu kadar bir yönetim biçimi olgusunu karşıladığı görülmektedir.

"Kent-devleti, kent merkezi ve çevreleyen toprakları ile Klasik dönem Yunanistan'ının egemen siyasal yönetim biçimi olarak görünmektedir. Klasik dönem Yunanistan'ının tarihinin belli başlı poleis (Polis: Eski Çağ'da Yunanistan'da bir kent çevresindeki kırsal yerleşmeleri de kapsayan siyasal ve toplumsal birlik , kent devleti; poleis: polis'in çoğulu) arasındaki ilişkilerle belirlendiği doğru olsa da gerçekte çoğunlukla Polis'in orta ve güney Yunanistan, Ege adaları ve Küçük Asya'nın Yunanlılar tarafından kolonize edilmiş olan kıyı bölgeleri ile sınırlı kaldığı unutulmaktadır. Yunan yarımadasının diğer kısımlarında kent-devleti kavramı üzerine dayanmayan başka siyasal yönetim biçimleri ve toplumsal yapılar bulunmaktaydı". "Bununla yanı sıra, polis'in bir siyasal ve toplumsal kurum olarak gelişmesi ile onunla özdeşleşen kent merkezinin gelişmesi birbirinden açık bir biçimde ayrılmalıdır. Kent merkezi, ya da Yunanca karşılığı ile asty ana hatları ile Klasik dönemde tanımlanmış olmakla birlikte, henüz bu dönemde mimari olarak gelişme aşamasındaydı. Bu nedenle kent planlama olanakları tüm Ege'de oldukça genişti. Yerel toplulukların birleştirilmesi ile yeni kentler ortaya çıktı, mevcut kentler yeni ve daha uygun yerlere taşındılar ve Yunan kentsel yaşam biçimi Ege'nin ve Balkanların en az Helenleşmiş olan bölgelerinde, kimi zaman yerel muhalefete karşın yayıldı."[67]

Yunanlılar için kent, barbarlık ve kaosun karşıtı ve uygarlıkla aynı anlamda kullanılmaktadır. Thukydides kent yaşamını yerleşiklik, güvenlik ve refah kavramları ile eşdeğer saymaktadır.[68]

Yunanlılar'a göre kentin temel özelliği bir yurttaşlar topluluğu olması idi. Bu yurttaşlar ortak siyasal, dinsel ve toplumsal gelenekleri paylaşıyorlardı. Alcaeus, insan ve mekan arası ilişkide insan kavramını ön plana çıkararak "bir kenti oluşturan şeyin çatısı iyi örülmüş evler, iyi yapılmış duvarlar, rıhtımlar ve limanlar değil, kendi olanaklarından yararlanmayı bilen insanlar olduğunu" söylemektedir. Benzer görüşlere, Herodotos ve Thukydides de yer verilmiştir.

---

[67] Owens, s. 52-53.

Klasik dönemden itibaren Yunan kentinin ana çizgileri (kentin fonksiyon alanları/ öğeleri) sağlam bir biçimde kurulmuştur. Buna karşılık klasik dönem kenti mimari olarak henüz gelişme aşamasındaydı ve bir çoklarında hala boş alanlar bulunmaktaydı. Eskiden kurulmuş bu kentlerde eşgüdümlü denetim ve planlama bulunmamaktaydı.[69]

"Klasik döneme kadar kamu yapıları çok azdı. Kent siyasal, dinsel ve daha az ölçüde topluluk için bir toplumsal merkezdi".[70] Klasik döneme kamu yapıları damgasını vurur. Kent siyasal, dinsel ve daha az ölçüde topluluk için bir toplumsal merkezdi. Yani kent, daha çok siyasal ve dinsel bir merkezdi.

Yunan kentleşmesi Yunan dünyasındaki değişen siyasal, toplumsal ve ekonomik koşullara yanıt olarak gelişmiştir. Sekizinci yüzyılın ekonomik devrimi ve aynı şekilde kolonizasyon hareketi bunda önemli bir etken olmuştur. "Deniz ötesi kolonilerinin kurulması salt yerleşmeciler için evler inşa etmekten fazlasını gerektiriyordu. Bu yerleşmeciler gerçekte başka yerlerde yeni Yunan kentleri yaratmaktaydılar ve bir kenti nelerin oluşturduğunu tanımlamak ve belirlemek zorundaydılar. Toprağın hem bireylere hem de topluluğa paylaştırılması gerekiyordu"; ve bu gerçek, düzenli planlama için ileri bir ivme olmuştur. Topluluğun gelecekteki hükümet ve yönetimi ve koloni yerleşmecilerinin hak ve yükümlülükleri belirlenmeliydi. Daha sonra olacak bir koloni göçünün konumlandırılması kurallara bağlanmalıydı. Kolonizasyon hareketi düzenli kent planlamasının gelişmesine yardımcı olmakla kalmadı, aynı zamanda Yunan kentleşme sürecinde etkisi oldu. MÖ. Beşinci yüzyılda Batı'daki kolonilerin kentleşmesindeki gelişmeler başka alanlarda fark edilmemiş olamaz".[71]

Bilindiği gibi kentin fiziksel morfolojisi onun sosyal morfolojisinin bir yansımasıdır. Bu bağlamda kentsel alan ona can veren toplumun bir yansıması olup, bundan hareketle bir kentsel mekan analizinde o toplumun gelenek, görenek vb. sosyal ve kültürel parametreler kadar ekonomik veriler o toplumu tanımlayacak şekilde bir bütün olarak ele alınmalıdır.[72]

Klasik dönem sitelerini karakterize eden özellikler; bir agoranın, düzenli kamu yapılarının ve hiyerarşik düzende bir yol şebekesinin bulunmasıdır.[73]

---

[68] Owens, s. 1.
[69] Owens, s. 19.
[70] Owens, s. 28.
[71] Owens, s.. 28-29.
[72] Jean-Louis Huot, Jean-Paul Thalmann ve Dominique Valbelle, **Kentlerin Doğuşu**, çev., Ali Bektaş Girgin, İmge Kitabevi, Ankara, 2000, s. 14-15.
[73] Huot ve Thalmann, s. 15.

"Gerçekte kent, karmaşık bir toplum yapısının bireysel düzeyde çözülemeyecek sorunların üstesinden gelmesine olanak sağladığı ve kendine özgü özellikleri bulunan bir yerleşim sistemidir. Bu nedenle kenti, özellikle sakinlerinin ekonomik ve sosyal faaliyetlerinin çeşitliliği karakterize etmektedir.[74]

Andre Piganiol'un gözlemlediği gibi, eski devirlerin insanları şehre ilişkin çok az anlayışa sahiptiler. Eflatun ve Aristo, tipik kentsel sınıflar olan orta sınıflara küçümseyerek bakıyor, onları savaşçılara ve filozoflara tabi kılmak istiyordu. Özel mülkiyete (yani kentsel nitelikli devredilebilir mülkiyete) şüpheli bakılır, paranın tehlikeli olduğu düşünülürdü. Şehirlerin deniz kenarında konumlandırılmasının bir hata olduğu düşünülürdü. Kendi şehir tercihleri pek de şehir olmayıp daimi bir açık askeri kamp olan Sparta idi.[75]

Eski Yunan görüşüne göre bir polis etrafını çeviren surlar ve içindeki evler tarafından değil, şehirde ve şehir yöresinde yaşayan özgür yurttaşlar tarafından temsil olunurdu. Şu halde polisi "şehir devleti"nden başka "toplum devleti" olarak da adlandırabiliriz."[76]

Bu çalışmada "antik kent" kullanımı tercih edilmiştir. Yukarıdaki açıklamalar sistematize edilirse antik kentin anlam kümesinde

i. yönetim/siyasal örgütlenme biçimi vurgusu ile "devlet"

ii. zaman dilimi vurgusu "çağ"

iii. insan, toplumsal ve kültürel sistem vurgusu "kentsel yaşam biçimi" veya "medeniyet"

kavramlarına yol alınmaktadır. Belli bir zaman diliminde yaşadıkları mekana ve kendilerine bir anlam yükleyen ve bu anlam/lar doğrultusunda mekanı fiziksel olarak biçimlendiren Hellenlerin kurdukları medeniyeti ifade etme biçimi olarak Antik Kent sözcüğü, daha yalın ama yeterince açıklayıcı bulunmuştur.

C. Tarihsel Zemin

Kültür, tarihsel süreklilik içinde seyreden bir süreçtir. Kültür kavramının bu temel özelliğine atıfla, MÖ. VIII. yüzyılda yaygınlık kazanan ve klasik formunu V. yüzyılda aldığı kabul edilen[77] antik kent olgu ve modelini hazırlayan tarihi birikime yer verilmesi gerekliliği

---

[74] Huot ve Thalmann, s. 33.
[75] Weber, **Şehir**, s. 48.
[76] Mansel, s. 102-103.
[77] Lewis Mumford, **The City in History Its Origins, Its Transformation and Its Prospects**, printed in the USA., 1961, s. 144.

düşünülmektedir. Yunan tarihine yönelik olarak yapılan araştırmada tarihsel kategorilendirmenin kaynaklara göre farklılaştığı bilgisi edinilmiştir. Starr'ın , A History of the Ancient World'da esas aldığı kategorizasyon,[78]

1. Karanlık Çağlar (MÖ. 1100-750 arası)
2. Arkaik Çağ (MÖ. 700-500 arası)
3. Klasik veya Altın Çağ (MÖ. 500'den Makedonya İmparatoru Büyük İskender'in saltanatının sona ermesine (MÖ. 323) kadar olan dönem)
4. Hellenistik Çağ (MÖ. 323'den Hıristiyanlığa kadar olan dönem) şeklinde belirlenmektedir. Yukarıda sözü edilen farklılaşma, klasik çağ öncesi zaman süreci için geçerlidir. McNeill, klasik çağ öncesi dönemini/dönemlerini "Yunan Uygarlığının MÖ. 500'e kadar Biçimlenişi" ifadelendirmesi ile özetlerken[79], Mansel, ayrıntılı bir sınıflamayı yeğlemiştir.[80] Böylece Mansel, Starr'ın Karanlık Çağlar olarak isimlendirdiği, zaman diliminin öncesi hakkında, bize bilgiler sunmakta ve yaklaşık aynı zaman dilimini, Yunan Tarihinin Orta Çağı olarak nitelemektedir.

Ancak Büyük İskender'e kadar siyasi yapılanma ve yönetim geleneğini, kent devleti veya site devleti belirlerken, ondan sonra; monarşi temsil etmektedir. Kent mekanının şekillenmesinde mevcut siyasi yapının önemi kadar, tutarlı ve özgün bir modelin alınması noktasında, antik kent modelinin MÖ. V. ve IV. Yüzyılları kapsayan zaman dilimi olan Klasik veya Altın çağda ele alınması gerekliliği düşünülmüştür.

Mansel'in kategorizasyonuna paralel açıklanacak tarihsel dönemlerde, bu coğrafyada uygarlığın, Yunanlılar'la başlamadığı, eski çağlardan III. Bin yıla kadar, Ege ve Yunan coğrafyasında yüksek bir uygarlık olduğu ve bu uygarlığın ilk beşiğinin de *Girit* olduğu bilgisi ile başlamanın ve devam eden açıklamaları sürdürmenin uygunluğu düşünülmüştür.

---

[78] Chester G. Starr, **A History of the Ancient World**, 3rd edition, Oxford University Press, New York, 1983, s. 186.

[79] William H. McNeill, **Dünya Tarihi**, 5. B., Çev., Alaeddin Şenel, İmge Kitabevi, Ankara, 2001, s.145-160.

1. Tarihsel Arka Plan Hazırlığı

a. Eski Çağlardan İkinci Bin Yılın Sonuna Kadar Ege ve Yunanistan

Arkeolojik kanıtlardan anlaşılıyor ki, Yunanistan'da ilk neolitik kültürler: *Sesklo kültürü ve Dimini kültürleridir.* Sesklo kültürü Teselya'da ortaya çıkmış tarımsal kültürdür. Megaron ev tipinin ilk örnekleri burada sergilenmiştir. Dimini kültürü de tarım ve hayvancılıkla uğraşan bir köy kültürüdür. Üçüncü Bin yılın ilk yarısına ait olduğu düşünülen bu dönemin, bir savaş ve karışıklık zamanı olduğu, surlarla çevrilmiş büyük şatolardan – vazolarda yaygın olarak tasvir edilmektedir- anlaşılmaktadır.

Üçüncü bin yılda Ege adalarında tahkimli şehirlerin varlığı bilinmektedir. Bunların bir çoğunda, kaldırımlı sokaklar, meydanlar ve çeşmeler bulunmaktadır. Geometrik süslemelerin yanında balık, insan ve gemi resimleri, bize deniz kültürünün hakimiyetini haber vermektedir.[81]

Birinci bin yılda Anadolu'da şehir olma eğiliminde olan yerleşme yerlerinin yanında, tahkimli şatoların olduğunu, Truva ispatlamaktadır.[82]

İkinci bin yılda, Ege'de *Girit kültürünün* baskın olduğu bilinmektedir. Girintili çıkıntılı sokaklar, bitişik nizam çok katlı evler, gelişmiş bir alt yapı sistemi vardır. Saray, bu yörede asillerin konakları, bunlardan sonra tüccar, zanaatçı, gemici ve işçilerin oturdukları semtler bulunmaktadır. Halkın büyük bir kısmı ticaret ve sanayi ile geçinmektedir. Ekonomik hayat, kent kültüründe belirleyici bir unsur olarak rol oynamaktadır. MÖ. 17 ve en çok 16. Yüzyıllar, Girit'in, her bakımdan en parlak dönemidir. Bu dönemde, fikir ve sanat hayatının merkezi olan sarayların son şeklini aldığı ve çeşitli dairelerin daha organik bir bütün halinde orta avlunun etrafını çevirdiği görülmektedir. İhtiyaca yönelik ve özel oturma ve tören daireleri, banyo ve kanalizasyonu bulunan tuvaletler bulunmaktadır.[83] Aileler için yapılan kubbeli, anıtsal mezarlar vardır. MÖ. 16. Yüzyılda, sarayda en çok Girit yazısı kullanılmaktadır. En çok üreme organları belirtilmiş ilkel kadın heykelleri, her şeye hayat veren ve her şeyi kucaklayan büyük bir tabiat tanrıçasına tapıldığını ispatlamaktadır. Tapınaklar vardır. Tanrılara yüksek dağların tepelerinde veya yamaçlarındaki mağara ve

---

[80] Arif Müfid Mansel, **Ege ve Yunan Tarihi,** 7. B., Türk Tarih Basımevi, Ankara, 1999, s. VII-XII.
[81] Mansel, s. 20-21.
[82] Mansel, s. 23-25.

kutsal alanlarda tapılmaktadır. Ölümden sonraki hayata inanışın olduğu, ev şeklinde yapılan mezarlardan anlaşılabilmektedir. Bu mezarların içine, ölen kişinin sevdiği ve kullandığı eşyalar konulmaktadır. MÖ. 1400 yılına doğru, büyük bir felaketle yıkılan Girit uygarlığı, aralarında bağlar bulunmayan bir takım şehirlere bölünmüş ve bundan sonra, Girit ne siyaset ne de kültür bakımından ikinci bin yıldaki önemini, elde edebilmiştir.

Aka kültürü:1600 yılından başlayarak Girit kültürünün etkisinde kalan Akalar, yüksek ve orijinal bir kültür meydana getirmişlerdir. (Aka kültüründe, büyük saraylar, sağlam kaleler ve anıtsal mezar yapıları mevcuttur.) MÖ. İkinci bin yılda Yunanistan ve Girit'te şehir devletleri vardır. Akalar Peloponnes'i işgal edip Mikenai şatosunu bir tepede kurarak adeta açık bir şehir meydana getirmişlerdir. MÖ. 1400-1200 yıllarında, Sparta kralı ve Mikenai kralı arasında yaşanan Truva Harbi ile, (Homeros İlyada'nın konusu) doğu Akdeniz'de yayılan Akalar, Ege göçleriyle Anadolu'ya geçmişler ve İyonya'nın başlıca 12 şehrine yerleşmişlerdir. Bu şehirler, güneyde Miletos, Miyus ve Priene, orta bölgede Efesos, Kolofon, Teos ve Lebedos, kuzeyde Eritrai, Klazomenai, Fokaia, Samos ve Khios'u olmuştur. Bu şehirlerde siyasal ve kültürel hayat, o zamana kadar misli görülmemiş ilerlemeler kaydetmiş, şehir devleti anlamı ilk kez burada ortaya çıkmıştır. Hatta 8. yüzyıl başlarında, İyon'ların istilasına uğrayan Smirna da dahil olmak üzere, 12 İyon şehrinin "Ponionion" adını taşıyan dini ve siyasal nitelikte bir konfederasyon kurduğu bilinmektedir.[84]

b. Yunan Tarihinin Orta Çağı (MÖ. 1000-700 arasındaki dönem)

Dorlar kendilerinden yüksek olan Akaların siyasal varlıklarına son vermişlerdir. Bu dönemde şehir devletlerini idare eden kralın yanında bir aristokratlar sınıfı meydana gelmiş, eski kabile teşkilatının yerini çok daha gelişmiş siyasal ve sosyal teşkilata sahip şehir devletleri almıştır. Bu şehir devletlerinde etkin bir rol oynayan aristokratların hayatları, Homeros destanlarında canlı bir surette anlatılmaktadır. Yunanlılar kendilerine, aralarındaki ırk birliğini açığa vuran "Hellen" adını vermezden evvel, başka ırktan olan ve başka dil konuşanları "barbar" olarak göstererek yabancılar ile aralarında bir sınır çizmişlerdir. Dorlar'ın Yunanistan'a gelişi ile birlikte oluşan değişmeler:

---

[83] Mansel, s. 37-38.
[84] Mansel, s. 91.

- Halkın sınıflara ayrılışı. Halk iki sınıfa ayrılıyor. Ekonomik ve sosyal hayat koşullarının gelişmesi sonucunda mal ve mülk sahipleri ile kabile tarihinde yararlılık gösterenler aristokrat sınıfı olarak ayrılıyor. Aristokratlara İyonya'da da rastlanıyor. Ancak bunlar Akalar'dan kalma bir sınıf olup sosyo-ekonomik koşullarla ilgilerinin olmadığı bilinmektedir.
- Polis veya şehir devletlerinin kuruluşu. İlk şehir devletleri İyonya'da kuruluyor. Akalar tahkimli Anadolu şehirlerini işgal etmekle kalmayıp, şehri belirli ve sınırlı bir bölgenin siyasal ve kültürel merkezi haline sokmakla "polis" kavramının özünü meydana getirmişlerdir.[85]

Yunan kültürünün gelişmesi ile meydana gelen "şehirler, çevrelerindeki topraklara sahip başlı başına küçük devletlerdir. Dışa karşı tamamiyle özgür ve bağımsız olmak (elevteria), kendi kanunlarını kendisi yapmak ve uygulamak (avtonomia), mümkün olduğu kadar kendi kendine yetmek (avtarkia) kaygusunda bulunan şehrin çevresinde ekser hallerde bir sur bulunur, merkezinde devlet ocağı, tapınaklar, resmi daireler ve pazar meydanları (agora'lar) yer alırdı. Şehirde ya da şehre ait topraklarda oturanların bir kısmı siyasal haklara sahip özgür yurttaşlar (polites ya da astos'lar) bir kısmı özgür olmakla beraber siyasal haklardan yoksun insanlar (mesela Sparta'daki perioikos'lar veya Atina'daki metoikos'lar), diğer bir kısmı ise toprağa bağlı ve her türlü haklardan yoksun köylüler (mesela Sparta'daki Helot'lar) ya da efendisinin malı sayılan kölelerden ibaretti. Siyasal haklara sahip her yurttaş, şehir dışında otursa bile, şehir işlerine karışabilirdi. Hükümetlerin çeşitli şehirlerde merkezlenmesi sayesinde Yunanistan'daki siyasal, ekonomik ve kültürel hayat çok çeşitli ve canlı bir şekil almıştır. Fakat aynı zamanda Yunanistan'ın aralarında anlaşmazlık ve savaşlar eksik olmayan küçük devletlere parçalanmış olması bu coğrafyada büyük ve sürekli siyasal birlikler meydana gelmesine daima engel olmuştur. Şehir devletleri Yunan ülkesinde ilk önce Aka'lar zamanında güçlü devletlere sahne olan geniş vadiler ve ovalarda vücut bulmuştur. En önemli şehir devletleri arasında, Peloponnes'te **Sparta, Argos,** İstmos bölgesinde **Korint** ve **Megara,** Orta Yunanistan'da Fokis'te **Delfoi,** Boiotya'da **Tebai,** Attika'da **Atina** ve Teselya'da **Larisa** gösterilebilir. Anadolu kıyılarındaki şehir devletlerini tekrar saymak gerekirse; güneyde **Miletos, Miyus** ve **Priene**, orta bölgede **Efesos, Kolofon, Teos** ve **Lebedos,** kuzeyde **Eritrai, Klazomenia, Fokaia, Samos** ve **Khios** belirtilebilir.

---

[85] Mansel, s. 101-103.

Şehir devletleri çok büyük değildi. Yüzölçümleri 1000 km^2 yi geçmezdi. Bazıları 100 km karenin altında idi. Yalnız Atina 2650 ve Sparta 8400 km. kare ile istisna teşkil etmektedir.

- Kralların aristokratlar tarafından devrilmesi. Kralın hak ve yetkileri bir takım danışma meclisleri tarafından daraltılmıştı. Kralın gücü günden güne azalırken memurlar, danışma ve denetleme kurulları güç kazanmıştır. İyonya'da krallar MÖ. 9. Ve 8. yy. Yunanistan'da ise MÖ. 8. ve 7. yüzyıllarda ortadan kalkmıştır. Girit'te MÖ. 7. Rodos'ta MÖ. 6. yüzyılın ilk yarısına kadar krallar yerlerini korumuştur. Krallığı tüm tarihi boyunca korumuş yegane şehir devleti Sparta'dır. Sparta'da (tipik Dor şehri) aristokrat sınıf yoktur.

Yunan orta çağında hayvancılık önemlidir. Aristokratların serveti keçi, koyun ve domuzlardan meydana gelen büyük hayvan sürülerine dayanıyordu. Ekonomi oldukça ilkeldi. Ticaret hemen hemen ortadan kalkmıştı. Her ev kendine yetmeye çalışıyordu. Zamanla ulaşım arttıkça ticaret ilerleme şansını yakalamıştır. Yazının ilk kullanımı ve yaygınlık kazanması MÖ. 8. yüzyıl itibariyledir. İlyada 8. yüzyıl son yarısına aittir. Odisseia daha geç tarihlidir. Destanlar, en çok da Odisseia Yunan orta çağının siyasal, sosyal ve ekonomik durumu için başlıca kaynağımızdır. Destanlar MÖ. 5. yüzyıl itibariyle okullarda ders kitabı olarak okutulmaya başlanmıştır. Homeros'un destanları siyasal bakımdan parçalanmış Yunan dünyasının kültür bakımından bir birlik oluşturmasında büyük katkı sağlamıştır. Yine destanlar Yunanlılar için bir kutsal kitap olarak sayılabilir. Homeros destanlarında, her şeyden önce bu dünyayı göz önünde bulunduran realist ve materyalist bir görüş vardır.

Yunan orta çağının sonuna doğru **kolonileşme hareketleri** olmuştur. Kolonizasyonun başlıca nedenleri şöyle sayılabilir:

- nüfus artışına paralel olarak artan darlık ve geçim sıkıntısı
- ticaret ve sanayiin gelişmesi.

Koloni hayatı, Yunanlılara yabancıların tersine olarak, ne gibi ortak niteliklere, edebiyat din ve geleneklerde kendini gösteren ne gibi bir kültüre sahip olduklarını öğretmiş ve bu suretle bunların ulusal duygularının gelişmesine yol açmıştır. Kolonizasyon hareketinin Yunan kimliğine yansıması, panhellen nitelemesi ve MÖ. 6. yüzyılda Megale Hellas (Büyük Yunanistan) adının alınması olarak nitelenebilir.

Başlıca koloni alanları şöyle sıralanabilir:

İtalya ve Sicilya kolonileri

Fransa ve İspanya kolonileri

Ege denizi, Boğazlar ve Marmara Kolonileri

Karadeniz kolonileri

Doğu Akdeniz, Mısır ve Kirene kolonileri

MÖ. 750 –MÖ. 500 tarihleri arasında Yunan uygarlığının yayılma alanını gösteren harita Şekil 4'ten izlenebilir. (Bkz. Şekil 4)

c. Yunan Tarihinin Arkaik Çağı (MÖ. 7. ve 6. Yüzyıllar)

Orta çağda öncelikle İyonya olmak üzere Yunanistan'da genellikle kralların ortadan kalktığı bunun yerine aristokratik hükümetlerin geçtiği belirtilmişti. Bu çağda küçük atölyelerden büyük sanayiye geçiş ve artan emek ihtiyacı kölelik kurumunun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Daha önce de kölelik olmakla birlikte, sanayide kullanılmak üzere Trakya ve güney Rusya gibi ülkelerden para ile mal gibi satın alınan kölelere bu çağda rastlanmaktadır. İlk sikkenin icadı ile MÖ. 7. yüzyılın son yarısında Lidyalılar tarafından para ekonomisi başlatılmıştır.

Gelişen ekonomik hayat, aristokratlarla köylüler arasında bir orta sınıfın meydana gelmesine yol açmıştır. Orta sınıf tüccar, sanayici ve bunların yardımcıları gemici, işçi ve küçük zanaatçılardan oluşuyordu. Zaman içinde aristokrasinin kökünden sarsılması ve aristokratların ekonomik hayata müdahaleleri sebebiyle bu orta sınıf köylülerle birleşerek bazı hak taleplerinde bulunmuş ve bir sınıf mücadelesi başlamıştır. Halk bununla yetinmeyip devlet işlerine aktif olarak katılmak için mücadele etmiştir. Söz konusu mücadelelerde "demos" adını alan halk tabakaları isyanlar çıkartarak hukuk teamülünün yazıyla saptanmasını istemişlerdir. Girit'te MÖ. 480-460 larda yazılmış 12 levhalık Gortin Kanunu veya aynı yerde bulunan daha eski bir kanuna ait yazılı belge parçaları bu uygulamaların örneklerini teşkil etmiştir.*

"Arkaik dönem kültürü yalnız klasik kültürün değil, bugün benimsemiş olduğumuz Avrupa kültürünün de temeli olmuştur".[86]

---

* Kanunların yazı ile belirlenmesi Doğu da daha eski bir gelenektir İlk kanunları Sümerler çıkartmışlardır. Bu kanunları Babil Kralı Hammurabi toplatmış ve zamanın ihtiyaçlarına uyarlayarak 300 maddelik ünlü kodeksini meydana getirmiştir.

2. Yunan Tarihinin Klasik Çağı

Yunan klasik çağı kendi içinde MÖ. 5. Yüzyılı kapsayan dönemin birinci klasik çağ, 4. Yüzyılı kapsayan ve Büyük İskender'in saltanın yıkılması olarak belirlenen 330 yılına kadar olan zaman dilimi ikinci klasik çağ olarak değerlendirilmektedir.

a. Birinci Klasik Çağ (MÖ. 5. Yüzyıl)

Bu dönemde Pers Krallığının hakimiyeti vardır. "Ülkeler kralı" veya "krallar kralı ünvanını taşıyan, fakat Mısır'da olduğu gibi tanrı sayılmayan Pers kralı, tüm dünyanın sahibi kabul edilmekte ve buyrukları kanun niteliğini taşımaktaydı. (MÖ. 432 dolayları Atina İmparatorluğu ve Sparta müttefiklerini gösterir harita için şekil 4'e bakınız.)

aa. İyonya İhtilali (MÖ. 499)

İyonya'nın Yunan kentleri, Kyros'un Küçük Asya'yı Lidya Kralı Krezüs'ün elinden aldığı, MÖ. 546'dan beri süregelen Pers yönetimine karşı, MÖ. 499'da ayaklandı. Ayaklanma beş yıl sonra bastırıldı. İyonya kıyılarının önde gelen kenti Miletos yağmalandı. Yunanlar ile Persler arasındaki savaşın bu birinci döneminde, zaferi kesin olarak Persler kazandı. Bununla birlikte, adları o zaman pek duyulmamış önemsiz iki Yunan kenti olan Atina ve Eritria, ayaklananları desteklemek üzere Ege'nin karşı kıyılarına birkaç tekne gönderme gözüpekliğini gösterdiği için, Kral Darius bu sonuçla yetinmedi. 490'da bu kentleri cezalandırmak amacıyla gönderilen birlikleri Eritria'yı yağmaladılar, fakat Atina'yı alamadılar. Atina'nın kırk beş kilometre uzağındaki Maraton'da karaya çıktılar.[87]

---

[86] Mansel, s. 251.
[87] McNeill, s. 208-209.

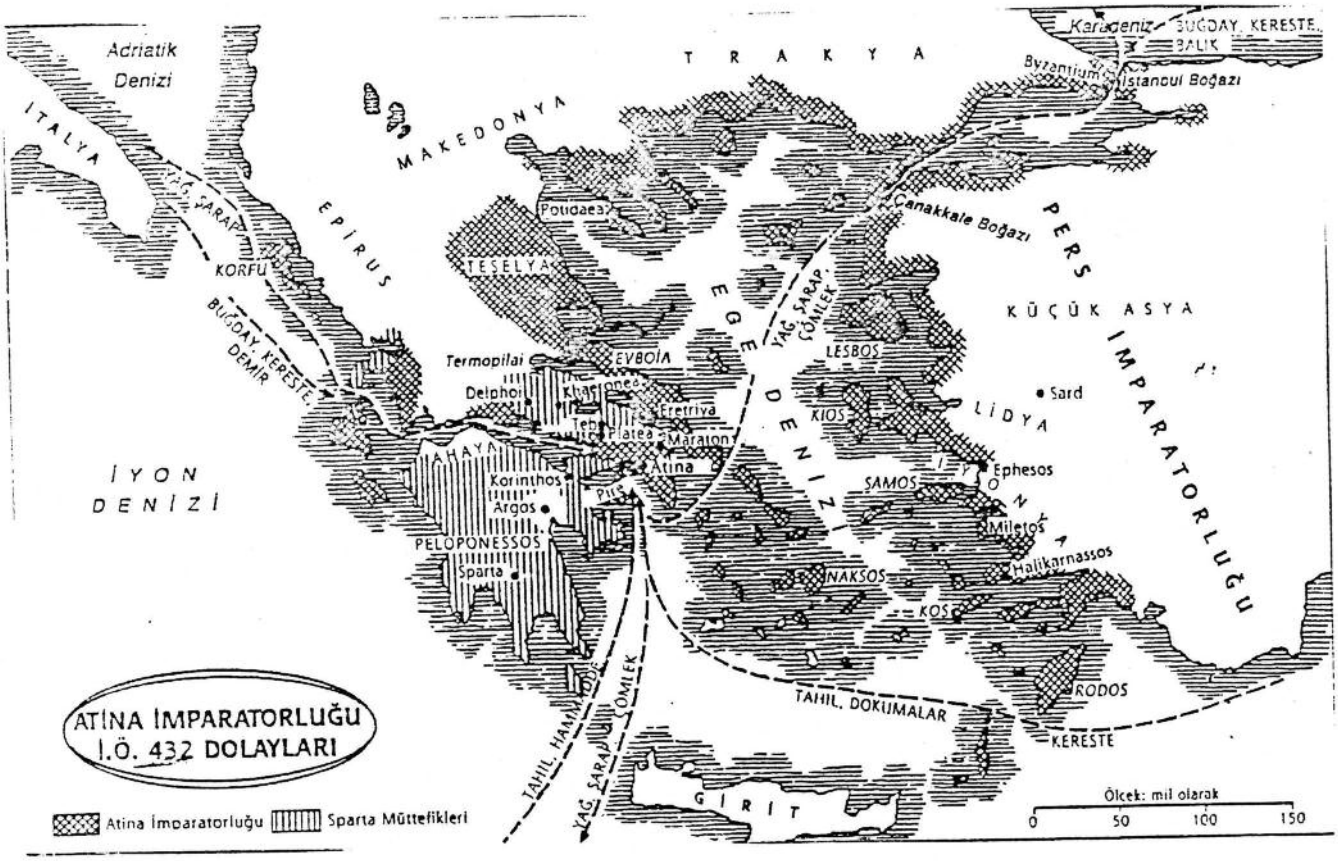

Şekil 4 Atina İmparatorluğu ve Sparta Müttefiklerini Gösteren Harita
Kaynak: William H. McNeill, **Dünya Tarihi**, 5. b., çev., Alaaddin Şenel, İmge Kitabevi, Ankara, 2001, s. 208.

ab. Maraton Muharebesi (MÖ. 490)

Perslerin Yunanistan'a ilk seferi sonucu çıkan Maraton Muharebesi, Atina ordusunun zamanında yetişmesi ve Pers güçlerinin Anadolu'ya geri dönmesi ile sonuçlanmıştır. Maraton Muharebesi, Herodot Tarihi'nin altıncı bölümünde canlı bir ifade ile anlatılmıştır. Maraton zaferinin haberi bir koşucu tarafından, Pers gemilerinin ulaşabilecekleri süreden daha kısa bir zamanda, Atina'ya ulaştırılmıştır. Günümüzdeki Maraton Koşusu adını bu olaydan almıştır.

ac. Salamis Deniz Savaşı (MÖ. 480)

Perslerin devam eden Yunanistan seferlerinin sonucunu, Artemision ve Termopilai Muharebeleri ve Yunanistan'ın istilası izledi. Atina akropolünün ele geçirilmesi ve şehrin yakılıp yıkılmasının ardından, Salamis deniz mücadelesi ile Yunanlılar zafer kazandılar. Ancak bu zaferden yeterince faydalanılamadı. Devam eden Plataiai ve Mikale Muharebeleri ile Atina ikinci kez zapt edildi ve Plataia Muharebesi (MÖ. 479) Sparta tarafından kazanıldı. Bu savaşlardan sonra artık Yunanlıların Perslere taarruzu başlamıştır.

ad. İki Kutuplu Yunan Dünyası

Sparta öncülüğünde tesis edilen Helen birliğinin karşısında, Atina'nın öncülüğünde, Attika-Delos deniz birliği kuruldu. Bir taraftan birlikler arasındaki mücadeleler diğer taraftan ise Persler'le olan mücadeleler sürdürülmüştür. Aradaki diğer savaşlarla Atina hem Perslere hem de Spartalılara karşı savaşmak zorunda kalmıştır.

Atina-Sparta arasında yapılan barış sonunda, Helen Birliği şehirleri ile Attika-Delos Birliği şehirleri aralarında her türlü ilişkide bulunabileceklerdi. Böylece Yunan dünyasında iki blok oluşmuştu. Biri Atina-İyon, diğeri Sparta-Dor. Anlaşma ile tescil olunan bu düalizm, 15 yıllık bir barış döneminden sonra Peloponnes Harbini doğuracaktı. Bu savaştan önce Atina'nın etrafı kuvvetli bir surla çevrilmesinden sonra, Akropol stratejik önemini kaybederek bir din merkezi haline getirildi ve tapınaklar ve anıtsal yapılarla süslendi. Böylece Peloponnes harbi arifesinde nüfusu 110 000- 115 000 olduğu tahmin edilen Atina, o zamanın en büyük kültür merkezi oldu.

ae. Peloponnes Savaşı

Teşkilat ve bünye bakımından birbirinden çok farklı iki siyasal birliğin başında bulunan en güçlü iki Yunan devleti ve bunların müttefikleri arasında patlak veren bu savaşın çıkmasında, ekonomik nedenler baskın rol oynamıştır. Thukydides'e göre bu nedenler aynı zamanda toplumlar arası çatışma ile beslenmekte idi. Savaş, MÖ. 431'den 404'e kadar yani 27 yıl sürmüştür. Atina ve Sparta arasındaki üstünlük savaşı, Atina'nın tek başına egemenlik sevdasına karşın, Sparta Perslerin desteği ile Atina'yı mağlup etmiştir. Savaşın sonunda Atina İmparatorluğu çöktü ve şehir devletleri parçalanmıştır. Peloponnes Savası sona erdikten sonra, zenginlerle yoksullar arasındaki üstü örtülü düşmanlık, çoğu Yunan kentinde su yüzüne çıkıp süreklileşti. Yurttaşlar olağanüstü durumlar dışında askeri seferlere katılmamaya başlayınca, falanksta birlikte hizmet görmenin beslediği eski psikolojik dayanışma duygusu da yok oldu.[88]

b. İkinci Klasik Çağı (MÖ. 4. Yüzyıl)

ba. Korinthos Savaşı (MÖ. 395) (Sparta-Atina)

Peloponnes Savaşının ağır yükünün altından kalkmaya çalışan Atina, Boiotia'nın desteğini almıştı. Bu durumdan rahatsız olan Sparta iki kent devletine bir ordu gönderdi. MÖ. 395'te yapılan Haliartos Savaşında Spartalılar yenildi. Atina ve Boiotia'nın bu başarısı Korinthos ve Argos'un da onların yanında yer almasını sağladı. Böylece Sparta'nın tiranlık iktidarına karşı dörtlü bir koalisyon oluşturulmuştu. Boiotia'nın en güçlü kenti Thebai idi. Sparta ordusu MÖ. 394'te Koroneia'da yapılan yapılan savaşta koalisyon ordusunu yenilgiye uğrattı. "Bundan bir süre öncede, Pers donanmasına komuta eden Atinalı Konon, Sparta donanmasını Knidos açıklarında yenilgiye uğratmıştı. Spartalılar, Koroneia zaferinin tadını çıkaramadan, Knidos yenilgisinin haberini almışlardı. Knidos zaferinden sonra Konon Atina'ya dönmüş ve Atina ile Pire limanı arasındaki uzun sur duvarının inşasını tamamlamıştı".[89]

---

[88] McNeill, s. 227-228.

bb. Antialkidas Barışı

Spartalı Komutan Antialkides'in Atina'yı barışa zorlamak için Perslere yakınlaşması süreci ile gelişen Sparta-Pers dayanışması sonucu Atina ve müttefikleri barışa zorlandı. Bu barış, kendi adından dolayı Antialkidas Barışı ya da Pers Kralından dolayı Kral Barışı olarak anılmaktadır. Ksenophon'un Hellenike'sında koşulları anlatılan anlaşmaya göre, Anadolu'daki Yunanca konuşan ve Yunan kültürünün etkisi altında bulunan kentler Pers egemenliğine bırakılmıştır.

Böylece üç önemli çarpışmadan sonra 386'da sona eren Korinthos Savaşı Spartalılara prestij kazandırmakla birlikte savaşın asıl galibi Persler olmuştu.[90]

bc. Bu Kez Spartalılara Karşı Attika-Delos Deniz Birliği (MÖ. 378)

bd. Tebai'nin Hegamonyası

Yunanistan'da anarşi ve harpler sürmekteydi. Panhellenizm akımları ve Atina ve Sparta şehir devletlerinin hegemonyalarının yıkılması süreci başladı.

be. Kartaca'nın Güney İtalya ve Sicilya Olayları

Kartacalılar siyasi ve ticari nedenlerle güney İtalya ve Sicilya'daki Yunan koloni kentlerine saldırdılar. (MÖ. 409)

bf. Makedonyalılar Tarih Sahnesinde

Makedonyalıların hegomenyosı. Korint Kongresi ile Makedonya teşvikiyle bir Helen birliğinin kurulması. Makedonya birliğin dışında olmakla birlikte, birliği bir panhellen savaşına davet etmesi. Böylece Anadolu Helenleri Perslerin hakimiyetinden kurtulacaktı. Bu politikalar ile Filip Yunan şehirlerinin sempatisini kazanmış ve üzerlerinde kurduğu hegamonyaya manevi bir destek sağlamış oluyordu. Zamanla Makedonya Krallığı, çok daha

---

[89] Tekin, s. 92.

güçlü bir siyasal birim olarak, Grek siyasal dünyasının bir öğesi durumuna geldi. "Buna karşın, Makedonya'nın askeri üstünlüğü Khaeronea Meydan Savaşı'nda (MÖ. 338) kesin olarak anlaşıldıktan sonra bile, Yunanlar, yerel özerklikleri ve polis'in bağımsızlığı yolunda inatçı özlemler beslemeyi sürdürdüler. Ancak MÖ. 333'ten sonra ekonomik ve askeri örgütlenmenin çapı öylesine büyümüştü ki, birbirinden bağımsız kent devletlerinin gerçek egemen birlikler olarak varlıklarını sürdürme olanakları ortadan kalktı. Sonuçta, yerel polis'lerin egemenliklerinin kesinlikle sona ermesi, Yunan uygarlığının ve kültürünün başlangıçta gösterdiği canlılığın büyük bölümünü yitirmesine yol açtı.[91]

5.yy Yunanistan'ı, siyasal alanda bir birlik oluşturmamakla birlikte bunu, uygarlık alanında başarmıştı. Atina uğradığı felaketlere rağmen yine merkez konumundadır.

Bu tez çalışmasında klasik çağda antik kent formu incelenecektir. Bilindiği gibi Atinalılar Salamis deniz savaşı ile Perslere karşı bir zafer kazanıp, sonrasında karşı saldırıya geçmişlerdir. Atina İmparatorluğu Peloponnes savaşına kadar geçen yaklaşık elli yıllık sürede, antik kent formu tamamlanmış ve sağlamlaşmıştır.

---

[90] Tekin, s. 93.
[91] McNeill, s. 228-229.

Üçüncü Bölüm

ANTİK KENTTE TOPLUMSAL YAŞAM VE KENT FORMU İLİŞKİSİ VEYA ETKİLEŞİMİ

A. Genel Yaklaşım

Dünya sahnesine çıkan insan tanrı/lar, kendisi ve diğer insanlar ve doğal çevresi ile olan ilişkilerinde, zaman ve mekan sınırları içinde, özgün anlamlar yumağı oluşturmaktadır. Bu kendine özgü duruşu yeryüzüne nakşeden, böylece biçim veren, semboller oluşturma özelliği ile belirginleşen, bu tezin ve bu tümel kurgunun aktörü insan kavramı, söz konusu tezin içeriksel ve yöntemsel sınırları içinde kalınarak açımlamaya çalışılmıştır. Bu çaba içerisinde önemi yinelenmeye ihtiyaç duyulan kent kültürü veya kent kimliği kavramları, tezin melodisini mırıldanmaktadır.

Bu bağlamda anahtar sözcükler olarak kullanılabilecek "kimlik", "kişilik", "şehrin ruhu", "siluet", "şehrin görünmeyen yüzü", "şehri okumak", "şehrin dili" kavramları, tezin odaklanma noktasının vurgusu sayılmalıdır. İlk bakışta, bilinen, basit olarak yorumlanabilecek bu kavramlar dizgesi, çözümlenmeye çalışılınca, karmaşıklaşan ve bulanıklaşan görüntü eşliğinde bir bütüne yol alır görünmektedir.

İnsan mekan arası ilişkiyi farklı renk ve yoğunluklar kullanılarak oluşturulmuş ve sarılmış bir yumak olarak ele alırsak, bu çok boyutlu ilişkiler bütününde insan, bilimsel literatürde bir tür eksik kuşatma veya çeşitli sebeplerle ihmal edilmiş olarak fark edilmektedir. Aslında hep var olan ve belki de renk körlüğü sendromuyla görülemeyen, insan kavramının soyut veçhesini oluşturan, hoş bir rengin varlığını, onu tanıyan, duyumsayan ve yaşayan gözlere anlatmanın hiç de kolay olmadığı ifade edilmelidir.

Bir çok açıdan, -anlatılan karmaşık canlı olan- insanı tamamlayan şehir kuramları, aslında bir çok açıdan ondan uzaklaşmak tutarsızlığına değilse bile, eksikliğine kapılmışlardır denilebilir.

İnsanın doğal mekanla kopuşunu, Chicago Okulu teorisyenleri, hüzünlü bir şarkı gibi dile getirmektedirler. Yine, Weber, Batı şehri kavramlaştırmasını geliştirdikten sonra, şehre yönelik yaklaşımlarda psiko-sosyal yaklaşımın eksikliğini hatırlatmakta ve şehri şehir yapan anlamlar kümesindeki değerler hakkında haber vererek aslında kültür sosyolojisinin temellerini atmaktadır. Wirth, kentselliği bir yaşama biçimi olarak ele almakta, Simmel şehre orada yaşayan birey ile ilişkisi açısından yaklaşmaktadır. Bütün bu görüşlere ilave olarak, aynı zaman dilimini paylaştığımız Sennett'in, insanın kent mekanları ile kopan bağının, kulağımızda yankılanan acı haykırışları, hep birlikte bir şeyler söylemektedir. Bu tez süresince zandan ve kanaatten öte bir yerlere yerleştirilebilecek, bu olgu ile baş edilmeye çalışılmıştır. Kültürel bir varlık olarak insan, semboller kullanmaktadır. Böylece toplumlar, zaman ve mekan sınırları içinde, kendine özgü tavırlarını, anlamlar dünyasının içine sığdırıldığı, simgeler diliyle aktarmaktadırlar. Akademik çalışmalarda eksikliği konusunda şüphelerin bertaraf edildiği bu, kenti anlama ve kavrama konusundaki ihmal edilmiş alan, ele alınmaya çalışılmıştır. İnsan ile mekanın ilişkisini kente uyarlayarak, kentte yaşayan bireye uyarlayarak, insanın hayatındaki kentin anlamını ya da kentin orada yaşayan veya yaşamış insanların hayatını yansıtma yeterliliği veya fonksiyonunu karşılayan, şimdiye değin bizatihi yaşanan, ancak ihmal edilmiş, mistik/estetik veya Barthes'dan hareketle erotik denilebilecek boyut, görünür kılınmaya çalışılacaktır.

"Bir kentin kişiliğini ve kimliğini sadece yapılarının mimari değerinde, doğal çevresinin özelliklerinde aramaya çalışmak doğru olmaz. Bu olumlu özellikler ancak içinde geçirilen yaşam deneyleriyle tamamlanır, bir anlam ve değer kazanır. İki yön birbirini bütünler. Kişiler bu yaşadıkları mekana değerler yükledikleri, oraya bağlandıklarında bu değerler için bazı fedakarlıklarda bulunmaya başladıklarında, o kentin anlamlı bir kimliği bulunur. Kentin kimliği bu değişik kesimlerin sağladığı imgeler mozaiğine göre kurulur. Mozaiğin her parçasının oluşmasına insan etkinliklerinin katkısı farklı düzeyde, yoğunlukta ve nitelikte bulunur."[92]

---

[92] İlhan Tekeli, **Kent Planlaması Konuşmaları**, TMMOB Mimarlar Odası Yayınları, Ankara, 1991, s. 82-83.

Görünen kent siluetinin veya kent formunun arkasındaki anlamları araştırmak, analiz ederek biçim-anlam ya da form-öz arasındaki ilişkinin içeriğini ve özellikleri ayrıştırmak odaklı bilimsel izlencemiz, bizi, kavramlar açısından yüzeye çekmektedir. Genelde oldukça disiplinler arası, özelde ise şehircilik ve sosyoloji arasında bir yer bulacağı düşünülen söz konusu kavramsal analiz sürecinde, bizi ilk karşılayan -modern şehir olgusunun bir tezahürü veya modernist algılamanın bir sonucu olarak- *şehrin imajı* kavramı oldu. İyi bir başlangıç olarak değerlendirilemeyecek bu ışıltılı kavramın en önemli sorunu, yüzeysel olmasıdır. Bu yüzeysel (sathi) yatay çizgiyi andıran kavramı Kewin Lynch (1960) nüfus, yollar (patika), düğüm (duvarlar, bölmeler), nirengi noktaları (dönüm noktası veya kavşaklar), kesimler (bölge) ile doldurmaktadır.[93] Şehir mekanında Lynch'in tespiti ile sözü edilen kesintili birimler Barthes tarafından kolayca anlamsal kategorilere dönüştürülebilecek birim kategoriler olarak yorumlanmakta ve bunların şehir anlam bilimine yaklaşan bir niteliğe sahip olduğu düşünülmektedir.[94]

Şehir dekorasyonunun (kompozisyon) fiziksel değişkenleri veya şehir formunun estetik niteliklerini analiz etmek üzere kullanılan kavramlar aşağıda sıralanmıştır.[95]

1. Birlik
2. Oran/tı
3. Ölçek (insan ölçeği)
4. Harmoni (uyum)
5. Denge ve simetri
6. Ritm (Ritm doğamızın basit bir karakteridir. Ritm, mimaride element kümelenmesinin üretimidir. Bu elementler vurgu, aralık-boşluk, işaret-aksan ve yöndür.
7. Tezat/zıtlık

Bu değişkenler, şehir dekorasyonunun estetik nitelikleri olarak açımlanırken, görüntünün, dış görünüşün ötesinde içerik ve anlamların analiz edilmesi ihtiyacı belirtilerek *şehir dekorasyonu* kavramı açıklanmaktadır.[96] Şehir dekorasyonu kavramı, kollektif bir sembolü temsil etmekte olup, orada yaşayan (ortak zamanı ve mekanı paylaşan) toplumun kimliğini temsil etmektedir. Böylece dekorasyon, ortak yaşanan değerleri temsil eden toplumsal bir

---

[93] Cliff Moughtin and etc., **Urban Design: Ornament and Decoration**, Butterworth-Heinemann Ltd., Oxford, 1995, s. 1-2.
[94] Roland Barthes, **Göstergebilimsel Serüven**, 3. B., Çev., Mehmet Rifat ve Sema Rifat, Yapı Kredi Yayınları, Cogito, İstanbul, 1997, s. 180.
[95] Moughtin and etc., s. 4-11.

gösterge olabilmektedir. Bu göstergeler bütününün tamamlayıcı parçası olarak, toplumun içinde başı çeken güç dengesini temsil eden göstergeler ve değer hiyerarşilerinin varlığı göz ardı edilemez. Dekorasyon, kültürel süreçlerin ve sosyal değerlerin bir göstergesi olarak okunabilir.[97]

İnsan ve mekan arası ilişkide insan, karmaşık etkileşim süreçlerinden oluşan bir ağ içinde değiştirdiği ve biçimlendirdiği, kendisini de onun tarafından değiştirildiği ve biçimlendirildiği bir çevrede yaşamaktadır.[98] Mimari mekan güçlü bir davranış şekillendirici özelliğe sahiptir. Churchill, 1943'te Avam Kamarası'nda yaptığı konuşmasında "Önce biz yapılarımızı şekillendiriyoruz, daha sonra da onlar bizi şekillendiriyor" cümlesiyle bu özelliği çok iyi anladığını ortaya koymaktadır.[99]

Banz, "Elements of Urban Form"da insan-çevre etkileşim sistemi olarak insan ile kapsamına toplumsal alt çevreyi, doğal ve yapay alt çevreleri alan çevre arasındaki duyusal, entellektüel ve işlevsel bağları almakta ve insanla çevresi arasındaki bu bağların aynı değerde olmadığını öne sürerek yapay çevreyi biçimlendirmede duyusal ve entellektüel bağların ön sıralarda yer aldığını ve her birinin olumlu ve olumsuz yönlerinin bulunduğunu belirtmektedir.[100] (Bkz. Şekil 5)

Zevi, tüm yapıların ekonomik, sosyal, teknik, işlevsel, mekansal ve dekoratif bir değerler kümesi ile nitelendirilebileceğini söylemektedir. Böylece yapılar ve onlardan müteşekkil kent mekanları tüm bu etkenlerin bir sonucudur. Zevi, değerli bir incelemede bunların hiç birinin göz ardı edilmemesi gerektiği uyarısı ile cümlesini tamamlar.[101] Mimariyi dolayısıyla kentsel formu/biçimi belirleyen koşullar şöyle sıralanabilir.[102]

- Sosyal koşullar (sosyal ve ekonomik)
- Düşünsel koşullar
- Teknik koşullar
- Estetik koşullar

---

[96] Moughtin and etc., s. 14.
[97] Moughtin and etc., s. 14.
[98] Yusuf Özkarakoç, **İnsan-Çevre Etkileşim Sistemi Bakış Açısından Uyumlu Mimari Çevrenin Estetik Öğe ve İlkeleri**. İTÜ Mimarlık Fakültesi Doçentlik Tezi, İstanbul, 1981, s. 53.
[99] Leland M. Roth, **Mimarlığın Öyküsü**, 2. b., çev., Ergün Akça, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2000, s. 76.
[100] Özkarakoç, s. 54.
[101] Bruno Zevi, **Mimariyi Görmeyi Öğrenmek**, Fr'dan çev., H. Demir Divanlıoğlu, Kurtiş Matbaası, İstanbul, 1990, s. 11-12.
[102] Zevi, s. 29.

Kent formunu analiz etmede veya sergilemede kullanılacak materyaller; planlar, cepheler ve kesitler, maketler ve fotoğraflar olarak sayılabilir.[103]

Toplumlar, mekana yapı ve ruhlarında taşıdıkları anlamı yüklerler ve onu yansıtırlar. Böylece kentler, toplumların sahip oldukları koşulların ve oluşturdukları soyut örüntülerin ya da ruhlarının bir aynasıdır. Bu ilişki, karşılıklı etkileşim sistemi içinde zaman boyutunda yön ve yoğunlukları değişerek yol alan bir biçimi sergilemektedir. Böylece kent, işlevsellik boyutunun yanında, özgün ve sembolik olma özelliği ile ele alınması gereken bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.

Toplumların inşa ettiği kentlerin bir faydaya hizmet ettiği başka bir deyişle mutlaka işlevsel yönlerinin olduğu yadsınamaz bir gerçekliktir. Bunun kadar belirtilmesi gereken bir gerçek de, bu kentlerin ihtiyaçtan doğan kullanım ve koşullarını aşan bir anlamlarının olduğudur. Bilindiği gibi anlamdan kurtulabilen hiçbir nesne ve gerçeklik yoktur.

İnsanlar mekana nasıl anlam verir/yükler?

Anlamın belirtilmesi, anlamın aktarılmasının ne zaman gerçekleştiği sorusunu Barthes şöyle yanıtlamaktadır."Nesnenin insan toplumu tarafından üretildiği ve tüketildiği anda, imal edildiği, belli kural ve ölçülere uydurulduğu anda gerçekleşir".[104]

Böylece kent, o mekanda yaşayan toplumun ihtiyaçlarına ve bu ihtiyaçların öncelik sıralamasına göre biçim alan bir şekilde üretilmekte ve aynı zamanda tüketilmektedir. Toplumun tüm bireyleri, kentin maddi olanakları kadar manevi/ruhsal olanaklarını da kullanmakta ve paylaşmaktadır.

Barthes, her gösterge gibi, nesnelerin de iki koordinatın kesişme noktasında bulunduğunu söylemektedir. Bunlar simgesel ve sınıflandırma koordinatlarıdır. Simgesel koordinat, her nesnenin en azından bir gösterilenin göstereni olmasında oluşan, derin koordinat olarak tanımlanmaktadır. Sınıflandırma koordinatı ise, içinde yaşanılan toplum tarafından benimsetilmiş veya telkin edilmiş, nesnelerle ilgili az çok bilinçli olan sınıflandırmaları içerir. Böylece nesne, her zaman bir derin, simgesel koordinat bir de yaygın

[103] Zevi, s. 25.
[104] Barthes, s. 170.

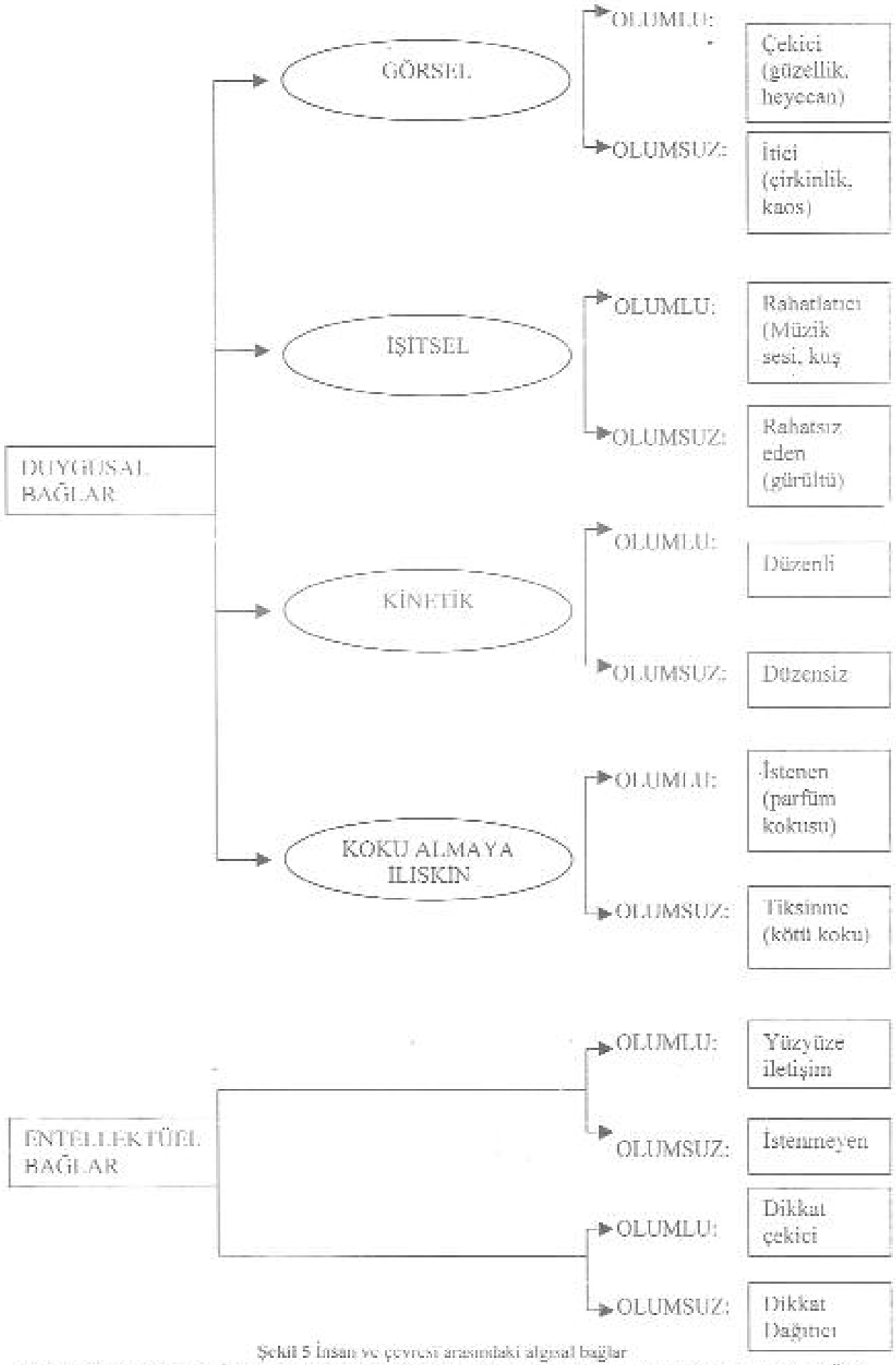

Şekil 5 İnsan ve çevresi arasındaki algısal bağlar

Kaynak: Yusuf Karakoç, **İnsan-Çevre Etkileşim Sistemi Bakış Açısından Uyumlu Mimarinin Estetik Öğe ve İlkeleri**, İTÜ Mimarlık Fakültesi Doçentlik Tezi, İstanbul, 1981, s. 54.

sınıflandırma koordinatı olmak üzere iki koordinatla tanımlanabilir."[105] Göstergebilimle ilgili olarak görüşlerini bu şekilde ifade eden Barthes, tahmin yoluyla şehir göstergebiliminin olanaklılığını savunmaktadır. "Genel olarak insan uzamı (yalnızca şehir uzamı değil) her zaman anlam taşımıştır. Bilimsel coğrafya ve özellikle modern haritacılık, nesnelliğin (nesnellik de imgeler dünyasının biçimlerinden biridir) anlamlamaya zorla kabul ettirdiği bir çeşit iptal etme, sansür olarak görülebilir. Ayrıca, şehir üstüne konuşmaya başlamadan önce, Batı'nın kültür tarihiyle, özellikle de Yunan Eskiçağı'yla ilgili birkaç olguyu anımsatmak istiyorum: İnsanın yaşadığı yer, bir başka deyişle "oikumene"*, Anaksimandros ve Hekataios gibi Yunanlı coğrafyacıların ilk haritalarından ya da Herodotos gibi bir kişinin zihinsel haritasından çıkarabileceğimiz kadarıyla, bakışımlı olma durumları, yer karşıtlıkları, sözdizimi ve paradigmalarıyla gerçek bir söylem oluşturur. Herodotos'un, grafik olarak gerçekleştirilen bir dünya haritası, tıpkı bir dil, bir tümce, bir şiir gibi karşıtlıklar üstüne kuruludur: Sıcak ülkeler ve soğuk ülkeler, bilinen ülkeler ve bilinmeyen ülkeler, ardından da bir yanda insanlar arasındaki öte yandan da canavarlar ve korkunç masal hayvanları arasındaki karşıtlık, vb. Şimdi coğrafi uzamdan gerçek anlamda şehir uzamına geçelim. Burada, Kleisthenes'in VI. yy. Atina'sı için ürettiği İsonomia'nın gerçekten yapısal bir kavram olduğunu anımsatmak istiyorum: Bu kavrama göre, yalnız merkez ayrıcalıklı bir durumdadır çünkü bütün yurttaşlar bu merkezle hem bakışımlılık hem de geri dönebilirlik bağıntıları içindedir. O dönemde, şehir kavramı yalnızca anlam olarak vardır çünkü işlevler ve kullanımlar üstüne temellenen bir yararcı şehir düzenlemesi anlayışı çok sonraları ortaya çıkacaktır ve ancak günümüzde tartışmasız olarak bir değer kazanmıştır. İşte ben anlamlı uzamlar anlayışı içinde bu tarihsel göreceliği özellikle anımsatmak istedim".[106]

Şehircilik literatüründe, anlam ve anlamlama konu ve sorunlarına çok az yer verildiği bilinmektedir. Şehir anlambiliminin sorunlarına yakın olarak gözüken Lynch'in şehir imajı kavramının açılımı ise, anlambilim açısından oldukça belirsiz bulunmaktadır. Lynch şehri doğrudan doğruya onu algılayan bilinç açısından ele almaya çalışmakta ve şehrin imajını kentin okurlarında bulmaya çalışmaktadır.

"Bir şehrin, işlevleri sıralanabilecek eşit öğelerden kurulu bir doku değil de güçlü öğeler ve yansız öğelerden ya da dilbilimcilerin dedikleri gibi belirgin öğeler ve belirgin

---

[105] Barthes, s. 171-172.

* İnsanın yaşadığı yer, mekan, insanın evreni anlamında kullanılmıştır.

[106] Barthes, s. 179.

olmayan öğelerden kurulu bir doku olduğu, her zaman için önemli bir gerçektir. Kuşkusuz her şehrin bu türden bir ritmi vardır. Kewin Lynch de bunu farketmiştir. "Her şehirde, insanın gerçek anlamda yaşamaya ve onu biçimlendirmeye başlamasından itibaren, belirgin öğeler ile belirgin olmayan öğelerin karşıtlığı, almaşıklığı ve yan yana dizilmesinden oluşan, anlamlamanın bu temel ritmi vardır. Bütün bunların yanı sıra bir de anlamlama ile gerçekliğin arasında, en azından da anlamlama ile nesnel coğrafi gerçeklik (haritaların gerçekliği) arasında son bir çatışma vardır. Psıkososyologların yaptıkları anketler şu gerçeği ortaya çıkarmıştır: Haritaya bakacak olursak, yani "gerçeğe" nesnelliğe güvenecek olursak, söz gelimi iki mahallenin bitişik olduğunu söyleyebiliriz, ama bu iki mahalle farkı iki anlamlama işlevi ile donatıldıkları andan itibaren şehir imajında birbirinden kesin olarak ayrılırlar: Bu durumda, anlamlama, nesnel verilere tam olarak karşıt biçimde yaşanmış demektir."[107]

Şehir bir söylemdir; bu söylem de gerçekten bir dildir: Şehir, sakinleriyle konuşur; biz, içinde bulunduğumuz kenti konuşuruz; bunu da orada yaşayarak, orada dolaşarak, ona bakarak yaparız" diyen Barthes, sorunu, şehrin dili kavramının bir benzetme ile ödünç alınan bir kavram olmak yerine, kendi özgün ifadesi ile tanımlanmamasında bulmaktadır. Yani ödünç almaksızın kendi özgün açıklama bütünlüğü içinde şehrin dili kavramının geliştirilmesine ihtiyaç bulunmaktadır.

Şehrin dilinden söz edilirken mecazi ifadelere başvurmadan çözümlemeye nasıl geçilebilir sorusunu sormak gerekliliği vardır. Barthes bu konuda simgeler tekniğini önermekte ve şöyle açıklamaktadır. "Burada bir kez daha şehir olgusunun uzmanlarına başvuracağım, çünkü, bu uzmanlar sözünü ettiğimiz şehrin anlambilimi sorunlarından oldukça uzak olsalar da şunu çoktan farketmişlerdir: Toplumsal bilimlerde kullanılabilen veriler, örnekçelerle bütünleşme konusunda pek az elverişli bir biçim sunarlar. Ruhbilim, toplumbilim, coğrafya ve nüfusbilimin şehir konusunda bize sağladığı verileri bir örnekçenin içine güçlükle sokabiliyorsak, bunun nedeni doğrudan doğruya, bir tekniğe daha gereksinmemizin olmasıdır: Simgeler tekniğidir bu. Dolayısıyla, bu verileri dönüştürmek, eğretileme düzleminden anlamlamanın betimlenmesine geçmek için yeni bir bilimsel enerjiye ihtiyacımız vardır; İşte bu konuda göstergebilim (sözcüğün en geniş anlamıyla), belki de, henüz tahmin edilemeyecek bir gelişme göstererek bize yardımcı olabilecektir. Burada şehir göstergebiliminin buluş yapma yöntemlerini anımsatmak amacında değilim. *Söz konusu*

[107] Barthes, s. 181.

yöntemler şehir metni birimlere ayırmak, ardından bu birimleri biçimsel sınıflara dağıtmak, üçüncü aşamada da bu birimler ile örnekçelerin birleşim ve dönüşüm kurallarını bulmak olabilir.

Böylece, kentleri doğru okuyabilmek için, bu gerçekliği bir çok bilim dalı açısından ele almak kadar, yeni bir tekniğin, simgeler tekniğinin de kullanılması gerekli görünmektedir. Gestalt'çı bakış açısını doğrulayarak, bütünün kendini oluşturan parçalardan ve onların toplamından farklı olduğunu belirtmek yerinde olacaktır. Nitekim, insan mekan ilişkisi kentli ve kent mekanı düzlemine taşındığında, kentin özgün olma özelliği belirginleşmektedir. Öncelikle, fiziksel, biçimsel olarak kenti ele almak ve tanımlamak gerekmektedir. Ardından tanımlanan biçimi oluşturan öğeleri ve bu öğelerin hangi ihtiyaç ve işlevlere göre sınıflandığı tespit edilmelidir. Son olarak da işlev ve biçim arası ilişkinin incelenmesi gereklidir. Tezin can alıcı noktası olarak ifade edilebilecek bu bölümünün, konusunu oluşturan bu açıklama şeması, antik kentte şöyle kurgulanmıştır. Öncelikle antik kent kavramı ve kapsamı, açıklanmış; coğrafik ve tarihsel zeminde ortaya konulmuştur. Ardından antik kent kompozisyonu, onu oluşturan temel ögeler açısından sınıflanmış ve her biri bir fonksiyon alanını tanımlayan bu sınıflar açıklanma yoluna gidilmiştir. Bu sınıflama, toplumların realitesi ve idealitesi sınıflamasını kaçınılmaz kılmıştır. Bu üst sınıflandırmadan sonra da form ve öz arası veya kentsel form ve toplumsal yaşam arası ilişkinin biçimini ve içeriğini oluşturan nitelikler incelenmeye alınmıştır. Böylece kentleri doğru okuma ya da çözümleme konusu, antik kent örneğinde işlenmeye çalışılmıştır.

Barthes, düşüncelerini şehirciliğe uygulamaya çalıştığında, yeni bir kavrama ulaşır. Bu, erotik boyutu ele alan *şehir erotizmi* kavramıdır. Barthes bu kavramı ele alırken erotizm sözcüğünü, en geniş anlamıyla kullanmakta ve bunu anlamsal değil, işlevsel bir kavram olarak açıklamaktadır. Erotizm ile toplumsallık kavramlarını aralarında bir fark gözetmeksizin kullanmaktadır. Şehir, özü bakımından ve anlamsal olarak, başkalarıyla karşılaşma yeridir ve bu nedenle merkez, her şehirde toplanma noktasıdır; şehir merkezi her şeyden önce gençler, ergenlik çağındaki erkekler ve kızlar tarafından oluşturulur. Bunlar, şehir konusundaki imajlarını açıkladıklarında, her zaman, merkezi sınırlandırmak, belli bir yerde toplamak, yoğunlaştırmak eğilimindedirler. Şehir merkezi toplumsal etkinliklerin, sözcüğün geniş anlamıyla erotik etkinliklerin değiş tokuş yeri olarak yaşanmaktadır.

Barthes, yöntembilim sorununa girişmemesinin sebebini şöyle açıklamaktadır. Ona göre önemli olan, şehirle ilgili anketleri ya da işlevsel incelemeleri bu kadar çoğaltmak değil,

şehirle ilgili okumaların sayısını arttırmaktır. "Bugüne kadar ne yazık ki yalnızca yazarlar şehir okumalarının birkaç örneğini vermişlerdir. Bu okumalardan, şehir dilinin ya da kodunun bu yeniden oluşturulması işleminden hareket ederek, birimlerin araştırılması, söz dizim vb. gibi daha bilimsel içerikli araçlara ulaşabiliriz. Ama saptanmış birimlerin gösterilenlerini de hiçbir zaman sabitleştirmeye ve katı kalıplara sokmamaya çalışmamız gerektiğini asla unutmamalıyız; çünkü bu gösterilenler tarihsel açıdan son derece belirsiz, kaygan ve boyun eğdirilemez niteliktedir. ...Şehre ilişkin olarak gerçekleştirilen bu anlambilimsel yaklaşım çabası içinde, göstergelerin oyununu ve her şehrin bir yapı oluşturduğunu anlamaya çalışmalıyız ama bu yapıyı hiçbir zaman aramamalı ve hiçbir zaman doldurmak istememeliyiz. Çünkü sık sık söylendiği gibi ve Hugo'nun herkesten daha güzel belirttiği gibi şehir bir şiirdir ama klasik bir şiir değildir, belli bir konu üstünde odaklanmış bir şiir değildir. Göstereni sergileyen bir şiirdir o; sonuçta şehir göstergebiliminin kavramaya ve dile getirmeye çalışacağı da işte bu sergilemedir."[108]

Kültürel normların araştırılmasında kullanılan yaklaşımlar, semiyotik (anlambilimsel) yaklaşım ve çevre-davranış yaklaşımıdır. Semiyotik araştırmaları değerlendirmek yerinde olacaktır. Geçtiğimiz yüzyıl içinde semiyotik bilimcilerin amacı imleme (signification) sürecinin temellendiği kültürel olarak kodlanmış normları anlamak için, belli coğrafyalarda yer alan toplumların kurumsallaştırdığı gösterge dizgelerini ortaya koymaya çalışmak olmuştur. Bu araştırmacıların ortak görüşü mimarlığın da, konuşulan diller gibi, bilgi ileten göstergeleri olduğudur. Dolayısıyla bir mekansal örgütlenmeye gösterilen davranışsal tepkiler de örgütlenmenin önceden kodlanmış anlamına yöneliktir. Önceden kodlanmış anlam, topluluğun işlevsel beklentileri, mantıklı yapı ve anlaşılabilir biçim anlayışı gibi bir dizi kökten filizlenir."[109] Göstergebilimin tarihi eski olmakla birlikte mimarlıkta yeni ele alınmaktadır ve daha çok modern mimarinin eleştirisi söz konusu olduğunda göstergebilimin ve anlambilimin kuram ve yöntemlerine başvurulduğu görünmektedir. Önceleri belli belirsiz kullanılan "mimari dil" kavramı zamanla yerleşti ve semiyotikle uğraşanlar tarafından kültürlere özgü anlam taşıyan biçim birimlerinin de olabileceği savunuldu.[110]

Semiyotik bilimciler tarafından savunulan ve çevre-davranış bilimciler tarafından çeşitli kültürlerde yapılan çalışmalar, kültürler arası karşılaştırmalı çalışmalar ve farklı denek

---

[108] Barthes, s. 186-187.

[109] Şengül Öymen Gür, **Doğu Karadeniz Örneğinde Konut Kültürü**, Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul, 2000, s.73.

grupları ile yapılan çalışmalarla sınanan, genel geçerlikleri kanıtlanmış varsayımlar şöyle sıralanmaktadır.[111]

i. Tüm insan yapısı çevre, kullanıcısının, ustasının ve sponsorunun değer ve normlarını kapsayan bir anlam iletir;

ii. Anlam çıkarsama yol ve yöntemleri antik yapıların, arkeolojik buluntuların ve geleneksel binaların anlamını çözümlemede büyük kolaylık getirir, çünkü semiyotik yaklaşımda kültürel norm ve davranışsal tepkileri anlamak için ne ustayı, ne mimarı, ne kullanıcıyı ve ne de sponsoru bilmek ve sorgulamak gerekmez. Nasılsa anlam tekrar tekrar kullanılan gösterge dizgelerinden sosyo-kültürel bağlama gönderme yapılarak mantıksal olarak çıkarsanabilir;

iii. Kültürel normların kabul edilmesiyle kodlanmış anlamlar yapılanırlar.

iv. Bu kodlanan anlamlar onay gören davranışsal tepkileri doğuran ipuçlarıdır. Bu ipuçları fiziksel izler olabildikleri gibi, tamamen zihinsel süreçte yoğrulmuş biliş şemaları da olabilirler.

v. Foucault'ya dayalı olarak açımlanan konumsal yakınlık, rekabet (ayna tutma), karşılaştırma ve sempati ilkeleri anlam çıkarsamanın yöntemleri olarak değerlendirilebilir; norm ile fiziksel iz arasındaki anlamsal bağlılaşımı ortaya koymakta kullanılabilirler

Çevre-davranış araştırmalarında, son otuz yılda kültür, toplum, insan ve mekan ilişkileri incelenmiş ve mekanı düşünme ve kavramada yeni kavramların geliştirilmesi sağlanmıştır İnsan çevre arasındaki etkileşimlerin hemen hepsinin kültürel normlarla belirlendiğini doğrulayan bu çalışmalar sonucu üretilen kavramlar şöyle sayılabilir:[112]

- Mahremiyet
- Kişisel mekan
- Egemenlik alanı
- Kulis (hazırlık) mekanı
- Kişiselleştirme (Kendileme veya kişiye özgü kılma)
- Sınırlar

Bütün bu bilgilerden sonra, çalışmamızda seçilen yöntemi gerekçelendirmek ve açıklamak gerekliği gözler önündedir. Kenti mekansal öğelere ayırdıktan sonra, kentsel

---

[110] Gür, s. 73.
[111] Gür, s. 73-74.
[112] Gür, s. 74-86.

formun üretici unsurları olan fonksiyonları, toplumsal içerik veya anlamlar dünyasını çözümlemede araştırırken, iki seçenek ile karşı karşıya kalınmıştır. Birincisi formdan içeriğe yürümek, başka bir ifade ile somuttan soyut alanı araştırmak, ikincisinde ise toplumsal ihtiyaç ve etkinliklerden kentsel forma, yine başka bir deyişle, soyuttan somut alana yönelik olabilirdi. Bu konuda somuttan soyuta yürümek biçiminde ifade edilen yöntem tercih edilmiş ve tek tek mekan öğelerinden kalkarak tümevarımsal yaklaşım kullanılmıştır. Somuttan kalkan bu yol alış tercihi, basit ve kolay olması ile açıklanabilir. Ayrıca, dördüncü bölümde sunulacak Atina örneğinin açıklanması ile ilgili bir gerekçe bulunmaktadır. Burada Atina'ya ait görsel malzemeler eşliğinde toplumsal yaşamın açımlanması konusunda, yöntemsel paralellik gerekliliği, tezin tutarlılığı açısından önemli görülmüştür.

B. Kent Formu (Kentsel Biçim) Kavramı ve Kentsel Biçimi Belirleyen Koşullar

1. Kent Formu Kavramı

Kent formu ya da kentsel biçim kavramı, kısaca kentin fiziksel olarak tanımlanmasını içerir. Bu tanımlama içinde, birbiri ile iç içe geçmiş iki manzara barındırır. Birinci imge, siluet kavramı ile açıklanabilir. Burada kentin tümüne yönelmiş bir kimlik göstergesi olarak dikey ve yatay bileşenler toplamı, bireyin algısına sahne olmaktadır. İkinci imge de bu tümel biçimi yatay olarak sergileyen kent kompozisyonunun, parçalı bütününden oluşmaktadır. Sonuç olarak her iki sütun, bu mekanda yaşayanlar tarafından ontolojik bir bütün olarak algılanmakta ve yaşanmaktadır.

Kentsel biçim, en yalın anlamı ile fiziksel göstergeler bütünü olarak tanımlanabilir. Bu bütün aynı zamanda, orada yaşayan toplumun tüm gerçekliği ve gerçeküstülüğünün/gerçek dışılığının temsil edildiği bir ruhun ifadesidir.

"Bir kentin neye benzediğine, mekanlarının nasıl örgütlendiğine bağlı olarak kent bize bir dizi mümkün duyguya ve toplumsal pratiğe ilişkin düşünmek, değerlendirme yapmak ve bunlara erişmek açısından maddi bir zemin sağlar".[113]

Harvey, kitabına Jonathan Raban'ın kişisel gözlemlerinden hareketle Londra'yı anlattığı Soft City adlı kitaba atıfla başlamaktadır. Burada Raban, "kentin maddi malların

kitlesel üretimi ve tüketimine dönük rasyonelleştirilmiş ve otomatize olmuş bir sisteme kurban edilmekte olduğu tezine karşılık, *kentin, esas olarak göstergelerin ve imgelerin üretimiyle belirlendiğini* ileri sürerek cevap vermektedir. Kentin meslek ve sınıfa göre katı biçimde katmanlaşmış olduğunu savunan tezi reddediyor, bunun yerine, toplumsal ayrımların, temelde, sahip olunan nesneler ve görünümler tarafından belirlendiği yaygın bir bireycilik ve girişimcilik ortamından söz ediyordu. Rasyonel planlamanın varsayılan hakimiyetine karşıt olarak Raban kenti, her türlü hiyerarşi duygusunun, hatta değer türdeşliğinin çözülmekte olduğu bir "ansiklopedi" ya da "pazar yeri" olarak resmediyordu.... Kent daha çok bireylerin çeşitli roller oynarken kendilerine özgü büyülerini de yaptıkları bir dizi sahneye benzetilebilirdi. Kenti yitirilmiş ama özlenen bir topluluk olarak algılayan ideolojiye, Raban başka bir imgeyle cevap veriyordu: kent öylesine çeşitli amaçlara dönük, öylesine farklı toplumsal etkileşim ağlarıyla örülmüş bir labirentti ki "bir ansiklopedi, birbirleriyle ilişkisiz, hiçbir belirleyici, rasyonel ya da ekonomik plana bağlı olmayan renkli bir takım maddelerin birbirine eklendiği deli saçması bir karalama defteri haline gelir".... Raban kentin böylesine disiplin altına alınamayacak kadar karmaşık bir yer olduğu konusunda ısrarlıdır. Labirent, ansiklopedi, pazaryeri, tiyatro: *kent, gerçek ve düş gücünün kaynaşmak zorunda olduğu bir mekandır.* [114]

"....Mimarlık ve kent tasarımı, estetik yargıların mekanda sabitlenmiş biçimlerde cisimleşip cisimleşmeyeceği, cisimleşmenin doğru olup olmadığı, bunun günlük hayatta ne etkiler yaratacağı gibi konular açısından hatırı sayılır bir polemiğin konusu olmuştur. Eğer mimariyi bir dil olarak algılıyorsak, bu söylem de gerçek bir dil ise o zaman söylenmekte olana dikkat etmeliyiz".[115]

Bu bölümde, kentsel biçim ile toplumsal içerik arası ilişkiyi değerlendirmede, maddi zemin olarak antik kent modeli alınacaktır. Öncelikle antik kent formu sunulacak, ardından bu özel formu üreten koşul ve değerler araştırılacaktır.

[113] Davıd Harvey, **Postmodernliğin Durumu Kültürel Değişimin Kökenleri**, çev., Sungur Savran, Metis Yayınları, İstanbul, 1997, s. 85.
[114] Harvey, s. 17.

1. Kentsel Biçimi Belirleyici Koşullar

a. Doğal Koşullar

Kentler ilk biçimlerini, doğal yapının -dönüştürülebilmekle birlikte- hakim karakteri tarafından almaktadırlar. Doğal koşullar, kendi içinde, üç unsurla temsil edilmektedir.

aa. Coğrafik, Topoğrafik Özellikler

Özellikle, eski çağ kenti ve ortaçağ kenti gibi geleneksel kentlerde, kentsel biçimi belirlemede topografyanın önemi çok büyüktür. Doğal yapı elemanları, kentin kuruluşunda ve gelişmesinde özel bir rol oynamaktadır.[116]

ab. İklimsel Özellikler

İklimsel faktörler, toplumsal farklılıkların veya kültürlerin sınır taşları olmaktadır. Oluşturulan bu farklılık, teknolojik koşullarla çok yakın bir ilişki içindedir.[117]

b. Sosyal Ekonomik ve Teknik Koşullar

Toplumun sahip olduğu sosyal, ekonomik ve teknik koşulları içeren bu dizge, teknik koşulları içine alacak şekilde, sosyo-ekonomik koşullar olarak da ifade edilebilir. Toplumun gerçekliğini ifade eden bu kategori kısaca şöyle açımlanabilir.

Sosyal koşullar, toplumun nüfus yapısı ve özelliklerini içine alır. Bu anlamda, aile, aile tipleri, evlenme biçimleri, akrabalık, sosyal farklılıklar, toplumsal örgütlenme biçimlerini ifade etmektedir. Toplumsal morfoloji kavramı, bu koşulları karşılamaktadır.

Ekonomik koşullar, toplumun üretim biçimini tür, nitelik ve yoğunluk açısından ele alır. Teknik koşullar bunun içinde düşünülmelidir. Üretime artı değeri sağlamada veya üretimi arttırmada kullanılan yöntem ve teknikleri anlatmaktadır. Teknik koşullar, yerel ve evrensel olmak üzere iki düzlemde incelenmektedir.

---

[115] Harvey, s. 85.

[116] Spıro Kostof, **The City Shaped Urban Patterns and Meaning Through History**, Thames and Hudson Ltd., London, 1991, s. 53-54.

[117] H. Laurence Ross, **Perspectives on the Social Order**, McGraww-Hill Book Company, London, 1963, s. 30-31.

c. İnançsal Düşünsel ve Estetik Koşullar

Sosyo-ekonomik koşullar veya düzlem, toplumun bir alt yapı sistemi olarak düşünülürse, -kültürel koşullar olarak ifade edilebilecek- bu kategori, bir üst yapı sistemini temsil etmektedir. Kültürel sistemi açımlayan bu koşullar dizgesi, toplumu kuşatan, gerçekliği aşabilen, duygu, hayal, düş gücü yüklü, bu anlamda toplumun olmak istediğini, yönünü gösteren, ideal, irreel veya gerçek üstü alanı kapsamaktadır.

Bu kültürel kategori, söz konusu çalışmada, inançsal, düşünsel, sportif ve sanatsal olarak sınıflanmış ve incelemeye alınmıştır.

Kent, yukarıda sayılan koşulları içinde taşır. Doğal ve sosyo-ekonomik koşullarla belirlenen onun gerçekliği, kültürel koşullarla belirlenen ise onun gerçeküstülüğü ve gerçek dışılığını betimler. Kentler gerçek ve düş gücünün kaynaştığı mekanlardır.

C. Antik Kent Formunun Oluşumu

"Kentin genel planı ve anıtsal yapı biçimleri Doğu'dan ya da yabancı kaynaklardan pek etkilenmiş, Helenlerin kültürel, dinsel ve siyasal evrimlerini adım adım izlemiş, gelişen ve değişen gereksinmeleri karşılayan yeni öznelerle zenginleşmiştir".[118] Klasik dönem kentinin kamusal alanları, limanları, ticaret alanları ve konut bölgelerini içine alan kent tasarımı veya kurgusu kentin gelişimini denetlemekle kalmamış, aynı zamanda kentin gelecekte, Hellenistik ve Roma dönemlerindeki genişlemesinin de temellerini atmıştır.[119]

"Helen kenti özgür yurttaşlar için, baştan sona örgütlenmiş, çok büyümeksizin kendi içinde yüksek düzeyli bir siyasal ve kültürel yaşam sürdürebilmiş yoğun bir toplumdu. Mimari biçimi özgün doğasını tam olarak dışa yansıtırdı....polis mimarlığı gereksinmelerden, yaşama biçiminden, yurttaşların geleneklerinden ve düşüncelerinden gelişmiş, yapaylığa ya da aşırılığa kaçmadan her an bunları izlemiştir."[120]

---

[118] Wycherley, s. 3.
[119] Owens, s. 53.
[120] R. E. Wycherley, **Antik Çağda Kentler Nasıl Kuruldu?**, 3. B., çev., Nur Nirven ve Nezih Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1993, s. VIII.

1. Doğal Yapı

a. Coğrafik ve Topografik Özellikler

Kent devleti, kent merkezi ve bunu çevreleyen topraklar ile klasik dönem Yunanistan'ının egemen siyasal yönetim biçimi olarak izlenmektedir. "Klasik dönem Yunanistan'ının tarihinin belli başlı poleis arasındaki ilişkilerle belirlendiği doğru olsa da gerçekte çoğunlukla polis'in orta ve güney Yunanistan, Ege adaları ve Küçük Asya'nın Yunanlılar tarafından kolonize edilmiş olan kıyı bölgeleri ile sınırlı kaldığı unutulmaktadır".[121]

Yunanistan, Anadolu'nun batı kıyıları ve Ege adalarıyla birlikte Ege denizi ve ülkelerini içine alan bu coğrafi mekana ilişkin bilgilerin verilmesi gerekmektedir.

Kentin nerede kurulacağı noktasında kuşkusuz doğal konum önemli bir role sahiptir.

aa. Ege Bölgesi

Ege bölgesi, Ege deniziyle çevrilen veya sınırlanan adalarla Asya ve Avrupa kıtaları kıyılarını (yani Yunanistan, Makedonya ve Trakya'nın doğu, Anadolu'nun ise batı ve güney batı kıyılarını) içine alan bölgedir. Bu bölgeyi bütünleştiren deniz, bölge kültüründe çok büyük bir role sahiptir.[122] Yunan ve Ege coğrafyasında deniz belirleyici unsurdur. Nitekim Mısırlıların Ege kavimlerini "deniz kavimleri" olarak nitelemeleri, coğrafi bir realiteyi açığa vurmaktadır. Ege kıyılarının çok girintili çıkıntılı olması, iyi korunmuş pek çok liman ve koyların bulunması, denize dik uzanan sıradağlar ve aralarında verimli vadilerin bulunması, iki kıta arasında jeolojik bir çöküntünün kalıntıları olan çeşitli büyüklükte birçok adaların bulunması, böylece Ege denizinde kara görmeyen hemen hemen hiç bir noktanın olmaması özelliği deniz ulaşımını ve dolayısıyla Asya ve Avrupa kıtası arasındaki ekonomik ve kültürel ilişkileri kolaylaştıran temel etmenler olmaktadır.

Kıyıları, adaları ve denizi ile bir bütünlük oluşturan Ege denizi bu özelliği yalnızca coğrafya bakımından değil, kültür ve ekonomi açısından da taşımaktadır. "Bununla beraber bu 'bütünlük' sözcüğünden Ege bölgesinin dış etkilere tamamıyla kapalı bir bölge olduğu anlamı

---

[121] Owens, s. 52.

çıkarılmamalıdır. Bütün bu bölge pek eski çağlardan beri komşu ülkelerle siyasal ve kültürel ilişkilerde bulunmuştur. Anadolu'nun batı kıyıları Ön Asya'dan gelen büyük kervan ve ticaret yollarının sonuna rastladığı gibi Balkan yarımadasının Akdeniz'in diğer iki büyük yarımadası gibi, iç ülkelerden sıradağlarla ayrılmamış olması Yunanistan'ın iç Avrupa ülkeleriyle her zaman ilişkiler kurmasını mümkün kılmıştır. Girit ve Yunan ülkesinin batısındaki bazı adalar Ege bölgesinden gerek Mısır'a, gerek İtalya'ya doğal bir köprü meydana getirmekte, Truva'nın kendilerine önemini borçlu olduğu Boğazlar ise Karadeniz ülkeleriyle Ege ülkeleri arasındaki bağları sağlamakta başlıca rolü oynamaktadır".[123]

ab. Yunanistan

Yunanistan ülke olarak, olarak engebeli ve parçalanmış bir coğrafyaya sahiptir. Bu durum siyasal bakımdan irili ufaklı devletlere bölünmeyi gerekli kılmış, ancak bazı büyük vadi ve düzlüklerde büyük devletler meydana gelebilmiştir. Örneğin, kuzeyde Makedonya ve Teselya gibi. Asıl verimli yerler, dağlar arasına sıkışmış veya denize doğru açılan ırmak vadileridir. Bu durum kültürel gelişimi hızlandırmıştır. Nitekim daha az girintili çıkıntılı olan batı Yunanistan ve Trakya kıyıları kültür bakımından doğu bölgelerine kıyasla geri kalmıştır. Anadolu'nun batı kıyıları Yunanistan kadar olmasa da hayli korunmuş koy ve limanlara sahiptir.

ac. Anadolu'nun Batı Kıyıları

Bu kıyılar Yunanistan'daki kadar olmasa da, bir çok iyi korunmuş koy ve limanlara sahip bulunmaktadır. Bu coğrafyada kıyıdan içerilere doğru, birbirine paralel uzanan sıradağlar arasında büyük ırmaklar tarafından sulanan ve kıyılara kadar uzanan geniş ve verimli vadiler hakimdir. "Bu coğrafi konum bir taraftan çeşitli vadilerde kurulan şehirlerin aralarında ilişki kurmalarını güçleştirmiş, buna karşılık bu şehirlerin iç bölgelerle kültürel ve ekonomik ilişkilerde bulunmalarını kolaylaştırmıştır. Fakat bu kıyıların gerisinde güçlü bir

[122] Mansel, s. 1.
[123] Mansel, s. 2.

devlet kurulunca bu devlet daima vadiler yoluyla denize ulaşmak çarelerini aramış, bundan ötürü bu vadilerdeki şehirlerin bağımsızlığı için büyük bir tehlike olmuştur.[124]

ad. Ege Adaları

Adalardan en önemlisi Girit adasıdır. Ege bölgesinin güney sınırında yer alan, yaklaşık 250 km uzunluğunda ve 50 km. genişliğinde ada, köprü görevini gören bir takım adalar sayesinde, bir taraftan Peloponnes'e, diğer yandan Anadolu'nun batı ve güney-batı kıyılarına ve Afrika'nın kuzey kıyılarına bağlantı kurmaktadır. "Girit bütün bu ülkelere bunların kültür etkileri altında kalabilecek kadar yakın, fakat bunlardan gelecek düşman akınlarını önleyebilecek kadar uzaktı. Aynı zamanda pek engebeli araziye sahip olmakla ve batı-doğu yönünde uzanan sıradağlar tarafından ayrılmış bulunmakla beraber, yoğun bir nüfus besleyebilecek ve başlı başına bir uygarlık yaratabilecek kadar büyüktü. İşte Eski Çağda "mutlular adası" olarak gösterilen Girit'in Akdeniz'de aldığı bu emsalsiz yer adanın bir taraftan doğu, diğer taraftan batı etkileri altında kalmasını" ve yüksek bir uygarlık oluşturmasını sağlamıştır.[125] Anlaşılan o ki, kültür oluşturmada ve bunun uzun solukluluğunu sağlamada ve tabi ki özellik ve niteliklerini tayin etmede coğrafi yapının temelde yer alan, vazgeçilmez bir önemi vardır.

Antik kentler doğal mekanın doğal savunma nitelikleri göz önünde bulundurularak konumlandırılmaktadır. Bu coğrafyada ortaya çıkan kentler birbirinden çok farklıdır. Alanın coğrafyası ve farklı tarihsel ve ekonomik koşulları kentlerin gelişiminde önemli bir role sahiptir.

"Yunanlılar bu eski kentleri Yunan dünyasının 'yeni' düzenli planlanmış kentlerinden ayırmışlardı. Bunların Yunan yaşam biçimine özgü kendiliğindenlik ve özgürlüğü yansıttıkları düşünülmektedir. Bu kentlerin uzun zaman içerisinde yavaş ve parça parça gelişmesi bir ölçüde coğrafi ve tarihsel koşulların bir sonucuydu. Bir çok kentin yerleştiği alan öncelikle savunma kaygısı ve iç çatışmalar sürdüğünden Klasik ve Helenistik dönemlerde de önemini sürdüren, yeterli korunmayı sağlama gereksinimi düşünülerek seçilmişti. Yeterli su kaynakları ve tarımsal arazi bulunması ya da potansiyeli de yer seçimini belirlemekte önemliydi. Karanlık çağın sonlarında Ege'de bir çok kentin zamanla terk

[124] Mansel, s. 3.

edilmesi bunların çevreleriyle bağlarının kopması, su yetersizliği ve yakınlarında iyi tarımsal toprağın bulunmaması ile açıklanabilir". Yunan kent-devletlerinin artan nüfusunu besleyecek yeterli tarım toprağının önemi kolonizasyon hareketini doğuran etkenlerden biri olmuştur.[126]

b. İklim

Söz konusu coğrafyada tipik bir Akdeniz iklimi hakimdir. Bilindiği gibi, Akdeniz ikliminde yazları sıcak ve kurak, kışları ılık ve yağışlı geçmektedir. Yazın uzun süren sıcak ve güneşli günleri insanları evlerinden dışarı çıkmaya davet etmekte, bu da onların birbirleriyle sık sık görüşmelerini ve kolektif hayatın oluşmasını mümkün kılmaktadır. Genellikle yumuşak geçen kışlar da bu durumun devam etmesini sağlamaktadır.[127]

İklimin dengeli oluşu ve yumuşaklığı ile Ege insanı faal, müteşebbis ve enerjik olarak tanımlanabilir.[128]

2. Toplumsal Verilerin Maddeleştiği Antik Kent ve Kompozisyonu

a. Akropol/is ve Surlar (Yönetim Faaliyetleri)

Başlangıçta polis ile aynı anlamda kullanılan akropol, bir çok eski çağ kentinin tarihsel çekirdeğini oluşturan bir öğedir. Akropol çok yüksekte kurulmakta, erişilmesi güç olmakla birlikte savunması kolay bir tepede yer alırdı. Akropol, kente tepeden bakan bir kale, ekilebilir toprağı ile değerli bir arazi parçası olma özelliği ile belirginleşmekteydi. Topluluklar krallar tarafından yönetilirken burası kralların oturduğu yerdi. Kentin geriye kalan bölümü akropolün yamaçları çevresinde kümelenirdi. Böylece kent akropolün çevresinde ya da çoğunlukla bir yanında sürekli genişleyen daireler halinde büyüdüğü bilinmektedir.

Akropolis, kentin bağımsızlık simgesidir. Akropolis ve surlar, bundan da öncesi güvenlik ihtiyacının kentte tezahürü olan yapılardır. Daha sonraları kent surlarının gelişmesinden sonra bile bu simgesel anlamı yanında kentte yaşayanların bir son sığınma yeri

---

[125] Mansel, s. 3-4.
[126] Owens, s. 25-26.
[127] Mansel, s. 4.
[128] Mansel, s. 5.

olma fonksiyonunu sürdürmüştür.[129] Klasik dönemden itibaren Yunan kentinin ana çizgilerinin belirlendiği söylenmişti. Kent savunma surlarının yaygınlaşmasıyla kentte yaşayanlar için bir zamanlar bir sığınma yeri olan akropolis özellikle kentin koruyucu tanrısına adanmış bir kült merkezi haline geldi. Buna karşılık agora, kamu yapılarını, konut yerleşimini ve ticaret etkinliğini çevresine toplayarak kentin en önemli alanı oldu. Kentin boyutları büyüdükçe yol ağı da gelişti.

Antik kentin temel öğeleri 6. yüzyılda tamamlanmıştır. "Gelişmenin bir anlamda tamamlandığı oldukça geç bir evrede tüm kentin çevresine gelişigüzel bir sur yapıldı. Başka ülkelerin kentlerinde ve başka çağlarda surlar, ara sıra kentin geriye kalan bölümünün kendini içine uydurmak zorunda kaldığı bir çerçeve idi. Sur, doğal sınırlar ve savunabilirlik gözden uzak tutulmaksızın, kentin alışılagelmiş biçimine uymak zorundaydı. Kuşatıcı surlar, 6. Yüzyıla kadar yaygın, 5. Yüzyıla kadar alışılmış değildi. Akropol, ilk önceleri güçlü bir noktaydı ve kentin öteki bölümleri ona güvenirdi."[130] Surlar savunmanın ilk hattını oluşturması yanında, kentin dayanması veya düşmesinde temel rolü üstlenmişlerdi. Güçlü surlar dirençli ve başkaldırıcı bir özerkliğin belirtisi olarak yorumlanmaktadır.[131]

Akropol, kutsal alanlarının saygınlığı ve kendisiyle bağdaştırılan gelenekler nedeniyle gene de bir çok eski kent yaşamında büyük ölçüde değerliydi. F. Fougeres, agora ile akropol arasındaki karşı savı şöyle vurgulamaktadır. "Aşağıda emek, iş, sanayi ve siyasal yaşamın vızıltısı; yukarıda ise bir avuç asker, surların tepesinden inceden inceye ufku tararken kurban dumanları ve dua mırıltıları arasında yalnız tanrıların hüküm sürdükleri dünya ötesi bir atmosferin dinginliği vardı"[132]

"Akropolün çevresindeki yuvarlak surlar başlangıç dönemlerini simgelese bile daha sonra yapılmış eklerdir. Bunlar Helen kentlerinin en etkili anıtları arasında yer alır. Artık başka kalıntılara pek rastlanılmayan bir çok yerde, surlar gene de dikkat çekecek yükseklikte yücelik ve güzellik izlenimi uyandırarak ayaktadır. Helen mimarlığının hiçbir alanında mühendislik, bu denli başarılı değildir. Kentin karşılaştığı en çok emek ve masraf gerektiren iş, kilometrelerce uzunlukta güçlü bir surun yapılmasıydı. Özdeki, uygulamaya dönük amaca karşın, surlar, çoğunlukla kentin övündüğü yapıların arasında sayılmıştır. Aristotales, surun

---

[129] Owens, s. 3.
[130] Wcyherley, s. 9.
[131] Wcyherley, s. 33.
[132] Wcyherley, s. 33.

koruyucu olması ile güvenlik ihtiyacını karşılamasının yanında güzellik ihtiyacını karşılayacağını söylemektedir.[133]

"Bütün surun görkeminden, kapılarla kulelerin* kütlesel ve yalın güzelliklerinden başka, Helen kale bedenleri de, büyük bir ustalık ve özenle ele alınmış taş işçiliğinin o kendine özgü çekiciliğini yansıtır. Surlar Helenlerin yararlı ile güzeli birleştirme yetenekleri konusunda çarpıcı örnekler verir. Nitelikli taş işçiliği başka yapılarda da görülmekle birlikte, en iyi izlenebileceği yer kendi başlarına yükselen surlardı. Helen taş işçiliği içtenliklidir; görünüşünün gerçek doğasına ters düşmesi enderdir. Yaklaşık bir metre kalınlıktaki moloz taş örgü savunma duvarları bu kuralın dışında kalmaz, yapılışları başlı başına doğal ve belirgin bir tutumluluğu gösterir. Yüzlerine yerleştirilen uyumla bitişmiş büyük bloklar da yalnızca bir maske değil, tersine bütünün öze inen ve güç katan bir parçasıdır. Helen mimarlarını duvarcılık konusunda esinlendirecek büyük bir gelenek vardı ülkede, Miken kalelerinin görkemli Kyklop duvarları ve kesme taş işçilikleri kimi yerde hala görülebiliyor, kimi kez onarılıp yeniden kullanılıyordu. Her iki çağda da büyük surlar kayadan gelişmiş ve doğa görünümüne ayrılmazcasına ilişkinmiş gibidir. Savunma duvarı, sonunda önem kazanmakla birlikte gene de kentin mimari biçiminin asal ve köklü bir ögesi değildi. Tarih açısından geç bir eklemeydi; kimi kentler örneğin Sparta ve Elis, Klasik Çağ'da sur yapılmadan bırakılmıştır. Bir kent sur yapılmadan da Helen kenti olabilirdi; ama agorasız, gymnasionsuz ve tiyatrosuz olamazdı. Eflatun, Yasalar'da bir kahramanına, en iyisinin surların 'toprak altında uykuda bırakılması' olduğunu söyletir. Tek gerçek savunma duvarı, yurttaşların kılıçlarıdır, yiğit kişiler düşmanı sınırda karşılamalıdır, surlarsa korkakların topraklarını savaşmadan vermeleri için bir kışkırtmadır. Ama bir çok kişi, bu arada Aristoteles, sağ duyulu bir görüşle yiğit kişiler için de sur savunmasının en iyisi olduğunu söyler".[134]

b. Agora ve Liman (Ekonomik ve Ticari Faaliyetler)

"Kentin aşağı bölümünün merkezi agora idi, bu sözcüğün 'pazar yeri' olarak diye çevrilmesi çok yetersizdir, oldukça yavan bir terim olan 'kent merkezi' tanımı da ondan daha

---

[133] Aristo, **Politika**, s. 215.

* Kapılar ve kuleler ek yapılar olup temel gereksinmeleri karşılamaya yönelik olarak işlev görmektedirler.

[134] Wcyherley, s. 34-35.

iyi değildir. 'Pazar yeri'nin belirli sınırlamaları vardı, 'kent merkezi'yse kentin bir bölümünün bir görkem simgesi ya da belirtisi olarak dikkatle seçildiği sanısını uyandırır; kent merkezinin Helenlerce sevilip tutulan bir çok şeyle ilişkisi yoktur ama 'agora' bunlarla ilişkilidir; 'agora', halkın bir araya geldiği yer anlamındadır; sözcük gerçekte 'toplanma' anlamını taşır, ama Homeros'a özgü bir kullanış biçimi daha sonraki yazarlarda ikinci derecede ve ayrıcalı oldu. Helenler siyasal, ticari ya da toplumsal işleri için agorada toplanırlardı. En azından başlangıçta, agoranın doğal konumu akropolün yakınındaydı ve ana girişin pek uzağında değildi; ancak böyle bir yer uygun ve güvenli sayılabilirdi. Böylece agora ile akropol bir tür çifte çekirdek oluşturdu. Zamanla ve siyasal değişimle birlikte ikisi arasındaki ilişki yeni bir görünüm kazandı. Sonunda agora kentin en seçkin ve canlı öğesi oluncaya kadar akropolün zararına, sürekli pratik ve siyasal bir önem kazandı. Yönetim, aristokrasi yoluyla krallıktan demokrasiye doğru ilerlerken –birçok kentin geçirdiği bir evredir bu- akropol artık canlı bir çekirdek değil, bir ekti; gene de bu süreç içinde kutsallık ve saygınlık kazanabildi, yeri geldiğinde de kale görevi yaptı."[135]

"Agora yalnızca kamusal bir yer değil aynı zamanda kentin merkezi, atan kalbiydi. Agora, işlevlerindeki kaçınılmaz yayılma ve özelleşmeye karşın, eski görevlerini de gerçek anlamda sürdürdü. Özünde, bölünmeyen bir bütün ya da en azından şiddetle direnen bir bölüm olarak kaldı. Burası yurttaşlar için sürekli bir toplantı yeriydi ve yalnızca belirli olaylar dolayısıyla canlılık kazanmazdı. Toplumsal yaşam, iş ve siyasa için de gündelik bir sahne oluştururdu."[136]

Agora da akropolis gibi kentin siyasal ve yönetsel bağımsızlığının bir göstergesidir. İlk dönemlerde kente akropolün egemen olması doğal olarak agoranın konumunu da etkilemiştir. Daha sonra bu önem ve öncelik sıralaması tersine dönmüş ve akropol artık kentin bir eki, agora ise kentin tüm yapısını oluşturan öğeleri bir arada tutan bir merkez,[137] bir kalp niteliği kazanmıştı. Agoranın ikincil işlevi, kentin toplumsal merkezi olmasıdır. Eğlenceler, yarışmalar ve diğer etkinlikler bu amaçla tasarlanmış yapılar geliştirilinceye kadar agora alanında sürdürülmüştür.[138]

"Eski kent merkezinden ayrı bir yerde ve özel amaçlar doğrultusunda belirli bir biçimde, iyice gelişen klasik Helen tiyatrosu, agoranın bir tür benzeri olarak düşünülebilir.

---

[135] Wycherley, s. 5-6.
[136] Wycherley, s. 45.
[137] Wcyherley, s. 46.

İlkel agoranın ya da bir bölümünün, bir pazara dönüştürülmesi için çok basit bir 'sahne değişikliği' gerekiyordu, bu amaçla geçici satış tezgahları kuruluyordu.

Kentin ortasına gömülü agoranın kentle birlikte gelişmesi güçtü. Gene de talihli yerler için olasıydı. Pek açık olmamakla birlikte, bazı yazılı kaynaklar Atina'da akropolün batısındaki ilkel bir agoradan söz eder, olasılıkla Klasik Çağ agorası ağırlık merkezinin 7-6. Yüzyıllarda kuzeye doğru kaydırılması sonucunda ortaya çıkmıştır. Nüfus giderek arttığında, alan, yapı ve anıtlarla dolarken, agoranın üstündeki baskı bir başka yönden daha hafifletildi. Siyasal ya da dinsel amaçlı kalabalık toplantılar başka yapılarda düzenlendi. Özellikle tiyatro, oyunlarının yanısıra genel toplantılarda da sık sık kullanıldı."[139]

Mimarlık açısından agoranın gelişmesi, daha çok ve daha iyi yapıların yapılması demekti. Buleuterion, prytaneion*, magistratlarla kurullar için ayrı çalışma yerleri, arşivler ve benzerleri, bir takım yerel gelenekler nedeniyle akropolde kökleşmemiş ya da başka bir yere yerleşmemişse, ya agorada ya da en azından agoranın yakınında yer alırlardı. Stoa yani sütunlu gezinti yeri, ister ek yapılarla genişletilmiş olsun ister olmasın, her amaca elverişli yararlı bir yapı sayıldı ve özellikle agoranın simgesi oldu. Kentin kültleri çoğalarak gelişirken agora sunaklardan ve tapınaklardan geniş ölçüde payını aldı. Saygınlıkta değilse de, içerdiği kültlerin sayısı ve çeşitliliği konusunda ya akropolle yarıştı ya da onu geçti. İş yaşamının artan karmaşıklığı en açık biçimiyle agoraya yansıdı. Ticaret ve sanayide Hellas, Arkaik Çağ'da dev bir gelişime tanık oldu; başlıca ticaret kentleri Akdeniz pazarlarında önemli birer yer kazandı. Şarap, yağ, çanak çömlek ve başka ürünlerin dış satımı, mısır gibi başka yiyecek maddelerinin içalımı yapıldı. Toptancı tüccarlar, spekülatörler ve bankerler ortaya çıktı. Bunların agora yakınında ya da limanda (agora yakınıyla liman çoğunlukla aynı anlam gelir) kendilerine ait iş yerleri vardı. Ayrıca stoaları da borsa ve alışveriş yeri olarak rahatlıkla kullanma olanağı buldular. Eski pazar, satış yerleriyle birlikte işlevini sürdürdü. Ancak 5. Yüzyıldan başlayarak, gene stoa biçimini koruyan ciddi görünümlü galerilerin sayısı arttı. Kimi kez de sıra sıra dükkanların önüne sütunlu bir cephe mimarisi eklendi.

Agoraya stoalarla tapınaklar egemendi. Agorayı tam olarak gözümüzün önünde canlandırabilmek için, büyük yapılar gibi düzensiz ama sanatlı biçimde gruplanmış çeşitli

---

[138] Owens, s. 3.

[139] Wcyherley, s. 45-46.

* Phyle'leri (kabileleri) temsil etmek üzere seçilip iş başına geçen prytan'ların (elli üyenin) ve masrafları devlet tarafından ödenen diğer kişilerin yemek yedikleri, iş gördükleri ve hatta geceyi geçirdikleri resmi binalara Prytaneion denilmektedir.

küçük anıtlar düşünülmelidir. Salt bezemesel nitelikte olmayan bir çeşme çoğu kez önemli bir öğeydi. Yapıların önünde ve alandan geçip giden sokakların iki yanı boyunca tanrıların, kahramanların ve kişilerin heykelleri yer alırdı.[140]

Stoa, açık bir sütunlu galeriyi içeren ve sık rastlanılan biçimiyle, sütunları bir çatı ile arka duvara birleştirilmiş, çeşitli amaçlara uyarlanabilen, siyasi, ticari ve çok amaçlı işlevler için kullanılabilen, basit yapılardır. Bu işlevler şöyle örneklendirilebilir. Meclisin ya da mahkemenin toplanmasına yarar, magistratlar için merkez büro görevi yapar ve resmi belgeler stoalarda saklanırdı. İş adamları da stoaları kullanmaktadır. Buralara açılan odalar işyeri, dükkan ya da tahıl ambarı olarak kullanılabilirdi. Stoa, 5. Yüzyıldan başlayarak bir çok kentin ve özellikle de agoranın dikkat çeken özellikleri arasında sayılmıştır.

"Agoranın gelişmesi yavaş, bölüm bölüm ve düzensizdi. Sonuçta kesin çizgilere sahip bir mimari tipi ortaya çıkmadı. Eski kentlerin agoraları biçim, düzen ve içerik yönünden çok çeşitlidir. Yapısal birlik ilkesi, yerel renk farklılıklarına pay bırakmak koşuluyla, bir ölçüde zorlanabilirdi, ne var ki, öğeler arasında bağlantı, hele kurallı bakışım beklenemezdi". [141]
Agoranın özgür ve canlı ruhu Antik felsefeye önemli katkılarda bulunmuştur.

"Agorayı dinsel bir töz kaplardı. Buradaki kamusal yapılar tanrılara adanırdı ve her yerinde sunaklarla kutsal alanlar vardı. Mantieia'yı kaleme alırken Fougeres 'Agora, öyküsel atalarla ileri gelen yurttaşların ruhlarınca ziyaret edilen, koruyucu tanrıların oturdukları bir tür kutsal yer, bir temenos'tur.. Ortak ocağın çevresinde uzun bir geçmişin, ortak bir şanın, yurtsever bir dindarlığın havası solunur' der. Bu, biraz aşırıdır; aynı Fougeres'in yazdığı akropolü anımsayan Atina'da yaşanılan zamanın atmosferinden kaçmak güç olmalıydı; agoranın hiçbir bölümünde sözü edildiğince yoğun bir dinsel havanın varlığı düşünülemez. Kültler halkın yaşamıyla doğrudan ilintili olanların dışında çok çeşitliydi. Hermes, özel bir anlamda, tüccarların koruyucusu olarak Pazar tanrısıydı. Çoğunlukla bir kahramanın ya da öyküsel bir kurucunun mezarıyla birlikte kahramanların kutsal alanları da çoktu."[142]

Dinsel yaşam ve siyasal yaşam sanata sıkı sıkıya bağlıydı. Sanatın yoğunlaştığı mekan agora idi. İnsan büyük ve eski bir kentin agorasındaki etkileyici tapınakları, staoları ve başka güzel yapı kümelerini ya da bunların içlerini ve çevrelerini donatan heykelleri, Olympia'daki

---

[140] Wcyherley, s. 47-48.
[141] Wcyherley, s. 49.
[142] Wcyherley, s. 61-62.

gibi ünlü kutsal alanların dışında, başka hiçbir yerde göremezdi. Çok sayıda küçük kent ve böyle baş yapıtlarından payını almıştı.

"Miletos, Priene ve bir dereceye kadar da Magnesia agoraları, tarihlerinin bu evresinde, Hippodamos kent planlamacılığına uygun biçimde geliştirilen bir tip olan gerçek İon agorası örneği sayılabilirler. Bu tip tam anlamıyla hala klasik Helen agorasıydı. Eski tarzdaki agorayla karşılaştırıldığında, stoaların yerine yerleştirilme yönteminden ve katı bir düzenin zorlamasından ortaya çıkan belirgin bir biçimsel farkla birlikte ikisinde de benzer bir ruh görülür. Gerçek Helen agorası bir iç alan, bir çekirdekti ve kentin dokusuyla sıkıca kaynaşmıştı. Kamusal etkinlik burada yoğunlaşarak agoranın içine karışmıştı. Helen yaşamını birbirinden titizlikle ayrılmış küçük hücrelere bölmez; tersine her bir öğenin bir başkasını etkilemesine izin verirdi. Agora öyle bir ruhun bildirisidir."[143]

c. Tapınak ve Anıtlar (İnançsal Faaliyetler)

Tapınağın kaba formu, merkezdeki bir odanın tam olarak etrafında yer alan sütunları ile ahşap bir strüktürdür. Önceleri, tanrılara yapılan ritüel sunuların kutsal korularda, adak sunularıyla süslü ağaçlarla yapıldığı bilinmektedir. Çevresindeki sütun dizisiyle birlikte tapınağın, kutsal korunun yeniden canlandırılması girişimi olduğuna inanılmaktadır. Sütunlar bu süslü ağaçlar olmuş ve Dor, İyon ve sonraki Korent düzenlerinin birçok kısmı bu ritüellerde gerçekleştirilen eylemlere göre adlandırılmışlardır. Böylece mimarlık, ritüelin görünen formu olarak izlenmektedir.[144]

Tapınaklar genellikle akropolde ve agoranın çevresinde belirginlikle yoğunlaşmakla birlikte her yerde yükselebilirdi. Tiyatronun, gymnasionun konumlarını, en sonunda bu yamaçlar doğrultusunda özel yerler bulunduğunda, arazinin doğal özellikleri belirlemekteydi.

"Kentin tapınakları, siyasal ve ticari gelişmeden daha yüksek bir düzeyde, ama bu gelişmeden kesinlikle kopmadan, sayıca çoğalarak çevreye yayıldı, daha görkemli biçimler aldı; tapınak, Arkaik Çağ'ın başından beri kentin sanat alanında en yetkin başarılarını somutlaştıracak ve en büyük özlemlerini dile getirecek en elverişli bir araç olarak seçildi. Bir Arkaik çağ kentinde mimari görkem iddiasında olan tek yapı tapınaktı. Tapınaklar için giderek dayanıklı, güzel ve değerli malzemeler kullanıldı. Kerpiç ve tahtanın yerini taş aldı;

[143] Wcyherley, s. 71.

ancak mermer kullanımı, bir süre bezemesel heykelde yoğunlaştırıldı, güzel tapınaklarda en sonunda kullanıldı. Taşın çıkartılması ve taşınması masraflıydı, güzel ve özenle işlenmiş taşın kullanılması özellikle tapınaklara ve önemli kamu yapılarına ayrılarak Helen kültürü boyunca geniş ölçüde sürdü. Sıradan amaçlar için taş ya da moloz üzerine kerpiç henüz yeterliydi; pişmiş tuğla da biliniyordu. Atina 5. Yüzyılda bile görkemli yapıların, parlayan mermerlerin yer aldığı bir kent olarak düşünülmemelidir".[145]

Tapınak hakkında sunulan bilgiler, aksi belirtilmedikçe Wycherley'in Antik Çağ'da Kentler Nasıl Kuruldu kitabından yararlanılarak derlenmiştir.

Tapınak yapısı temelde, ontolojik güvenlik kavramının veya dönem toplumunun varlığını duyumsama bilincinin, kent mekanına yansıyan bir biçimi olarak yorumlanmalıdır.

Helen mimarlığında dinselle dindışı arasındaki çizgi, Helen yaşamınınkinden daha kesin değildi. Bütün kent, gerçekte bütün ülke, tanrılara ya da belirli bir tanrıya aitti. Bir anlamda Atina kenti Athena'ya, Argos Hera'ya vb. sunulmuştu. Tanrılarla kentler arasındaki ilişki çeşitli biçimlerde açıklanabilir. Tanrı kenti korurdu; kent tanrıya aitti. Bir anlamda tanrının kutsal alanıydı ve tanrıya adanmıştı. Agorası gibi akropolü de kutsaldı. Sokaklar, özellikle Hermes ile bağlantılıydı ve Atina sokaklarının iki yanında taş dikitlere benzeyen çok sayıda Hermes heykeli yer alırdı. Tanrılara adanan stoalarla öteki kamu yapılarında, sunaklar ve heykellerle birlikte bazı kültler de vardı. Tiyatro, Dionysos'un kutsal alanıydı. Gymnasionlar çeşitli kutsal alanlara bağlanırdı. Dahası, her evin ocağı kutsaldı ve çoğunlukla avluda bir sunak yer alırdı. Helenler için tüm dinsel öğeler evrenseldi.

Bir yerin kutsal sayılması çeşitli etkenlerden kaynaklanıyordu. Mağaralar, koruluklar, tepelerin dorukları, kaynaklar, akarsular ve deniz gibi fiziksel özellikler saygı uyandırırdı. Görüldüğü gibi, insan yaşamında yer alan hem özel, hem genel çeşitli merkezlerin tümünün kendi kültleri vardı. Özellikle kutsal sayılan kralın eviyle ocağı zamanla yerini önemli tapınaklara ve kamusal bir ocağı bulunan prytaneiona bıraktı. Kahramanların, ktisteslerin, tarihe mal olmuş büyük adamların ve yurttaşların ünlü mezarları da heros kültünün kutsal alanlarıydı. Bir çok kültün kökenini savaşlar ve başka tarihsel olaylar oluştururdu. Yeni bir kült oluşturulurken, yeri, kimi kez, oldukça keyfe göre seçilirdi. Bu konuda kararı geleneğin yerine uygulanabilirlik ve estetik görüşler verirdi. Ayrıca kutsallıkları Helen öncesine kadar giden yerlerde de bazı ünlü kutsal alanlar vardı. Helenler eski kutsal alanları benimsemeyi bir

---

[144] Roth, s. 277.

ödev saymışlar; eski tanrılara olasılıkla birer niş ayırmışlar; sonra da kutsal alanlara Helen tanrılarını yerleştirerek buraları kendilerine özgü biçimde geliştirmişlerdi.

"*Tapınak*" ile "*kutsal alan*" eşanlamlı olmaktan çok uzaktır. Helen nitelikli diye düşündüğümüz gösterişli peripteros tapınaklar, her büyük kentte bulunması gereken yüzlerce kutsal alandan yalnızca önemli birkaç tanesinde görülen birer lükstür. Kutsal alan oluşturmak için bir arazi parçasıyla tanrıya adanacak ya doğal ya da yapay bir işaret gerekirdi. Yerin kutsallığının bozulmadan korunması için sınırları yalın işaretlerle, sınır taşlarıyla belirtilir ya da daha etkileyici biçimde yanları çitle ya da duvarla çevrilirdi. Sunak ve sınır kutsal alanın asıl nitelikleriydi, belki tanrının bir heykeli dikilebilir, belki de bir tapınak yapılabilirdi. Daha sonralarıysa geniş kutsal alanlara çok çeşitli yapılar eklendi. Klasik Çağ'da en yalın ve en karmaşık kutsal alanlar varlıklarını yan yana sürdürdü.

Agora ya da kentin tümü gibi, eski kutsal alanlar da zamanla eklenen çeşitli yapılarla genişlemiştir.

Görkemli bir mimari biçim kazanmış kutsal alanın kapsamında olan yapıların en önemlisi asıl tanrının tapınağı idi. Bununla birlikte tapınağın ilk önce yapılması gerekmezdi. Kimi kez Olympia'daki gibi, uzun bir gelişim süreci sonunda biçimini bulur; kimi kez yenileme gereksinmelerine bağlı olarak aynı konumda bir dizi tapınak birbirini izlerdi. Tapınakların her biri tanrının evi olarak öncekinden daha başarılı biçimde gerçekleştirilirdi. Kimi zamanda yeni tapınak başka bir yere yapılır; eskisi de yanı başında bırakılırdı. Birçok kutsal alanın içinde daha küçük kutsal alanlar da vardı. Burada tanrının özel kültü sürdürülürdü. Tanrıyla ilişkili ve çoğunlukla kendi tapınakları olan ikinci dereceden tanrılara ya da kahramanlara da tapılırdı. Birçok yerde kutsal alanlara da stoalar yapılmıştı. Delos'ta ve başka yerlerde ilk stoalı kutsal alan örneklerinin kalıntıları bulunmuştur. Resmi görevlilerin ve tanrıya yakaranların kalacak yer gereksinimi stoalarla, kimi kez de bir avlunun çevresine yapılmış eve benzer yapılarla karşılanırdı. Misteria kültleri için yanları çevrili bir yerde tiyatroya benzeyen bir düzene gerek vardı. Başka kültler için de özel donanımlar yapılırdı; örneğin Asklepios'dan kendilerini sağlıklarına kavuşturmasını bekleyenlerin uyuyacakları bir yer gerekirdi. Böylece tanrı onları iyileştirebilecek ya da düşlerinde onlara iyileşmelerinin yollarını açıklayabilecekti. Sağlık tanrısı Asklepios'un Epidauros yakınındaki kült merkezi ve Aphrodite'nin Korinth'teki kutsal alanı gibi kutsal alanlara yerleşik nüfus kadar bir ziyaretçi

---

[145] Wycherley, s. 7.

kitlesi de gelip giderdi. Başka kutsal alanlara yapılan akın akın ziyaretlerse, ancak bayramlarda yoğunluk kazanırdı. Ama kutsal alanı kullananlara rahatlık sağlayacak ve burayı kullanılmaya uygun duruma getirecek donanımlar oldukça geç bir tarihte geliştirilmişti. 5. Yüzyılda ve 4. Yüzyılın başında düzenler henüz basitti. Helen dünyasının en büyük dinsel merkezi Olympia Zeus kutsal alanıydı; ama 5. Yüzyılda en görkemli günlerinde bile burada tapınaklardan (Zeus'un kendi, her nasılsa 5. Yüzyıla kadar tapınak edinememişti), eski kutsal Prytaneion'dan, Meclis'ten, bir ya da iki stoadan başka büyük bir yapı yoktu. Buna karşın sayısız sunakla adak heykelleri vardı.

Karmaşık bir kutsal alanda, öğelerin düzeni hiçbir kesin ilkeye bağlı değildi. Çeşitli biçimlerdeki anıtlar alanın çevresinde rastgele yayılırdı. Kimi yerlerde, girişten asıl kült noktasına kadar giden eski bir tören yolu belirleyici idi. Bu yol boyunca kümelenen anıtlar kendilerine bir konum sağlamak için birbirlerinin yakınında yer alırdı. Genellikle, kutsal yolun geçeceği yerler geleneklere göre saptanır ve tapınaklarla öteki yapılara hoş bir görünüm vermek için hiçbir uyarlama yapılmazdı. Olağan durumda, asıl tapınak hemen ortada yer alır, öteki anıtlar onun çevresinde gelişigüzel gruplaşırdı. (Bkz. Şekil 6 Tapınak Planları)

Tapınak özgün biçimi ile bir yanından girilen dikdörtgen bir yapıydı. Helen tapınağı bir ev, tanrının eviydi, ya da en azından bir evin asıl salonunu simgelemekteydi. Bu tanrılarını insan biçiminde düşünen bir dinin yorumlayış yolu olarak düşünülmelidir.

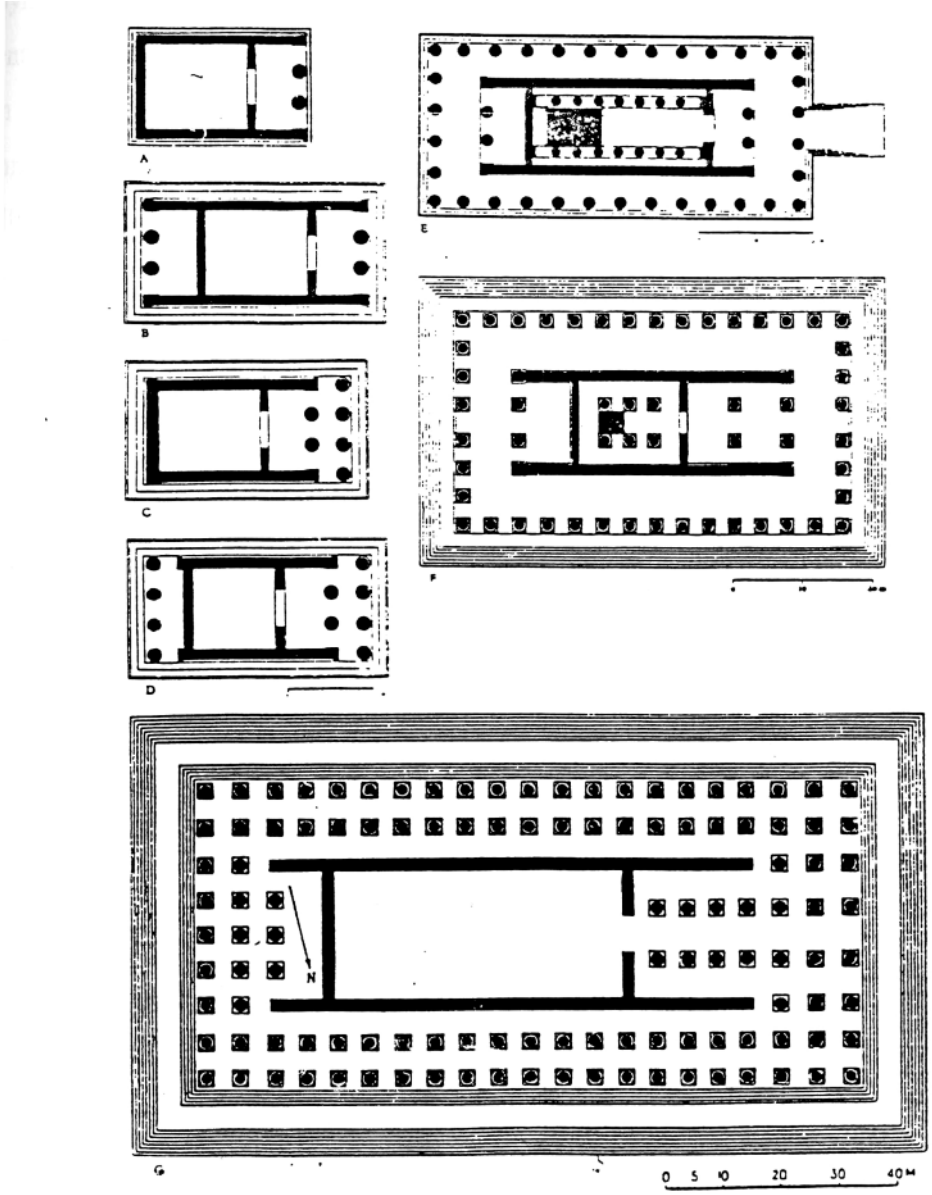

Tapınak plânları. A: ante'li tapınak (naos en parastaseis veya templum in antis). B: çift ante'li tapınak. C: prostilos. D: amfiprostilos (Atina'daki İlissos tapınağı). E: peripteros (Olimpiya Zevs tapınağı). F: psevdodipteros (Magnesia Artemis tapınağı). G: dipteros (Efesos Artemis tapınağı).

Şekil 6 Tapınak Planları

Kaynak: Arif Müfid.Mansel, **Ege ve Yunan Tarihi**, 7. B., Türk Tarih kurumu Basımevi, Ankara, 1999, s. 228.

d. Gymnasion (Askeri ve Sportif Faaliyetler)

Gymnasion, halkın soyunarak beden eğitimi yaptığı yer anlamına gelmekte olup, her Helen kentinde bulunan ve tıpkı agora gibi polisi tamamlayan basit ve yalın şekliyle, kentsel öğelerden birisidir. Büyük kentlerde bir palaestra'nın (güreş alanı) yanında iki veya daha fazla gymnasion vardı.

Bilindiği gibi Helen yaşamında beden eğitimi çok önemli bir rol oynamaktaydı. Bunu müzik ve felsefe tamamlamakta idi. Gymnasion, mimari birliğe yakından bağlı bir yapıdan çok, geniş bir spor alanı olarak düşünülmelidir. Spor alanının içine ve çevresine zamanla stoalar, hamamlar, giyinme odaları, ambarlar, derslikler, konuşma salonları vb. gibi uygun yapılar yapılmıştır. Palaestra, yani güreş alanı, kendi başına var olsa bile gymasionun bir bölümü olarak ele alınmalıdır.

Gymnasion, fiziksel eğitimin yapıldığı bir yer olduğu gibi, aynı zamanda ruhsal eğitimin de yeridir. "Palaestra sözcüğü gibi gymnasion'un da fiziksel eğitimi belirtmesi şaşırtıcı değildir. Her şeyden önce, gymnasionun kurulacağı yer ve alacağı biçim, spor çalışmaları ve askeri eğitim yapma gereksinmeleri doğrultusunda saptanmakta idi.

Fiziksel eğitim ile zihinsel eğitim arasında yetkin bir uyumun sağlanması ile ideal insanı tanımlayan Helenler, kentin özgürlüğü için iyi asker yetiştirilmesini çok önemsemişlerdir.

Gymnasionlar eğitimi ciddi biçimde etkileyen geniş olanaklara sahipti. Beden eğitimi, ağır spor eğitimi, öğrenim ve genel eğlenceler için her yaştan ve sınıftan insan, sık sık buralara gelmekte idi.

Gymnasionların kurulma yerlerinin belirlenmesi: Dinsel kurumlar güçlüydü ve ilk gymnasionlar kendine uygun kimi tanrıların ya da kimi yerel kahramanların kutsal alanına değişmeden bağlı kaldı. Gymnasionun tanrıları, özellikle Hermes ile Herakles'ti ama kültler değişiklik gösterirdi. Adını bir tanrı veya herostan alan gymnasionda, kültün göz önüne alınmasının yanı sıra, eğitimin de barışcıl, hoş ve sağlıklı geçeceği, korunmalı bir yer tercih edilirdi. Gölgelik ve su açısından zengin yerler aranırdı.

Stadion, sadece bir yapı değil, kentin spora ayrılmış bir merkezi olan gymnasionun bir parçası ve eki olarak geliştirilmiş bir yapıdır. İzleyicilere ayrılan oturma yerlerinin biçimi zaman içinde değişmiştir.

e. Tiyatro (İnançsal ve Düşünsel Faaliyetler)

İklimin yumuşaklığı açık tiyatrolar yapılmasını olanaklı kılmıştır. Bu yapılar, bölgenin topografyasına uyumlu bir şekilde inşa edilmiştir. Helen tiyatrosunun özü, genellikle bir daire biçimine yaklaşması gerekmeyen ve sıkıştırılmış düz toprak parçasını içeren bir "dans yeri" olan orkestradır. Tiyatro sanatının çıktığı eski dinsel törenler, şarkılar ve danslar bu çekirdekte temsil ediliyordu. Bu dinsel tören gösterileri, doğrudan katılmayan kişiler için bir izlence idi. İşte ikinci adım olarak, izleyiciler için theatron, yani izleme yeri denen uygun bir yerin bulunması olmuştur. Bu biçimlenme önceleri düz zeminli orkestradan yükselen bir yamaçla veya bir çukurluğun üç yanının duvarlarla çevrilmesi ile sağlanmıştı. Tiyatro sanatının gelişme evresinde, üçüncü olarak yeni bir donanım ihtiyacı doğmuştur. Bu da gösterileri gerçekleştirenler için ilave bir biçimlenmedir. Başlangıçta bu öğenin yalınlığı adının skene (tente, kulübe, çadır) oluşundan bellidir. "Gösterilere bir arka düzlem sağlandı, zamanla öne doğru çıkartılan bir sahne, orkestranın işlevine ve yerine el attıysa da, aslında, Attika'nın tiyatro sanatının görkemli günlerinde skene, yalın ve yardımcı bir öğeydi. 5. Yüzyılın sonuna kadar da, her zaman yapılmadı."[146]

Tiyatronun kentteki yerini incelemeden önce, bir giriş niteliğinde olmak üzere, biçimine bir göz atmak gerekir. Çünkü kentteki yeri, doğrudan doğruya biçimine bağlıdır. Tiyatronun yeri, öteki yapılardan çok, stadionun yerine benzer biçimde, doğal çizgilerle belirlenirdi.[147] Çevreyi gören bir yamaçta yapılan tiyatro, çoğunlukla kentin önemli yapılarından biri olurdu. Ayrıca üstteki oturma sıraları kentin güzel, özgün görünümlerine, ovaya ve denize çoğunlukla egemen konumdaydı. Yerin saptanmasında başka etmenler de göz önünde tutulurdu. Tiyatro, büyük bir kentte yaşayanları alacak kadar geniş tasarlanırdı. Tiyatro sanatıyla Dionysos tapınımı birleştirildiğinde, kimi kez tiyatro, tanrının kutsal alanıyla birleştirildi.

Tiyatro, akropolün belirgin bir yamacı üzerine yapılır ve çoğunlukla, akropolün mimari görkemini arttırmasının yanısıra, kendi de ondan, arka düzlem olarak birşeyler kazanırdı. Tiyatro ile agora arasında kimi ilişkilerin bulunduğu sonucu çıkarılabilir; gerçi bu bağlantı zamanla yıpramış, gevşemiş ve tiyatro bağımsız olmuştu. İlk agoranın, tiyatro

---

[146] Wcyherley, s. 144-145.
[147] R. A. Tomlinson, **Greek and Roman Architecture**, British Museum Press, 1995, s. 15.

sanatının çıktığı, kimi gösterilerin sergilendiği kabataslak bir tiyatro yeri olduğunu düşünülmektedir.

Tiyatronun özel biçimi, izleyicileri, tören ve gösterilere katılma duygusunu uyandırmakta ve bu etkileşimi arttırıcı yöndeydi.

Helen tiyatrosunda, Arkaik Çağ'ın basit dans yeri ile skene orkestranın iki yanında yer alarak, orkestra'da odaklanmıştır; kesin bir birlik elde etmeksizin, bu üç öğeyle bir uyum sağlanmıştı. (Bkz. Şekil 7 Epiduros Tiyatrosu)

f. Konutlar (Yerleşim Faaliyetleri)

Dış görünüşleriyle oldukça gösterişsiz bulunan Helen evlerinin, kentin yapısal güzelliğine katkıda bulunması umulmayan bir şeydi.

5. yüzyılda Helenler mimarlık açısından ellerinden gelenin en iyisini tapınaklarla kamusal yapılarda uygulayarak, özel konutların gösterişsizliğine razı oldular. Güzel ve zarif evleri Roma Çağ'ına kadar beklemek gerekmiştir.

Helen kentinin tasarımında evler ikinci derecede öğelerdi. Geleneklere göre kutsal ya da uygun bulunan yerleri agora, kutsal alanlar, tiyatro, gymnasionlar vb. yapılar kaplar, geriye kalan yerleri de evler doldururdu. Yerin cömertçe ayrılması, yani geniş bir tasarım uygulanmasına pek olanak yoktu. Kentin içinde sıradan bir Helen evinde yerel tipte bir bahçeye ayıracak pek az yer vardı. Yerin savurganlıkla kullanılmasına doğru gösterilen herhangi bir eğilim, yerin savunma amacı doğrultusunda bölünmezliğine duyulan gereksinmeyle dizginlenirdi. Düzensiz ve karmakarışık bir araya toplanan dar sokaklarla evler, halk sağlığı için bir tehdit olarak yorumlanabilir.[148] Ev işinin siyasal, toplumsal ve dinsel yaşamdan daha önemsiz sayıldığı veya bunların daha çok önemsendiği Klasik Çağ'da Hellas'ın özelliği, evlerin bulunduğu basit hatta yoksul bölgelerle görkemli anıtların arasındaki karşıtlık bulumasıydı.

Çeşitli oranlarda, dikdörtgen biçimi kullanılan Helen evleri daha çok bir plan ve dış bezemeden yoksun iki odadan oluşmaktadır. Daha gösterişli evler yuvarlak bir avlunun çevresinde yapılır ve dışarıda diğer evlere bakmak yerine bir avluya açılırdı. Her biri kendine yeten bölümleri kapsayan bu evlerin ön yüzleri içeriye dönüktü. Giriş göze çarpmazdı.

---

[148] Wcyherley,, s. 158.

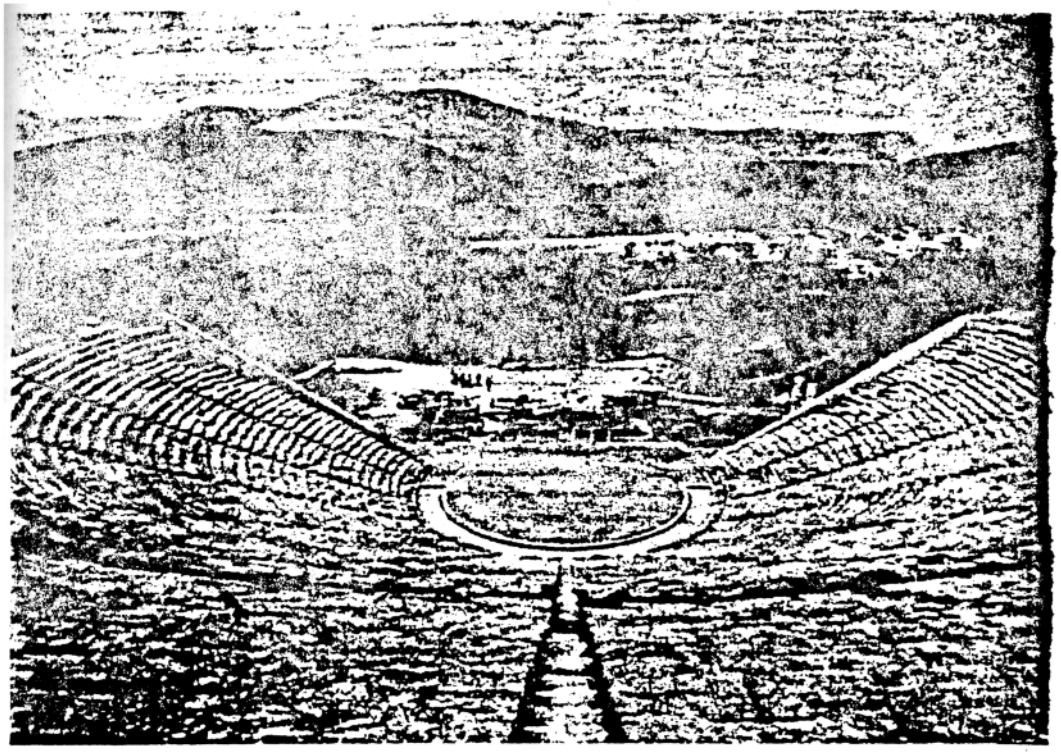

... Genç Polykleitos, Tiyatro, Epidauros, Yunanistan, IÖ 350. Görünüm. Tipik olarak Yunan tiyatrol dinsel merkezlere bitişikti ve yamaçlara inşa edilirdi. Oturaklar 200 derece kadar açılırdı ve alçak, geçici sk ne yapılarına bakardı.

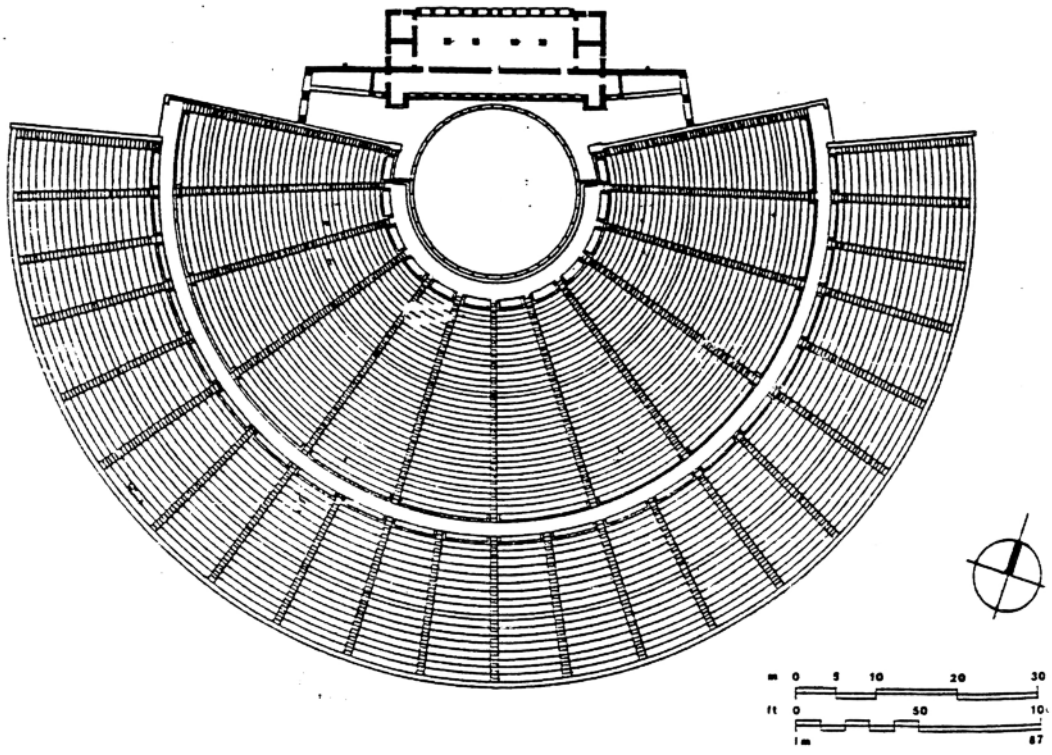

Şekil 7 Epiduros Tiyatrosu
Kaynak: Leland M. Roth, **Mimarlığın Öyküsü**, 2. B., çev., Ergün Akça, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2002, s.274.

Pencereler genellikle yüksekteydi. Odaların bir çoğu avluya açılırdı. Kimi tiplerde bütün evin çekirdeği izlenimini veren büyük bir oda vardı. Öteki odalarla avlu birer eklenti görünümündeydi. Öteki ev tiplerinde bu vurgulama yoktu. Mimarlığın beğeni uyandırma isteği aslında evin içinde yoğunlaşırdı.

Bir Helen kentinde, zengin ve fakir ayrımını vurgulayan yerleşim bölgelerinin varlığı düşünülemez.

Temel nitelikli bir Helen evi, kolaylıkla, başka amaçlara uyarlanabilir, han, üretimevi, okul görevi de yapabilirdi. Bir evde, dükkanların yanısıra atölyeler de olabilirdi.

g. Çeşmeler

Hem birer kamusal yapı, hem de halkın yaşamında gerekli olan ev biçimli çeşmelerin, Helen kentinin oluşumunda oldukça önemli bir yeri vardır.[149] 6. Yüzyıl vazoları çoğunlukla ev biçimli çeşmeleri göstermektedir.

Doğal olarak yaşamsal önem atfedilen çeşmeler, özenle gözetilirdi. Bir kentsel öğe olan çeşmeler Helenlerde bir sanatsal öğe olmanın dışında, kentlerde su azaldığında bu ciddi bir sorun oluşturduğu için, becerikli yönetimlerde bu konu üzerinde düşünülmüştür ve çeşmelere bakılması için atanmış yüksek düzeyde özel magistratlar vardı.

Helenler başka yapı türlerinde olduğu gibi, çeşmelerini de doğanın yapımına bırakırlar ve onun eserini basitçe değiştirerek işi tamamlarlardı. Bu çeşmeler gerçekçilikten uzak yapılmış bezemelerden yoksundu. Olağan mimari biçimlerin dışında, bezemeleri genellikle musluklarla odaklanır. Kuşkusuz çoğunlukla hemen yanlarında özellikle benimsenmiş tanrıların heykelleri yer alırdı. Bu, heykellerin yapısal bir arka düzlem içinde, her zamanki gibi göze çarptığı anlamına gelmektedir.

D. Antik Kentte Toplumsal Yaşam ve Kültür

Sözü edilen coğrafya ve zaman dilimi içersinde incelenen kent modelinden önce, antik kent toplumunu ve belki de bu insanları bir araya getiren ve bu bir arada oluşun, bir ihtiyacı ve sembolü olarak üretilen kent formunun, konseptini araştırmak gereklidir. Bu araştırmanın

---

[149] Wcyherley, s. 177.

kalkış noktası, Maslow'un birincil ihtiyaçlar alarak tanımladığı biyolojik olarak var olma mücadelesi olarak düşünülebilir. İnsan var olmak, yaşamını sürdürmek için nefes almak, yemek, içmek, barınmak, ve neslini devam ettirmek durumundadır. Hemen sonraki aşama ise güvenlik ihtiyacıdır. İnsan varlığını güven içinde hissetmek için tarihte türlü sözleşmelere imza atmış ve bazı haklarından vazgeçmek zorunda kalmıştır. Öyleyse Akdeniz'in orada yaşayan insanlara pek çok olanaklar sunduğu, verimli doğal yapısı içinde, insanlar veya antik toplum onları daha ileriye taşıyacak, temel güvenlik sorununu birlikte nasıl aşmışlardır? Uygarlık sürecinde diğer toplumlara yakınlık bir artı olabileceği gibi aynı zamanda, güvenlik açısından bir risk faktörüdür. Yaşamak için savaşmanın zorunlu olduğu bu dönemde, savaş kültürünün bir yaşam biçimine dönüşmesi kaçınılmaz gözükmektedir. Polisler arası ilişkiler barıştan çok savaş üzerine kurulu olduğu için, polis aynı zamanda askeri birim olarak tanımlanmakta ve yurttaşlar birer asker olarak yetiştirilmektedir.[150]

Bu konudaki merakı gidermek ve konuyu açıklamak üzere, belki de, MÖ. 510-500 dolaylarından kalma, Attika Vlanidesa'da bulunmuş Aristion dikilitaşı, bize bir şeyler söyleyebilir. Soylu anlamına gelen Aristion adlı bir kent savaşçısı ve yurttaşını simgeleyen resim şöyle yorumlanabilir. "Aristion zırh giyiyor ve mızrak tutuyor; ama ağır zırhlı bir piyade askerinin zırh takımını tamamlayan miğferi, kılıcı ve kalkanı bulunmuyor. Savaşma ve yaşama biçimi Aristion gibi bir soyluyu gönüllü olarak atından indirip Yunanistan'ın Klasik çağını törenle başlatan Atina'nın sık saflarla yürüyen mızrakla ve kalkanlı asker alayındaki sıradan çiftçi yurttaşların arasına, onlarla eşit olarak sokmuştur. Burada klasik sanat biçeminin eski (arkaik) katılıktan büyümekte olan, belki de Atina'nın altın çağında kahramanlık egoizmiyle kent devletine kişisel olarak boyun eğiş arasındaki nazik dengeyi koruyan siyasal beceriyle benzeşen bir teknik beceriyle, doğalcılığı gelenekle dengelediği görülür."[151]

Strobon, Geographika'da Eflatun'a atıfla açıkladığı, tufandan sonra üç aşamalı uygarlık oluşmasından bahsetmektedir. Buna göre, dağların tepesinde kurulanlar, ilkel ve kaba olarak nitelenmektedir. Yamaçlarda kurulanlarda, insanlar sulara karşı yavaş yavaş cesaretlenmektedir. Çünkü sular ovalardan çekilmeye başlıyor. Üçüncüsü ise ovalardır. Buna mukabil dört ve beşinciden de bahsedilebilir ancak "esas olan insanların korkudan tamamen arındıkları zaman kıyılarda ve ovalarda kurdukları uygarlıktır. Denize ulaşmak için gösterilen cesaret ve bunun insana yansıyan özellikleri uygar davranışlar ve nezaket formunun önem

[150] Ağaoğulları, s. 18.

kazanmasıdır. Böylece ontolojik güvenlik duygusunun, kentin kurulmasında vazgeçilmez bir unsur oluşu vurgulanmaktadır.[152]

"Herkesin gereksinmelerine göre kurayla eşit paylara bölüşülen kabile yerleşim merkezini, toprak sahibi soyluların yönettiği ve bağımlı köylerde yaşayan yoksul köylülerin çevrelediği polise dönüştüren sürecin temelinde, meta değişiminin, bir başka deyişle ticaretin gelişmesi yatar."[153]

"İlk önce İyonya'da (Anadolu'nun Ege kıyılarını kapsayan bölgede), ardından Yunan yarımadasının çeşitli yörelerinde ortaya çıkan yüzlerce polis, genelde kökenlerinde yatan kabilesel örgütleniş biçiminden tümüyle kopamadılar. Bu olgu, bir dereceye kadar bu süreci erken bir dönemde yaşamış olan Atina gibi polislerde çok açık bir biçimde gözükür. Buralarda kentleşmenin itici gücü toprak sahiplerinden kaynaklanıyordu. Bu nedenle soylular, polisi örgütlerken alışkın oldukları kabilesel yaşama özgü belli özellikleri kullanma yoluna gitmişlerdi. Oysa daha sonra kurulan polislerde, sınıf ilişkilerindeki değişiklik nedeniyle itici güç rolünü, soylularla çatışma içinde olan tüccarlar ve zanaatkarlar üstlendi. Bu bakımdan bu polislerin kabilesel yaşamla bağları vardı ya da hiç bulunmuyordu.* Polis, bir ya da birkaç kent ile bunun (bunların) çevresindeki kırsal bölgeyi kapsıyordu. Ülke ya da devlet anlamında değil de kent anlamında polis, çeşitli tapınakları, devlet binaları, agora'sı, spor alanı (gymnasion), açık hava tiyatrosu vb. ile düzenli ve kompleks bir yapılanma görünümü veriyordu. Fakat gerek gelişmemiş, gerekse olabildiğince gelişmeyi dışlamış polislerde bu tür kentler oluşmamıştı. Örneğin Sparta polisi, bir dağınık köyler niteliği gösteriyordu."[154]

Polis'in bir siyasal ve toplumsal kurum olarak gelişmesi ile onunla özdeşleşen kent merkezinin gelişmesi birbirinden açık biçimde ayrı olarak düşünülmelidir.[155] "Kent merkezi, ya da Yunanca karşılığı ile "asty" ana hatları ile Klasik dönemde tanımlanmış olmakla

---

[151] McNeill, s. 125.

[152] Strobon, **Geographika Antik Anadolu Coğrafyası**, 4. B., çev., Adnan Pekman, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2000, s. 109-110.

[153] Ağaoğulları, s. 14.

* Polislerin kuruluşuna ilişkin bu farklılık, Yunan siyasal terminolojisinin ilginç bir yönünü açığa çıkartır: Atina'da *arkhon* sözcüğü, hem "klan şefi", hem de "yüksek devlet (polis) yöneticisi" anlamına geliyordu. İlk anlam, eski kullanımdı; ikinci anlam ise, klan ve kabile şeflerinin toprak sahibi soylulara dönüşüp polisin yönetimini ellerine geçirmeleri sırasında birinci anlamın bağrından çıkmış, ya da bir başka deyişle birinci anlamın üzerine inşa edilmişti. Demokratik devrimle birlikte, bu görevlerin halkın denetimine girmesine karşın, bu ad korundu, yani yüksek devlet görevlilerine *arkhon* denilmeye devam edildi. Atina'dan daha sonra kurulan polislerde ise, bu yöneticilere *demiurgoi* (topluluk için çalışanlar = zanaatkarlar) adı veriliyordu. Bu yeni sözcük, sınıf güçleri dengesindeki değişimi yansıtmaktaydı.

[154] Ağaoğulları, s. 14-15.

[155] Owens, s. 53.

birlikte, henüz bu dönemde mimari olarak gelişme aşamasındaydı. Bu nedenle kent planlama olanakları tüm Ege'de oldukça genişti. Yerel toplulukların birleştirilmesi ile yeni kentler ortaya çıktı, mevcut kentler yeni ve daha uygun yerlere taşındılar ve Yunan kentsel yaşam biçimi Ege'nin ve Balkanlar'ın en az Helenleşmiş olan bölgelerinde, kimi zaman yerel muhalefete rağmen yayıldı. Buna ek olarak Persler tarafından yıkılan ya da zarar gören kentlerin onarılması ya da yeniden inşa edilmesi gerekmekteydi. Kimi zaman yeniden planlama yönünde ortaya çıkan fırsat kullanılmadı. Persler tarafından yıkılması sonrasında tümüyle önceki düzensiz dokusu ile yeniden inşa edilen Atina kenti bu örneklerdin biriydi. ...Miletos'ta ise durum farklıydı. Kent Perslerin yenilmesinden on beş yıl önce İon isyanı sırasında neredeyse tümüyle yıkılmış ve İonia Mycale savaşından sonra Pers egemenliğinden kurtuluncaya kadar tümüyle yeniden yerleşime açılmamıştı. Bunun yanında kentin bazı mahallelerinde düzenli sokak planlarının yeniden çizilmesi gerekmekteydi." [156] Böylece klasik dönemde, sosyal gerçekliğin bir tezahürü olarak kendiliğinden gelişen antik kent kompozisyonu yanında planlı kentler de bulunmaktadır. Kendisine ilk kent plancılığı atfedilen Miletos'lu Hippodamos'un adı Piraeus, Thourioi ve Rhodos kentleri ile özdeşleşmiştir.

Polis, yalnızca toplumsal ve siyasal bir örgütleniş biçimi değil, aynı zamanda dinsel, askeri ve ekonomik bir bütündü.[157]

Polislerin yüzölçümlerine ve nüfuslarına bakıldığında da aralarında büyük farklılıkların bulunduğu görülmektedir. Çoğunluğun yüzölçümü 100 km^2 yi bulmuyordu. En büyük polislerden Sparta 8400 km^2, Atina ise 2650 km^2lik bir alana sahipti. Buna karşılık 1615 km^2lik Fokis bölgesinde 22 polis bulunuyordu ve bir ada üzerinde kurulmuş olan Delos'un yüzölçümü 5,5 km2 yi geçmiyordu.

Polislerin nüfusuna ilişkin bilgilerin yeterli olduğu söylenemez. Milet'li mimar Hippodamos'un ideal olarak saptadığı 10.000 yurttaşa sahip olan polis sayısı, ancak yirmiyi buluyordu. Genelde yurttaş sayısının toplam nüfusun 1/6 ile 1/10 arasında bir oranı oluşturduğu kabul edilirse, polislerin büyük çoğunluğunun 50. 000'den az bir nüfusu barındırdıkları sonucuna ulaşılır. Peloponnesos savaşları öncesinde, Yunan yarımadasının iki

[156] Owens, s. 53.
[157] Ağaoğulları, s. 16.

önemli polisinden Atina'nın nüfusunun 200.000-350.000 dolaylarında, Sparta'nın ise 280.000-300.000 dolaylarında olduğu tahmin edilmektedir.[158]

Helen kentlerinin bir çoğu küçük kentlerdir. Antik kentlerin nüfus yoğunlukları konusunda farklılıklardan oluşan bir tablo sergilenmektedir. Kentlerin yurttaş nüfusu 10 000 ile 40 000 arasında olabilmektedir.[159]

1. Ekonomik ve Politik Toplum

Yunan dünyası, 8. Yüzyıldan başlayarak ekonomik açıdan büyük bir canlılık içine girmişti. Dış ülkelerde yüksek bir değeri olan şarap ve zeytinyağının, ilk önce İyonya'da ardından Yunan yarımadasının kıyı polislerinde dışsatım amacıyla yoğun bir biçimde üretilmeye başlanması, denizaşırı ticarete büyük bir ivme kazandırdı. 6. Yüzyılda bozuk paranın kullanılmaya başlanması ise, her alanda pazara yönelik bir üretim süreci içine girilmesi ve pazar ilişkilerinin toplumun en alt katmanlarına kadar yayılmasına neden oldu. Buna koşut olarak, yapımevleri (imalathaneler) düzeyinde gerçekleştirilen "endüstriyel" üretim önemli bir artış gösterdi. Ekonomik canlılık, servet birikimine, bu da lüks tüketim maddeleri ile sanat ürünlerine yönelik ilginin artmasına yol açtı. Bu durum, gelişmiş polislere yabancı zanaatkârların, sanatçıların ve tüccarların akmasına neden oldu. Denizaşırı ticaretin gelişmesinin bir diğer sonucu, her türlü işte çalıştırılmak üzere çok sayıda kölenin Yunan dünyasına sokulmasıydı. Köle ticareti tüccar sınıfının yükselişinde önemli bir etken olmuştur.[160]

Antik dünya bir bütün olarak baskın bir biçimde bir tarım dünyasıydı; tarihçi Lynn White "ihtiyatlı bir tahminle dahi, epey bereketli bölgelerde bile tek bir kişinin topraktan uzak yaşayabilmesini sağlamak için toprakta ondan fazla insanın çalışması gerekiyordu"diye yazmaktadır.[161]

Tarihte, yeniçağdaki burjuva toplumlarının yurttaş ordularına kadar, genellikle, orduya alınan yurttaşlar kendi silahlarını temin etmek zorundaydılar. Ancak çok uzun süren deniz savaşları polisin iç dengesine değişiklikler getirdi. Şöyle ki, çok az mülkü olan ya da hiç mülkü olmayan yurttaşlar, artık savaş gemilerinde kürekçi olarak hizmet görmeye başladılar.

---

[158] Ağaoğulları, s. 25-26.
[159] Wcyherley, s. 12.
[160] Ağaoğulları, s. 18-19.

"Böylece bu kişiler, yurttaşı oldukları polis'e, falanks* birlikleri içinde hizmet görmek kadar büyük önem kazanan bir askeri hizmette bulundular. Bir başka deyişle donanma, daha önce falankslarda savaşmak için gereken donanımı edinmeye gücü yetmeyen yurttaşların en yoksullarına bile büyük bir askeri rol verdi. Atina yurttaşlarının büyük bir bölümü için, yeni ele geçirilmiş bir kasabanın yağmalanmasından bolca bir çapul alabilme şansının yanı sıra, kürekçilik hizmeti karşılığı ödenen ücret, yıllık gelirlerine katılan oldukça iyi bir kaynak oldu."[162] Güvenlik eksenli beliren bu ihtiyacı giderme formülü, yönetim geleneğinde bazı değişikliklere yol açtı. Değişen koşulların yeni bir form ve gelenek oluşturduğu iddiasını doğrulayan bu değişim sürecini açıklamak gerekmektedir. Pers istilasından önce Atina'nın demokratik bir kent olduğu bilinmektedir.[163] "Fakat önceleri, yoksul yurttaşların oy kullanma hakları güvenilir bir temele dayanmıyordu; çünkü bunlar, yoksul yurttaşların kendi güçleriyle ya da örgütleriyle kazandıkları haklar olmayıp, aristokrat politikacıların kendilerine aşağı sınıflar arasından yeni bir destek sağlama yolundaki çabalarının bir sonucu olarak onlara tanınmış haklardı. Ama donanmada kürekçilik her yaz yapılan bir iş durumuna gelince, yoksullar, kendilerine devlet işlerinde seslerini duyurma hakkı veren askeri bir rol sahibi oldular. Böylece demokratik anayasa, Atina tarihinde ilk kez güven altına alınmış oluyordu. Dönemi geçmiş çiftçi piyadeler, Atina siyasal yaşamındaki önemlerini yitirerek kıyıya itildiler. Bunlar Halk Meclisi'nin toplantılarına katılmaya elverişli olmayan kentten uzak bölgelerde yaşarlarken, kent yoksullarının ellerinde, donanma seferde olmadığı aylarda, zamanlarını geçirmek için Halk Meclisi toplantılarına katılmaktan başka pek az bir şey vardı."[164]

"Atina kamu yaşamının demokratik bir biçime sahip olmasına karşın, kentin önderleri ve komutanları, uzun süre geleneksel siyasal üstünlük savları olan, aristokratik ailelerden gelmeye devam etti. Atina siyaset alanında MÖ. 460-429 yılları arasında egemen olan ve Atina'nın en parlak çağına adı verilen Perikles gibi demokratlar bile, aristokrat ailelerden gelmişlerdi. Perikles, Sparta ve müttefikleriyle yapılan uzun ve şiddetli Peloponnes Savaşı

---

[161] Sennett, **Ten ve Taş**, s. 29.

* Falanks, birleşmiş bir kitle durumunda koşup saldıracak biçimde eğitilen, derinlemesine sekiz sıradan oluşturulan ve omuz omuza savaşan askerlerden kurulu piyade düzenine denilmektedir. MÖ. VII. yüzyılın ortalarında askerlik tatkiklerinde önemli bir gelişme olarak geliştirilen bu sistem, polis içi disiplin ve dayanışma duygusunu güçlendirici etki yapmaktadır.

[162] Mcneill, s. 211.

[163] Mcneill, s.211.

[164] Mcneill, s. 211-212.

sırasında öldükten sonra, çiftçi askerlerle donanmanın topraksız kürekçileri arasındaki çıkar farklılığı öylesine arttı ki, eski aristokratik önderlik geleneği daha fazla süremedi. Böylece Perikles'ten sonra, halktan biri olan yetenekli, fakat ilkesiz Kleon başa geçti. Kleon'nun savaşta (MÖ. 422'de) ölmesinden sonra da, siyasal önderlik alanında aristokratların tekeli hiçbir zaman tam olarak yeniden kurulamadı. Bundan daha uğursuz gelen bir başka değişiklik, polis'e olan bağlılığın gittikçe azalmasıydı.

Bu değişiklik, her ergin erkeğin çiftçilik yapmasını gerektiren ve falanks içinde kendisi gibi çiftçilerin yanında savaşmasına olanak veren eski yalınlıkların yerini tacirler, zanaatçılar, çiftçiler, askerler, tayfalar, köleler, yabancılar, toprak sahipleri ve ortakçılar gibi gruplar arasındaki daha karmaşık toplumsal farklılaşmaların aldığı her yerde, görüldü.

Peloponnes Savaşı'nın uzun süren mücadeleleri, bu süreci hızlandırdı. Polis'in çıkarlarının özel çıkarların ve hırsların önüne alınması gerektiği yolundaki eski düşünce, bu tür baskılara karşı duramadı. Demokratik ve aristokratik partiler arası yarışma tehdide, öldürmeye ve sürgüne başvurma biçiminde tümüyle yozlaştırılınca, Yunanistan'ın başlarına buyruk kentleri birbiri ardı sıra iç birliklerini yitirdi. Fakat polis dünyasının iç savaşa girmesinden, MÖ. 480-479'da Kserkes'in büyük bir yenilgiye uğratılmasından MÖ. 431'de Peloponnes Savaşı'nın başlayışına kadar geçen yaklaşık elli yıllık bir dönemde, özellikle Atina ve genel olarak da tüm Yunan dünyası, bir altın çağ yaşadı. Bu kapsadığı zaman ve yer bakımından insanlık tarihinin herhangi bir dönemiyle karşılaştırılamayacak kadar yoğun ve kendini ifade edişi bakımından herhangi bir çağdan daha yetkin bir altın çağdı.

Perslerin görkemli imparatorlukları karşısında kazandıkları şaşırtıcı başarılardan sonra Yunanlılar, kendilerine ve yaşam biçimlerine karşı olağanüstü bir güven duymaya başladılar. Özellikle Atinalılar, bir dereceye dek de öteki Yunanlar, artık Doğu medeniyetinin ihtişamına ve gizli bilgeliğine hayran kalmaktan kurtularak, kendilerine son derece güvenen, içinde yaşadıkları ve çevrelerinde uzanan dünyayı keşfetmekte sabırsız kişiler olarak, düşünceyle eylemi, her biri ötekini destekleyip geliştirecek biçimde birleştirme gücünü kendilerinde buldular. Atina kenti büyük deniz aşırı başarılar kazanıp bu başarılarını sürdürürken, kim Atina'nın kurumlarının özünde iyi ve üstün kurumlar olduğundan kuşkulanabilirdi? Ve gene böyle birdenbire Doğu Akdeniz'in efendisi durumuna gelen bir kentin yeni deneyimlerinden, daha önce bilinmeyen yeni ürünlerinden ve yeni düşüncelerinden öğrenilecek pek çok şeyler bulunacağından kimin kuşkusu olabilirdi? Atinalılar geçmişleriyle gururlanan, içinde bulundukları durumdan hoşnut olan ve gelecekte her türlü yeniliği ortaya koymaya istekli

bulunan bir halktı. Kendilerine karşı duydukları büyük güvenin verdiği ataklıkla, Yunan kültürünün hemen hemen her yönüne, tiyatroya, felsefeye, tarihe, hatipliğe, mimarlığa ve heykeltraşlığa klasik biçimlerini kazandıracakları yolda, öne atıldılar."[165] Toplumsal özgüven ve dayanışma duygusu üretildiğinde, toplumlar zaman ve mekana bunun izlerini taşımakta ve kalıcılığı yakalayabilmektedirler.

Kısacası, antik toplumlarda bir arada yaşamanın temel gerçekliği, toplumun üyelerinin güvenliklerinin sağlanması noktasında, bu çaba içinde maddi olarak ve manevi (yetenek, kahramanlık) olarak bizatihi yer almalarıdır. Toplumun temel dinamiği, "kent ayakta, çünkü ben varım" psikolojisinin maddi donanım ile birlikte tezahürüdür. Böylece topluma, - yaşayan bir organizmaya benzetilerek- tek tek bireyler tarafından, ancak, hepsi bir bütünlük içinde hayatiyet kazandırılmıştır. Böylece bireylerin aldığı sorumluluk ve gösterdikleri kahramanlıklar, onlara özgürlüklerini sunmaktadır.

Klasik dönemin kent siluetlerine kamu yapıları damgasını vurmuştur. Bundan önce kent siyasal, dinsel ve daha az ölçüde topluluk için bir toplumsal merkezdir.[166]

2. Toplumsal Sınıflar

MÖ. 5. yüzyıl antik kent toplumunun hukuksal açıdan, yurttaşlar, yabancılar ve köleler olmak üzere üç kesimden oluştuğu ileri sürülmektedir.[167]

a. Yurttaşlar (Politai)

Yurttaşlar polisin "yerli" halkını oluşturan, belli haklara sahip olan özgür kişilerdir. Polisin kurulduğu ilk dönemlerde yurttaşlık, toprak sahibi olmakla özdeşti. Ancak daha sonraki tarihlerde, silah kullanma hakkı olan her yetişkin erkek, yurttaşlığa kabul edilmiştir. Bu gerçeği, yurttaşların toplam nüfus içinde bir azınlık sınıfı oluşturduklarını düşünerek değerlendirmek gerekmektedir.* Üstelik bu yurttaşlar sınıfı homojen bir yapı sergilemek

---

[165] Mcneill, s. 212-214.
[166] Owens, s. 28.
[167] Ağaoğulları, s. 19.
* Bu orana açıklık getirmek ihtiyacıyla bir örnek vermek gerekirse, nüfusu 350.000'e ulaşan demokratik Atina'da, yaklaşık olarak 40.000-45.000 yurttaş bulunmaktadır. Yurttaşlığın ilk fetihçi kabilelerin üyeleri olan otuz yaşından büyük erkeklerin bir ayrıcalığı olarak düzenlediği Sparta'da ise sayı, Pers Savaşları sırasında 8.000'dir

yerine, özellikle sosyoekonomik gelişmeler sonucunda, kendi içinde bir takım toplumsal sınıflara bölünmüştü. Bu tür farklılaşmaların ötesinde, tarihte polisin gelişme sürecinde belirlenen, bir takım siyasal ayrıcalıklara sahip olan bir soylular sınıfı bulunmakta idi. Ancak zamanla –demokratik gelişmeler- ile bu sınıf ortadan kalkmıştır.

Erkek olmanın kadın olmaktan üstün ve ayrıcalıklı bir statü göstergesi olduğu Herodot tarafından vurgulu bir biçimde ifade edilmektedir.[168] Buna paralel olarak kadınlar, yurttaşlık statüsüne de sahip değillerdir. Yurttaşların eşleri ve kızları genellikle toplumsal-kamusal etkinliklerin dışında tutulmuşlar ve evlerinde kapalı bir yaşam sürmek zorunda bırakılmışlardır. Yalnızca Sparta'da kadınlar, yurttaş sayılmamakla birlikte, bir ölçüde toplumsal yaşam içinde yer almaktadırlar. Örneğin genç kızlar, erkeklerle birlikte ve onlar gibi tümüyle çıplak olarak spor oyunlarına ve şenliklere katılmaktadır.[169]

b. Yabancılar (Metoikos'lar)

Polis'te yerleşmiş olup, genellikle zanaat ve ticaretle uğraşan yabancılar, özgür olmalarına karşın, hiçbir yurttaşlık hakkına sahip değillerdi. Yurttaşlık kişiye çeşitli maddi çıkarlar sağladığından, yabancılardan bazıları çeşitli yollarla kendilerini yurttaşlık kütüklerine yazdırmayı başarmışlardı. Fakat yurttaş sayısındaki artışın devlet harcamalarını da arttırması, polisleri bu konuda önlem almaya zorladı. 450 yılında Perikles Atina'sı bir yasa çıkararak, yurttaşlığa kabul edilmeyi Atinalı bir babadan başka Atinalı bir anadan da doğmuş olma koşuluna bağladı. Böylece yurttaşlık, metoikos'ların hiçbir şekilde ele geçiremeyecekleri kalıtımsal bir ayrıcalık durumuna dönüştü.

Kapalı bir toplumsal yapısı olan Sparta'da metoikos kesimi yoktu. Buna karşılık, Sparta kentinin dışındaki yörelerde, askerlik gereklerini yerine getiren, fakat yurttaş olmayan özgür bir halk bulunuyordu. Periokos (yani, çevredeki topraklarda oturanlar) adı verilen bu halk, Sparta kentini kuran üç Dor kabilesinin dışında kalan diğer Dorların soyundan geliyordu.

---

[168] Herodotos, s. 441.

c. Köleler

Köleler, hiçbir hakları ve özgürlükleri olmayan bir sınıftı. Ticaret ve endüstri alanlarında büyük atılım göstermiş Atina gibi polislerde hızla artan köleler, insan olarak kabul edilmenin ötesinde, bizatihi bir üretim aracı veya alınıp satılan ve değiştirilen bir araç olarak görülmektedirler. Zengin polislerin yurttaşlarının, servetlerini kölelere yatırmaları ve onların ürettikleri ile geçinmeleri sonucu, özellikle Atina'da köleci bir üretim tarzı hakim olmuştur. V. Yüzyılda halen geçimini işçi ve zanaatkar olarak kazanan yoksul yurttaşlar ve yabancıların varlığına rağmen, üretim, büyük ölçüde köle emek eksenli üretiliyordu. Kölelerin polisin maddi gereksinmelerini sağlamaları, yurttaşların çeşitli kültürel etkinliklerde bulunmaları ve siyasetle uğraşmaları için gerekli boş zamanı yarattı; böylece doğrudan demokrasinin gelişmesine uygun bir ortam hazırlanmıştır.[170]

"Atina'dan farklı olarak Sparta'da, dışarıdan getirilmiş bir köle kesimi bulunmuyordu. Çünkü Sparta'nın bu tür kölelere gereksinimi yoktu. Bunun nedeni, istilacı Dorların yerli halkı toprağa bağlayarak, onları feodal sistemdeki serfleri andıran bir çeşit toprak kölelerine dönüştürmüş olmalarıydı. Toprağı işlemekle ve ürünlerinin büyük bir bölümünü Spartalılara vermekle yükümlü olan bu kişilere *helot* deniyordu. Özgür olmayan helot'ların, yaşam hakkı da dahil olmak üzere hiçbir hakkı bulunmuyordu. Spartalılar, kendilerinden sayıca üstün olan helot'ları boyunduruk altında tutabilmek için "militarist" bir düzen kurmuşlar ve bunlar üzerinde katı bir baskı rejimi oluşturmuşlardı."[171]

Değişen ekonomik veriler toplumsal yapının dönüşümünü de hızlandırmaktaydı. Yukarıda sözü edilen üretim alanındaki değişmeler sonucu kabile ve klan şefleri, şarap ve zeytinyağı üretiminden büyük kazançlar elde edip topraklarını genişleterek, bundan ötürü soyluluk taşıdığını düşünen sınıf polise hükmetmeye başladı. Soylular eupatrid'ler (iyi doğmuşlar), geomor'lar (toprak beyleri) ya da hippeis'ler (atlılar) olarak anılıyorlardı. At yetiştirmek ve savaşa at arabasıyla katılmak, ekonomik güce sahip olan soyluların bir ayrıcalığı olarak kabul ediliyordu. Savaş taktiklerinin değişmesinden önceki dönemlerde, bu durum soylulara büyük bir üstünlük sağlamakta idi. Herodot'un aktardığı, Yunanlılara saldırıya geçen Perslerin meydan okuma cümlelerinde dönemin iktidar ve güç göstergesi

---

[169] Ağaoğulları, s. 20.
[170] Ağaoğulları, s. 21.
[171] Ağaoğulları, s. 21-22.

tanıtılmaktadır. "Neden korkacağız? Kalabalık orduları mı var? Tükenmez paraları mı var?"[172] Böylece ekonomik güç ve ona insan niceliğinin eklenmesi ile oluşturulan askeri güç siyasal ve toplumsal hareketlilik ve değişimin dinamizmini oluşturmaktadır.

"Eupatrid'ler, ekonomik gelişmeye ayak uydurabilmek için ağır borçlar altına giren köylülerin topraklarını ellerine geçirmeye başladılar. Bunun sonucunda köylüler, soyluların topraklarında çalışan ve ürünlerinin altıda beşini onlara vermekle yükümlü olan bir çeşit ortakçılara dönüştüler. Bunun ardından "borç köleliği" olgusu belirdi. Topraklarını yitirmiş olmalarından ötürü, borçlarının ya da yükümlülüklerinin karşılığında çocuklarını, eşlerini ve kendilerini güvence olarak gösteren köylüler, ödeme yapamayınca alacaklıların köleleri oldular."[173] Soyluların katı tutumları reaksiyon vermede gecikmedi. Önce ezilen kesimler baş kaldırdılar ardından gerçek anlamda bir muhalefet, kentte oturan çeşitli meslek sahiplerinden geldi. Zamanla ekonominin canlanması ile palazlanan tüccarlar ve zanaatkarlardan oluşan orta sınıfın (atları ve toprakları yoktu ama silahlanma olanaklarına sahiptiler), sayısal üstünlük sağlaması ve falanks düzeninde savaşmaları ile prestijleri iyice arttı. Soylular arasında çatışmalarda bu orta sınıf, köylüler ve kentli yoksul sınıfın desteğini almaya özen gösterdi. Böylece tüm polislere genellenebilecek bir iddia ile, yurttaşların kabaca dört toplumsal sınıfa bölünmüş oldukları ileri sürülebilir:[174]

- Büyük toprak sahibi soylular, yani *eupatrid*'ler.
- Ticaret ve zanaatlarla zenginleşen kentli orta sınıf, yani *demiurgo'ler*.
- Küçük toprakları olan yoksul köylüler, yani *georgoi*'ler.
- Toprakları ve belli bir işleri olmayan kentli emekçiler, yani *thetes*'ler.

Bu sınıflar arasındaki çatışmalar, polislerdeki siyasal yaşamı etkileyerek çeşitli rejim değişikliklerinin temel nedenlerini oluşturmuşlar ve Yunan siyasal düşüncesinin gelişmesinde ve büyük düşünce okullarının ortaya çıkışında doğrudan etkili olmuşlardır.

---

[172] Herodotos, s. 328.
[173] Ağaoğulları, s. 22-23.
[174] Ağaoğulları, s. 23-24.

3. Kültürel Etkinlikler

Yunanlar'ı birbirine bağlayan iki şey vardır. İnançları ve sporları. Bu iki şey birbirinin tamamlayıcısıdırlar.[175]

Kent barbarlık ve kaos ile karşıt, uygarlıkla eş anlamlıdır. Thukydides kent yaşamını yerleşiklik, güvenlik ve refah ile eş değer kabul etmektedir. Yunanlılar'a göre polis, kent esas olarak ortak siyasal, dinsel ve toplumsal gelenekleri paylaşan bir yurttaşlar topluluğudur.[176] "Alcaeus bir kenti oluşturan şeyin çatısı iyi örtülmüş evler, iyi yapılmış duvarlar, rıhtımlar ve limanlar değil, kendi olanaklarından yararlanmayı bilen insanlar olduğunu söylemişti. Hem Herodotos hem de Thukydides benzer düşüncelerini ifade ederler. Atina'nın yağmalanması ertesinde Yunanlı komutanlar Pers donanmasına nerede karşı geleceklerine karar vermek üzere toplandıklarında Themistokles, Korinthos'da Ishmus'ta değil, Salamis'te savaşmaları gerektiğini şiddetle savunmuştu. Tartışma sırasında Korinthoslu general Adeimantos bunu, kenti olmayan bir kişinin oylamaya katılmaya hakkı bulunmadığı biçiminde aşağılayıcı bir tarzda yanıtlamış ve Themistokles'in kentini geri kazanıncaya kadar tartışmalara katılmaması gerektiğini bile savunmuştu. Yanıt olarak Themistokles, adamları ve iki yüz savaş gemisiyle Atinalıların, Korinthoslular'dan çok daha büyük bir kentlerinin olduğunu söylemişti. Altmış yıldan daha fazla bir süre sonra Syracusa seferi yenilgisinden dönenlere yaptığı konuşmada Atinalı general Nicias, bir kenti duvarların ve insansız gemilerin değil, insanların oluşturduğunu savunmuştu."[177]

Kentsel mekan kimlik belirlemede önemli bir unsur olarak kabul edilmektedir. Özellikle Herodot Tarihi'nde mekanın insanları tanımlamada belirleyici rol olması karşımıza çıkmaktadır. Bununla da kalmayıp toprağa, yurda bir tür kutsallık atfedilmektedir. Bunun uğruna ölüm, güzel sayılmaktadır.[178]

Yunanlılar yaşama karşı sorgulayıcı tavır içinde kendilerini bir tür sürekli mücadele gücü ile donanmışlardı. Bu hal, "arete" kavramı ile açıklanmaktadır. Arete, Yunanlıların tüm faaliyetlerinde (şiir, müzik, kent yönetimi, heykel, mimarlık vb.) sınama ve ayıklama sonucunda ortaya çıkan bir yetkinlik olarak ifade edilmektedir. Arete mücadeleyle, yarışmayla, agon'la (İng. Agony, sancı sözcüğü buradan türemiştir.) elde edilebilirdi. "Bu

---

[175] Enrst H. Gombrich, **Dünya Tarihi**, 3. B., çev., Ahmet Mumcu, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1997, s.59.
[176] Owens, s. 1.
[177] Owens, s. 1-2.

nedenle Yunanlılar *arete* arayışlarını, Argolis'te, Korent'de, Delphi'de ve tabi ki Olimpia'da düzenli olarak düzenledikleri yarışmalar aracılığı ile sürdürdüler; defne tacı yalnızca atletleri ödüllendirmek için değil müzisyenleri ödüllendirmek için de kullanıldı. Yarışma, agon aracılığı ile insan, Apollon rahiplerinin, "Kendini Tanı" derken kastettikleri şeyi, yani yeteneklerini ve sınırlarını öğreniyordu. *Arete* fiziksel moral ve anlıksal yetkinliğin hepsini kuşatan, yaşamda dengeli olmayı gerektiren ve ancak müthiş bir öz-disiplinle başarılabilen bir özellikti. "Hiçbir şeyde aşırıya kaçma" deyişi Yunanlıların yaşam görüşünü özetlemektedir. Bu nedenle Yunanlıların uzmanlığa ayıracak zamanları yoktu. Arete'si olan bir kişi her şeyi iyi yapardı; kentin dışında çiftliğini işletirdi ve kent meclisine katılırdı. Eğer zenginse kamusal faaliyetlerin düzenlenmesine yardım etmesi ya da kent donanmasına gemi alması, zengin değilse kentin onurunun korunması gerektiğinde gözünü kırpmadan çarpışması beklenirdi. İyi düzenlenmiş bir yaşamı gerçekleştirmek için kişi sınırlı bir güç kullanmaya niteliğe nicelikten, soylu bir savaşıma sırf başarıdan ve kişisel onura zenginlikten daha fazla değer vermeye çalışırdı."[179]

a. İnançsal Etkinlikler

Olimpos'taki tanrılara tapılmaktadır. Yunanlıların hepsi Olimpos'taki on iki tanrıyı tanımakla birlikte kimilerinin özel saygı gördükleri bölgeleri ve tapınakları vardı. Olimpos'taki Zeus, Atina'nın güneydoğu ucundaki Sounion'daki Poseidon ve Delphi'deki Apollon Tapınağı buna örnek verilebilir. Belirli tanrılar kentlerle birlikte anılmaktadır. Atinalılar kentlerinin kurucusu Athena'ya kentin koruyucusu Athena Polias ve savaşçı bakire Athena Parthenos şeklindeki tezahürlerine adanmış iki tapınakta taparlardı.

Bir kısmı huzuru mistik kültlerde arasa da çoğu Yunanlı için Yunan dini tamamıyla tanrılara uygun sunularda bulunma işiydi. Yunanlılar arasında Mısırlılar arasında oldukça yaygın olan genel bir ölümden sonra yaşam fikri yoktu; belki de Yunan yaşamı sonsuza dek sürmesini istemeyecekleri kadar çetindi. Bunun yerine Yunanlılar ölümsüzlüğü arete'de, eylemlerindeki yetkinlikte aramayı tercih etmişlerdir. Böylece insanların başardıkları şeyler sonsuza kadar kaydedilecek ve unutulmayacaktı.[180]

---

[178] Herodotos, **Herodot Tarihi**, 3. B., çev., Müntekim Ökmen, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1991, s. 25.
[179] Roth, s. 263-264.
[180] Roth, s. 265.

b. Düşünsel Etkinlikler

Yunanlıların mantığa, logos' a (akıl, idea, kavrayış, söz olarak çevrilebilmektedir) karşı doğuştan gelen bir sevgileri olduğu ifade edilmektedir. Logos, karşıtı olan kaosun aksine doğal düzeni ifade etmektedir. Yunanlılar her şeyde bir denge ve simetri aradılar. Doğadaki hiçbir şey keyfi olarak gerçekleşmezdi. Tanrılar bile eylemlerini gerçekleştirirken belirli nedenlere dayanıyorlardı. Bu nedenle Heraklitos kosmosu sıcak ve soğuk, gece ve gündüz, sağlık ve hastalık gibi karşıtların bir dengesi olarak görmekte ve "ölçü ve logos değişen dünyadaki kesinliktir" demektedir.[181] Sokrates, hakikatin ancak sürekli bir sorgulama, ayıklama ve sınama ile metodik bir biçimde bulunabileceği inancındadır.

c. Sanatsal Etkinlikler

Tiyatro toplumsal yaşamda en az agora kadar önemli bir yere sahipti. Drama temsilleri tanrı Dionysios için yapılan dinsel ritüeller olarak başlamıştır. Perikles döneminden itibaren Aeschylus ve Sophokles'in oyunlarında olduğu gibi, yurttaşlık ideali ile moral erdemlilik idealinin, yani arete'nin tanımlanması ve işlenmesinin araçları olarak kullanılmıştır. Tiyatroya gitmek topluluk ruhunun kutlanışı anlamına gelmektedir.[182]

Tiyatro formu ile temsil edilen, tragedya, komedi, şiir Klasik Çağ'da önemli gelişmeler kaydetmiştir.[183]

d. Sportif Etkinlikler

Bedensel gelişim, arete kavramının açıklamalarına paralel olarak çok önemseniyordu. Mükemmele ulaşma çabası, fiziksel olarak gymnasionda veriliyordu.

---

[181] Roth, s. 262-263.
[182] Roth, s. 273-275.
[183] Roberts, s. 151-186.

4. İnsan Tasavvuru ve Mekan Algısı

İnsan kavramı, yarı tanrısal bir doğa atfedilerek açıklanmaktadır. İnsan, doğaya ve tanrılara meydan okuyabilecek güçtedir. Sophokles, Antigone'da koroya şunları söyletmektedir:

> Dünya mucizelerle dolu, en büyüğüdür bunların
> İnsan...
> Dili kullanmayı, beynin yel hızındaki devinimini
> Öğrendi; kentlerde
> Yağmura ve fırtınaya karşı barınaklar yaparak
> Birlikte yaşamanın yasalarını buldu.
> Gücünü aşan bir şey yoktur...

Bu nedenden dolayı Olimpos tanrıları, insani terimlerle betimlenmiş ve insan biçiminde resmedilmişlerdir.

Tiyatro binasında sahnenin ya da skene'nin alçak tutulmasının bir anlamı vardır. Bu sayededir ki dramanın bir parçası olan seyirciler, gözlerini kaldırdıklarında kentin manzarasını doğal yapı ile bütünleşen bir şekilde izleme olanağına sahip oluyorlardı. Böylece *insan ve doğanın tüm görünümü düzen içinde bir bütünlük olarak algılanmakta* idi. Bu görünümde soyut ve somut anlamda, insan ve doğa birleşmekte ve doğaya hükmeden insan yüceleştirilmekteydi. İnsanın varlığını duyumsama biçimi, düşünme gücüne sahip olmasından dolayı alkışlanan, yüceleştirilen insan kavramına dayanıyordu.

E. Antik Kentte Toplumsal Yaşam ve Kent Formu İlişkisi veya Etkileşiminin Değerlendirilmesi

Bu sistemin yaşama biçimini oluşturma ve dolayısı ile bu biçimin pratiğe geçtiği mekanlar ile ilişki kurulması öyledir ki bu özel biçim bu özel mekanları gerektirir.

"Eflatun ve Aristotales ideal bir devlet kurmanın kuramsal, toplumbilimsel ve ahlaki boyutları ile ilgilenmişlerdi. Ancak yine de yorumları kent plancının çalışmasını yönlendiren kimi düşünceleri de göstermektedir. Bunlar kentin genel planının, yapıların yerleşimi ve

yönlenmesini, savunma, yurttaşların sağlığı ve kentin ve yapıların düzenlenmesindeki estetik nitelikleri içermektedir."[184]

1. Sosyo-ekonomik Veriler (Toplumun realitesi)

Ekonomik zenginleşme, polisin yaygınlaşmasında önemli bir rol oynamıştır.
Antik kentte ekonomik yapıyı, genel olarak şöyle özetleyebiliriz.[185]

- Tarım: Zeytin, üzüm vb. Kent çevresinde ziraat alanları bulunmaktadır. (Zeytinlik ve bağlar)
- Sanayi: Gümüş imalatı, metal eşyalar, keramiklerin üretimi ve ihracatı.
- Ticaret. Tarımsal ürün (hububat) ithalatı ve ihracat (zeytinyağı, şarap vb.)

"... çeşitli araştırıcılar eski Yunan şehir devletinin sanayi faaliyetlerinin ölçüsünün mübalağa edildiği fikrindedirler. Zira klasik çağda şehirlerin gelişmesinde, eski Yunan devlet şehirlerinin denizlerde hakimiyetinin büyük rol oynadığı ve deniz aşırı bölgelerde yağmacılık ve sistematik şekilde müstemleke kurmak sureti ile geliştikleri belirtilmektedir. Ancak bu farklı iki görüş, eski Yunan şehirlerinin kalabalıklaşması ve sayılarının artmasında birlikte etkili olmuştur".[186]

Eski Çağ kentinde ekonomik etkinliğin önemi genellikle yeterince vurgulanmamıştır. Kentlerin hem yerel olarak hem de kimi durumlarda çok daha geniş ölçekte önemli bir ekonomik rolü bulunmaktaydı. Sonuç olarak, kentin fiziksel gelişimi onun kaynaklarına bağlıydı. Kentin içerisinde ekonomik odaklar limanlara, kapılara, agora ve kalabalığın toplandığı diğer alanlara göre konumlanmaktaydı. Zaman ilerledikçe geniş ve belli bir amaca göre yapılmış ticari yapılar gelişmiştir.[187]

2. İnançsal, Düşünsel, Kültürel Veriler (Toplumun idealitesi)

Weber, toplumun idealitesini veya toplumsal etkinliği şöyle çözümlemektedir. Her etkinlik gibi toplumsal etkinlik de aşağıdaki dört biçimde belirlenebilir.

---

[184] Owens, s. 5.
[185] Süha Göney, **Şehir Coğrafyası**, 3. B., İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1995, s.33-35.
[186] Göney, s. .35.
[187] Owens, s. 3.

1. Amaç bakımından ussal olacak biçimde, dış dünyadaki nesnelerin ya da başka insanların davranışlarına ilişkin beklentiler, iyice düşünülüp taşınılmış özel amaçlara ussal olarak ulaşmak için "koşul" ya da "araç" gibi kullanılarak

2. Değer bakımından ussal olacak biçimde, kendi başına, başka değişle doğurduğu sonuçtan bağımsız olarak değer taşıyan belli bir davranışın saltık bir içsel değer –ahlaki, güzelduyusal, dinsel ya da başka nitelikte- taşıdığına inanılarak

3. Somut tutku ve duyguların etkisinde duygusal olarak ve özellikle de heyecanlarla

4. Geleneksel olarak, başka deyişle uzun süreler uygulanıp alışkanlık durumuna gelerek. Geleneksel davranış, çoğu zaman alışılmış uyaranlar karşısında alışkanlık durumuna gelmiş, duygusuz, donuk ve hep önceden edinilmiş bir tutum doğrultusunda direten bir tepkide bulunma yolundan başka bir şey değildir.[188]

"... İnsan etkinliklerinin yönelebildiği deneylerin gösterdiği bir çok üstün amaçlar ya da değerler, kimi kez zihinde kavranabilirse de, çoğu kez tam olarak anlaşılamazlar. Bunlar bizim kendi üstün değerlerimize ne kadar uzak iseler, bizim onları tasarımsal olarak yaşayıp anlayabilmemiz de o denli güç olur. Her özel durumun koşullarına bağlı olarak, böyle değerleri ya yalnızca bizim zihinsel olarak anlamakla yetinmemiz ya da, bunu bile yapamadığımızda, onları doğrudan doğruya veri olarak kabul etmemiz gerekir. O zaman onların güdülediği etkinliği, akışı içindeki değişik noktalarda, duyumsamaya ya da zihinsel işleme dayalı yaklaşık bir yorumlama için ne kadar olanak varsa onları kullanarak , anlamaya çalışabiliriz". "... duygusal tepilerin yoğunluğu gözlemci olarak bizim hiç gerçekleştiremeyeceğimiz ölçüde büyük olduğunda bile, onların anlamını duygu yoluyla önemli ölçüde anlayabilir ve etkinliğin akışı ve araçların seçimi üzerindeki etkisini zihinsel olarak yorumlayabiliriz".[189] Bunları yoğunluklarına göre değerlendirip kategorize ettikten sonra "İnsan etkinliğinin, özellikle de toplumsal etkinliğin bu türlerden yalnızca birine göre yönlendiği çok seyrek görülen bir durumdur. Bundan başka, bu türler hiçbir biçimde insan etkinliklerinin tüm olası yönelimlerinin tam bir sınıflamasını temsil etmez; ancak, toplumbilimsel amaçlara yardım etmek üzere kurgulanmış olan arı türler olup, gerçek yaşamda gözlemlenen etkinlikler bu türlere bir ölçüde yaklaşabilir, çoğu kez de bunları

---

[188] Weber, **Toplumsal ve Ekonomik...**, s. 44-45.

[189] Max Weber, **Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı**, çev. Özer Ozankaya, İmge Kitabevi, Ankara, 1995, s. 15-16.

birleştirirler. Bu türleri kurgulamanın yerinde olup olmadığı, bize göre, ancak ne ölçüde verimli olduklarına bakılarak saptanabilir."[190]

Kutsallığı içeren polis, Tanrıların Yunanlılara bağışladığı çok değerli bir armağan olarak kabul ediliyordu. Bu bakımdan polis düzenini bozmak, Tanrılara karşı gelmekle eş anlamlıydı. Üstelik Yunan insanı için, polisin dışında bir yaşam biçimi düşünmek bile olanaksızdı. Her Yunanlı, kendini, ilk önce bir yurttaş (polites) olarak algıladığından, yaşamı polis gerçeği ile koşullanmıştı. Polisin dışında o hiçbir şeydi, daha doğrusu olsa olsa "konuşan bir hayvan" yani bir köle ya da uygar insana özgü haklardan yararlanamayan bir yabancı (metoikos) olabilirdi. Böylece polisi varlığının nedeni olarak gören ve yaşamını polisin Tanrılarının koruması altında sürdürdüğünü düşünen kişinin davranışları, polisin egemenliğinin sağlanmasına yöneliyordu. Bireysel mutluluğu polisin esenlik ve düzen içinde bulunmasına bağlayan yaygın inanç, polisin yurttaşları arasında dayanışma duygusunu güçlendirici bir faktör olarak işlev görüyordu. Yunanlıların parçalanmışlığı ve polislerin varlıklarını sürdürebilmelerini, Yunan yarımadasının coğrafi koşullarına bağlayan yaygın bir kanı vardır. Bu yaklaşım, belli bir gerçeği ortaya koyuyorsa da, aralarında dağlar ya da diğer doğal engeller bulunmayan polislerin neden bir merkezi otorite altında birleşmediklerini (ya da birleşemediklerini) açıklamada yetersiz kalmaktadır. Bu konuda Fustel de Coulanges, inançların, özellikle de dinsel inançların önemine dikkati çeker. Ona göre, polisler arasında aşılması dağlardan daha güç olan bir engel vardır. Bu dindi; her polisin diğerlerini yabancı gözüyle görmesine neden olan kendine özgü kutsallığı, tanrıları ve tapınımlarıydı. Gerek polisin yetkinliğine ilişkin inanç, gerekse bu dinsel inançlar nedeniyle, polisler zaman zaman ortak bir düşmanı püskürtmek ya da ortak bir çıkar elde etmek amacıyla, kendi aralarında anlaşmalar yaparak geçici bağlaşmalar, gevşek federasyonlar kurmakla birlikte, tam anlamıyla siyasal bir birleşmeyi gerçekleştirememişlerdir. Polislerin aralarındaki savaşlara bakıldığında, yenilgiye uğrayan bir polisin ilhak edilmeyip ya zorunlu bir bağlaşık durumuna getirildiği ya da halkının kılıçtan geçirilerek haritadan silindiği görülmektedir.[191]

Bilindiği gibi kent aynı zamanda dinsel bir topluluktu. Tapınaklar, kutsal yerler ve diğer kutsal alanlar kentsel çerçevenin bütüncül birer parçasıydılar. Kentin içerisindeki kimi yerler doğal olarak kutsaldılar ve kült pratiğini çekmekteydiler. Agora tapınakları çevresinde

---

[190] Weber, **Toplumsal ve...**, s. 47.
[191] Ağaoğulları, s. 17.

toplayan yerlerden biriydi, diğeri ise akropolis idi. Tapınakların akropoliste ve diğer yüksek noktalarda konumlandırılması, bir kentin tanrılarının koruyucu niteliğini vurgulamaktaydı.[192]

Klasik Yunan'da yurttaş, kentin bir üyesi olmaktan gurur duyar, bu özelliğini kendisi ile barbarlar arasındaki farkın göstergesi olarak almaktadır.

Thukydides, Peloponnesos Savaşı'nı askeri olduğu kadar toplumsal bir çatışmanın tezahürü olarak da görüyordu. Söz konusu çatışmayı Sparta'nın militer hayatı ile Atina'nın açık toplumu arasında buluyordu.

Sanat tarihçisi Kenneth Clark'ın gözlemlediği gibi, Antik Yunanlılar arasında teşhir edilen çıplak bir beden zayıf değil güçlü bir kişinin varlığına işaret ediyordu.[193] Medeni Yunanlı teşhir ettiği bedenini bir hayranlık nesnesi haline getirmişti. Antik dönem Atinalılar'ına göre insanın kendini teşhir etmesi bir yurttaş olarak olduğu vakarın onaylanması demekti. "Gösterme, teşhir etme ve açığa çıkarma üzerindeki ısrar Atina'nın taşlarına da damgasını vurmuştu. Perikles döneminin en büyük binası olan Parthenon tapınağı, aşağıdaki şehrin her yerinden görülebilsin diye bir bunun üzerine yapılmıştı. Şehrin büyük meydanı olan agorada, bugünkü özel mülkler gibi girilmesi yasak olan çok az yer vardı. Atinalılar'ın inşa ettikleri demokratik siyaset mekanlarında, en başka da bütün yurttaşlardan oluşan meclisin toplandığı, Pnyks tepesi üzerinde inşa edilmiş olan tiyatroda kalabalığın örgütlenmesi ve oylama kurallarını belirlenmesinde, bireylerin ya da küçük grupların herkesin gözleri önünde oy kullanmalarını sağlama kaygısı güdülmüştü. Çıplaklık şehirde kendilerini bütünüyle evlerinde hisseden bir halkın işareti gibi görülebilir. Şehir, yeryüzünde taşın koruması olmadan amaçsızca gezinen barbarların tersine insanın kendini keyfince teşhir ederek yaşayabileceği bir yerdi. Perikles ten ve taş arasındaki uyumun hüküm sürdüğü anlaşılan bir Atina'yı övüyordu."[194]

Maddi hayat mücadelesi Aristotales'e olduğu gibi diğer Yunanlılar'a, hatta modern döneme kadar Batı toplumlarındaki elitlere de alçaltıcı bir şey gibi görünüyordu; hatta eski Yunanca'da "genel 'emek/çalışma' anlayışını ya da 'genel bir toplumsal işlev olarak' emek/çalışma kavramını ifade edecek bir kelime olmadığı" belirtilmiştir. Bunun nedeni belki de halkın fena halde çalışmak zorunda olmasıydı; hayatları bu koşula öyle bağlıydı ki çalışma hayatın kendisi olup çıkmıştı. Antik dönemin tanıklarından Hesiodos İşler ve Günler adlı

---

[192] Owens, s. 4.
[193] Sennett, Taş ve Ten, s. 25-26.
[194] Sennett, Taş ve Ten, s. 27.

eserinde "gündüzleri angarya ve kederden, geceleri de telef olmaktan insanlara soluk alacak zaman kalmıyor" diye yazmıştı.

Şehir uygarlığını mümkün kılan şey bu gerilimli ekonomiydi. Bu durum, "kentsel" ve "kırsal" terimlerin anlamına buruk bir tını kazandırır. Yunanca'da bunların karşılığı olan asteios ve agroikos kelimeleri ayrıca sırasıyla "nükteli, zarif, esprili" ve "hoyrat, kaba saba" olarak da çevrilebilir.[195]

3. Yaşama Biçimi ve Değerler Sisteminin Özel Bir Biçimi Olarak Gelişen Antik Kent Silueti veya Antik Kentin Kimliği

"Helen kentinin karakterini veren ne konumunun özelliği ne biçimi, ne de düzenidir; ama Helenlere özgü belirli temel öğelere sahip olmasıdır. Bütün öğelerinin en önemlisi agoraydı. Akropol artık gereksiz bir kalım olmuştu; gerçi, Helen yaşamına alışılmadık zenginliğini veren değerlerden birinin Arkaik Çağ'dan gelen kalımların elde tutulması ve biçim değiştirmesi olduğunu unutmamalıyız. Yaşam merkezi olan agoranın çevresindeki yoğunlaşma ve uyum hiçbir zaman değişmedi. Bunun ötesinde, Helen kültürünü böylesine büyüleyici kılan sonsuz yerel ve kendine özgü değişiklikler buluruz."[196]

Helen kültürü tamamen kente özgü bir kültür müdür? "Helen kültürünün asal ve hemen hemen kente özgü olduğu düşüncesi edinilmemelidir. Helen kent devletinde yaşam, tarıma dayalıydı ve her zaman da bağlı kaldı. Kent gelişkin bir düzeyde de olsa, bazı yiyeceklerini uzak ülkelerden satın alsa da, verimli bir toprak parçasının sürülüp ekilmesi, mısır, zeytin ya da üzüm yetiştirilmesi her kent için önemliydi. Thukydides, 5. Yüzyılda Atinalılar'ın büyük çoğunluğunun ülkede olağan bir yaşam sürdüğünü söylemektedir. Aristophanes ise, Akharnaialılar'da ve başka yerlerde çoğu Atinalının Attika toprağına derin bağlılığını canlandıran kesitler yakalar. Başka büyük kentlerde olduğu gibi Atina'da da nüfus maden işçiliği ve çömlekçilik gibi endüstri ve ticaretle uğraşan kent kökenlilerden oluşuyordu, ama bu, yalnızca öğelerden biriydi, günümüzün kentte yaşayan insanları gibi toprakla ilişkisini kesip atmamıştı. Hellas'ın yalıtılmış ve geri kalmış bazı bölgelerinde kent kültürü hiçbir zaman yüksek bir düzeye erişemedi ve insanlar gene basit topluluklar halinde, göreceli olarak ilkel bir yaşam sürdürdüler. Ülkenin başka bir yöresindeyse, yerel taşra

[195] J. W. Roberts, **City of Sokrates**, 2nd edition, by Routledge, 1998, s. 11.

demosu ya da yerel yönetim, bir kent devletinin parçası olsa bile, kendi yaşamını yönlendirebiliyor ve gerçekte rastlantılar sonucu büyümemiş bir embriyon polis niteliği taşıyordu. Kent devletiyle kent, kesinkes birbirinin tıpkısı değildi ama ikincisi birincisini de kapsardı."[197]

Çıplak, teşhir edilen beden çoğunlukla kendilerine çok güvenen ve şehirlerinde kendilerini evinde hisseden bir halkın amblemi olarak yorumlanmaktadır.[198] Bedenin çıplaklığını öven Atinalılar çıplaklığa Atina gymnasionlarında fiziksel bir anlam, şehrin siyasi mekanlarında da metaforik bir anlam vermeye çalışmışlardır ama aradıkları genel insan formu, aslında erkek bedeniyle sınırlıydı. Üstelik erkeğin gençlik dönemini idealize ediyordu.[199]

Sennett kenti bir beden olarak ele almakta ve bu genel beden dilinin kent mekanına tercüme edildiğinde tuhaf bir yazgıyla karşı karşıya kaldığını düşünmektedir. "Batı'nın gelişimi içerisinde, egemen beden imgelerinde, şehre aktarılma süreci içinde çatlaklar baş göstermiştir. Başat bir beden imgesi yönettiği halk arasında bünyesi gereği ikircikliğe yol açar çünkü her insan bedeni fiziksel olarak benzersizdir ve her insan çelişkili fiziksel arzular hisseder. Kolektif başat imgenin uyandırdığı bedensel çelişkiler ve ikirciklikler, Batı şehirlerinde kent formundaki değişimler ve lekeler yoluyla, kent mekanının altüst edici kullanımları yoluyla dile gelmişlerdir. Nitekim farklı insan bedenlerinin haklarını yaratma ve bu bedenlere haysiyet yükleme sürecine yardımcı olan da kent mekanındaki "insan bedeni"nin bu zorunlu çelişkililiği ve parçalanmışlığıdır".[200]

---

[196] Wcyherley, s. 10.
[197] Wcyherley, s. 11.
[198] Rıchard Sennett, **Ten ve Taş Batı Uygarlığında Beden ve Şehir**, çev., Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul, 2002, s. 17.
[199] Sennett, **Taş ve Ten**, s. 19.

[200] Sennett, **Taş ve Ten**, s. 19.

Dördüncü Bölüm

TOPLUMSAL YAŞAM VE KENT FORMU ETKİLEŞİMİNİN ANTİK ATİNA ÖRNEĞİNDE SUNUMU

A. Atina'da Kent Formunun Oluşumu

Atina'da ilk yerleşim, MÖ. 9. yüzyılda, doğal olarak en iyi tahkim edilmiş yerlerinden biri olan Akropolis'in alt yamaçlarında başlamıştır.[201] Atina MÖ. 6. yüzyılda Peisistratos ve oğullarının iktidarı döneminde gelişme sağlamış, MÖ. 580'de Parthenon tapınağının olduğu yere Athena Tapınağı inşa edilmiştir. 530'da Akropolis'te Athena Polias için büyük bir tapınak inşa edilmiştir. Zamanla Akropolis, savunma ve güvenlikten ya da sığınmadan ziyade, kentin koruyucu tanrısına adanmış bir kült merkezine dönüşmüş, böylece toplum tarafından akropolise, kutsal bir işlev ve anlam kazandırılmıştır. Zamanla agora, tiyatro ve gymnasion yapıları ile kent genişletilmiş ve geliştirilmiştir. Agora, kamu yapılarını, konut yerleşimini ve ticaret etkinliğini çevresinde toplayarak kentin merkezi haline gelmiştir. MÖ. 480 yılındaki Perslerin Atina'yı tahrip etmesinden sonra, öncelikle kentin savunma işlevine önem verilerek sur duvarları inşa edilmiştir. MÖ. 449'da Perslerle anlaşma yapıldıktan sonra, Atina kalkınma dönemine girmiş ve bugün hala ayakta görülebilen pek çok anıt eser inşa edilmiştir. Bunun sonrasında gerçekleşen Peloponnes Savaşı nedeniyle imar hareketleri yavaşlamıştır.

MÖ. 5. yüzyıl ve 4. Yüzyılın ilk yarısına tarihlenen klasik Yunan uygarlığı esas olarak Atina merkezinde gelişmiştir. Klasik dönemde Atina, kamu yapıları, kutsal alanlar, özel konutlar ve bunların arasına serpiştirilmiş dar dolambaçlı sokaklardan oluşmuş ve doğa ile bütünleşmiş, kendine özgü bir kompozisyon sunmaktadır. Antik kentin ana çizgileri, sağlam bir biçimde bu dönemde oluşmuştur. Perikles dönemi yapıları ile oluşturulan bu kompozisyon, şekilden izlenebilir. (Bkz. Şekil 8)

---

[201] Owens, s. 13.

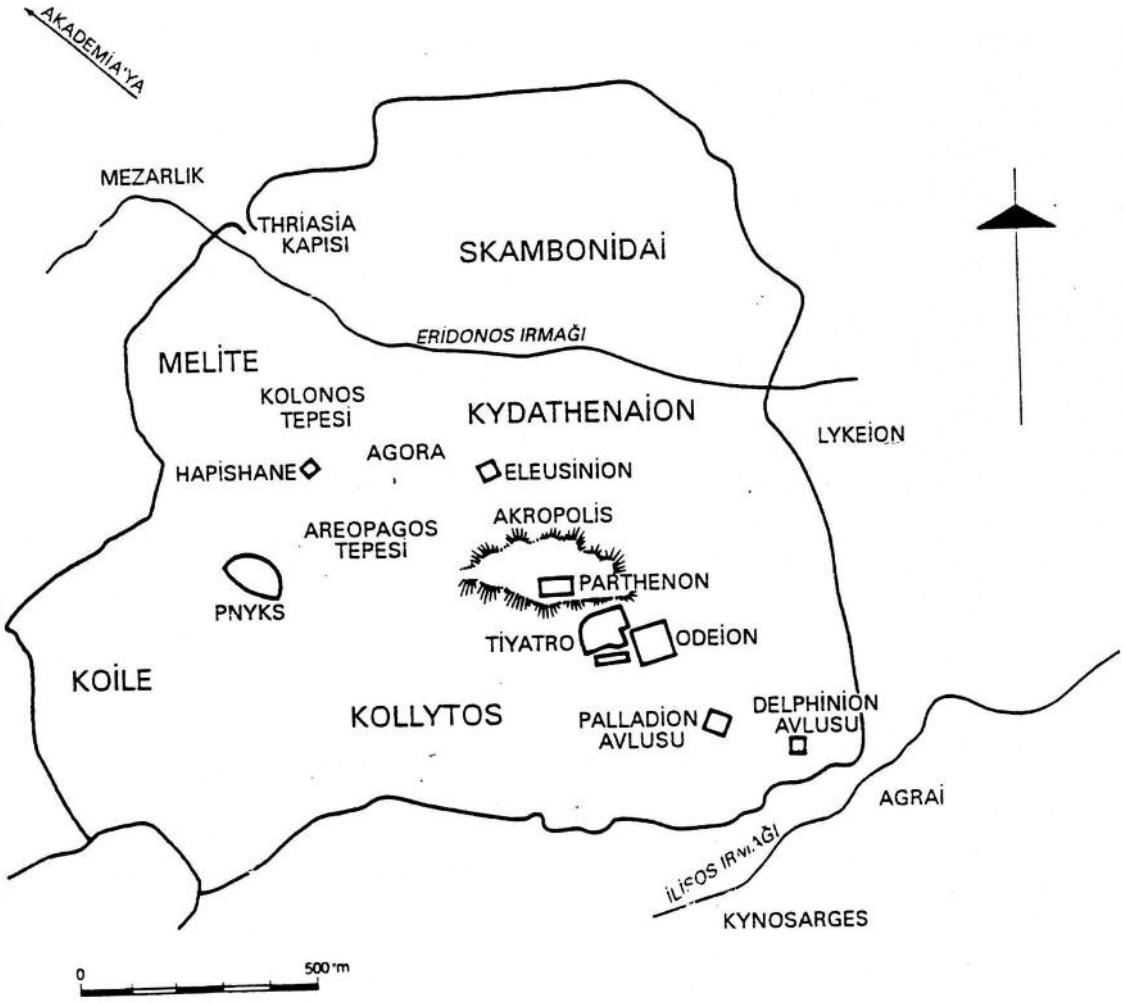

Şekil 8 MÖ. 400'lü Yıllarda Atina
Kaynak: Richart Sennett, **Taş ve Ten**, çev., Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul, 2001, s. 26.

1. Doğal Yapı

Atina, Attika ovasının güney ucunda bulunmaktadır. Bu ova güneybatıda Saron Körfezine doğru uzanmaktadır. Doğuda Hymettos, kuzeydoğuda mermer yatağı olan Pentelikos, kuzeybatıda Parnis (1400 m.) ve batıda bir cephesinin yamaçları Salamis Körfezine düşen Aighaleo dağları (500 m.) ile kuşatılmıştır. Attika ovasının ortasında kuzeydoğudan güneybatı yönüne doğru irili ufaklı tepecikler sıralanmıştır. Atina kenti, bu tepeciklerin 334 metre yükseklikle en yükseği olan Likabettus tepesinin güney ve doğu sırtlarında yayılmış bir yerleşme alanıdır. Salamis koyundan Atina'ya giren yolcuları ilk karşılayan Pire Limanı ve Parthenon'un mermer sütunlarını taşıyan Akropol ve onun eteklerinde yayılmış bir kent görüntüsüdür. (Bkz. Şekil 9) Kenti , kuzeyde yatay olarak bölen Eridonas çayı bulunmaktadır.

Atina'nın geçtiğimiz yüzyıla ait resimlerinin, kentin kurulduğu doğal mekan hakkında, açıklayıcı bir yanıt oluşturduğu düşünülmektedir. (Bkz. Şekil 10)

2. Kentin Fonksiyon Alanları

a. Akropol/is ve Surlar

Temistokles Atina'nın inşasında her şeyden önce güvenliği gözönünde bulundurmuştur. Bu dönemde, Temistokles, Akropol'ün kuzey ve batı surlarını yaptırmış; Atina ve Pire limanını o güne değin olduğundan daha geniş surlarla çevrilmesini sağlamıştır. Surların temelleri taştan, üst kısımları kerpiç tuğladan yapılmıştı. Acele olarak yapılan surlarda devşirme malzemenin (örneğin mezar stelleri) kullanıldığı Thukdides tarafından aktarılmaktadır.

Kimon döneminde de işe surlarla başlanmıştır. Akropol'ün yüksekliği 18 metreyi bulan güney surları inşa edilerek akropol alanı genişletilmiştir.[202]

---

[202] Mansel, s. 358.

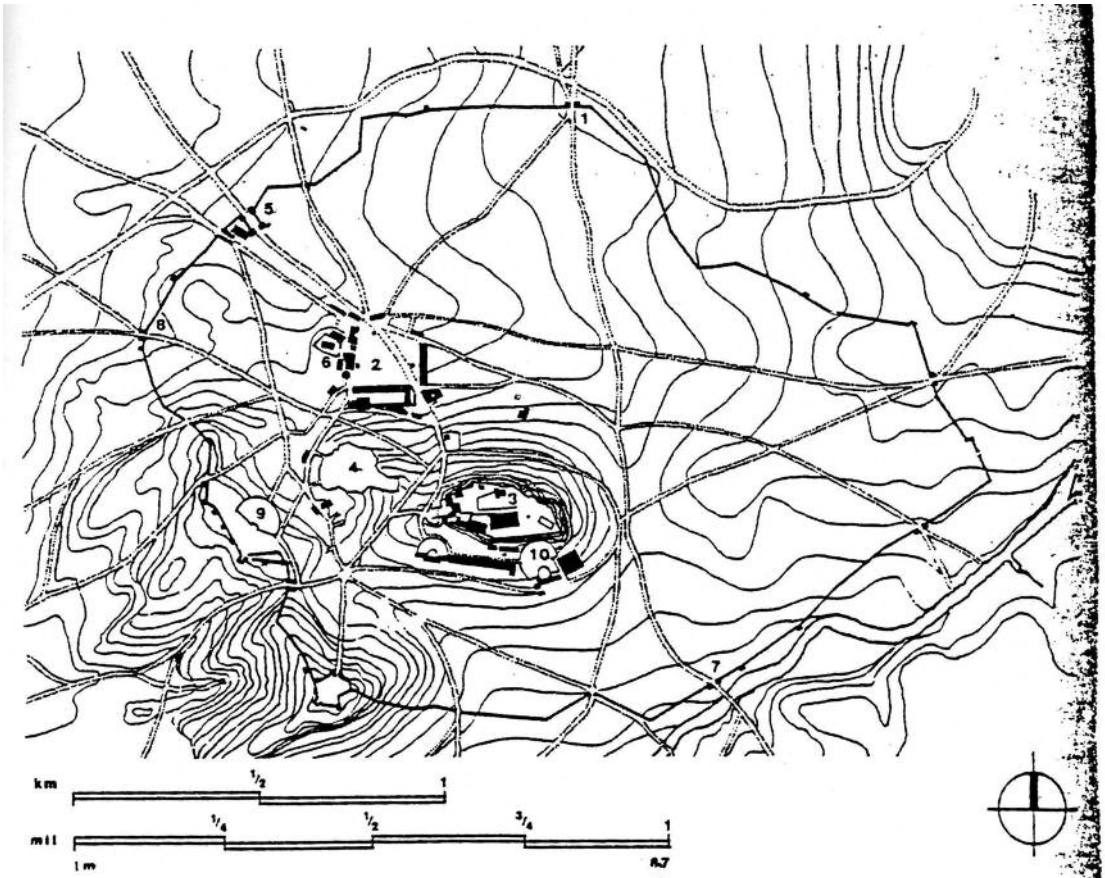

Atina haritası, İÖ 400 dolayı. Bronz çağı yerleşim bölgelerinden gelişen Yunan kentlerinde odak noktası yükseltilmiş ve savunulabilir akropolis (*"yüksek kent"*) *ve aşağıdaki* agora (*"pazar yeri"*); *caddeler genel olarak bu iki yerden ışıyordu.*

1 = Acharnian Kapısı	*2 = Agora*	*3 = Akropolis*	*4 = Areopagus*
5 = Dipylon Kapısı	*6 = Hephaisteion*	*7 = Icaria Kapısı*	*8 = Piraeus Kapısı*
9 = Pynx	*10 = Dionysos Tiyatrosu*		

Şekil 9 MÖ. 400'lü Yıllarda Atina
Kaynak: Leland M. Roth, **Mimarlığın Öyküsü**, 2. B., çev., Ergün Akça, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2002, s.266.



Şekil 10 Geçen Yüzyılda Atina
Kaynak: Iris Douskou, **Athens the City and its Museums**, Ekdotike Athenon S.A., Athens, 1973.

Perikles dönemi bu konuda kırılma noktasını oluşturmaktadır. Atina Pire limanına paralel surlarla bağlanmıştır. (Bkz. Şekil 11) Bu sur bağlantısı üzerine Akropol stratejik önemini kaybetmiştir. Perikles akropolü, Atina'nın baştanrıçası Atena'ya adanmış kutsal bir merkeze dönüştürmüş ve artık bu tepe Atina'nın siyasal ve artistik gücünün bir sembolü haline gelmiştir.[203] (Bkz. Şekil 12, 13 ve 14)

Surlar, kent toplumunun bağımsızlığının göstergesi olması yanında, en kapsamlı ve yapımı pahalıya mal olan kent anıtlarıdır.

Surlar topografyanın belirlediği çizgiye paralelik sağlayacak şekilde inşa edilmektedir. Şehrin ana girişi olan Thriasia Kapısı, (daha sonra Dipylon Kapısı denilmiştir), merkezi bir avlu etrafındaki dört anıtsal kuleden oluşuyordu. Atina'ya varan barışçı bir ziyaretçi için Thriasia Kapısı şehrin gücünün ve fethedilmezliğinin simgesi olarak yorumlanmaktadır.[204]

Surlar, kentte sınırlandırıcı bir işlev üstlenmemektedir. Sur dışında teşekkül eden mahalleler vardır. Bunun yanında mezarlık ve sanayi etkinlikleri dış mahallelerde konumlandırmakta ve büyük alan gerektiren stadion vb. kamusal yapılar da sur dışında yer almaktadır. Bu dönemde dış mahalleler, yalnızca kentlere eklenti yerleşmeler olarak değil, kent bütününün, kente koşut ve onu tamamlayan bir işlevi olan önemli bir parçası olarak düşünülmelidir.[205]

Surlar, Helenlerin yararlı ile güzeli birleştirme anlayış ve yetenekleri konusunda çarpıcı örnekler sunmaktadırlar.

b. Agora ve Liman

Kimon döneminde bayındırlık faaliyetleri agoraya uzanmıştır. Kimon agora'nın bir kenarında duvarları türlü renklerde resimlerle süslenmiş bir portik (Stoa Poikile) yaptırmıştır. Bir kısmı o çağın en büyük ressamı Polignatos tarafından vücuda getirilmiş olan bu resimler Atina mitos'larıyla ilgili konuları, Mikon veya Panainos tarafından yapılan tablo ise Maraton Muharebesini tanımlamaktadır. Atina agorasında "Stoa Poikile"nin duvarlarında yapılan

---

[203] Mansel, s. 358-359.
[204] Sennett, **Ten ve Taş**, s. 28.
[205] Owens, s. 155.

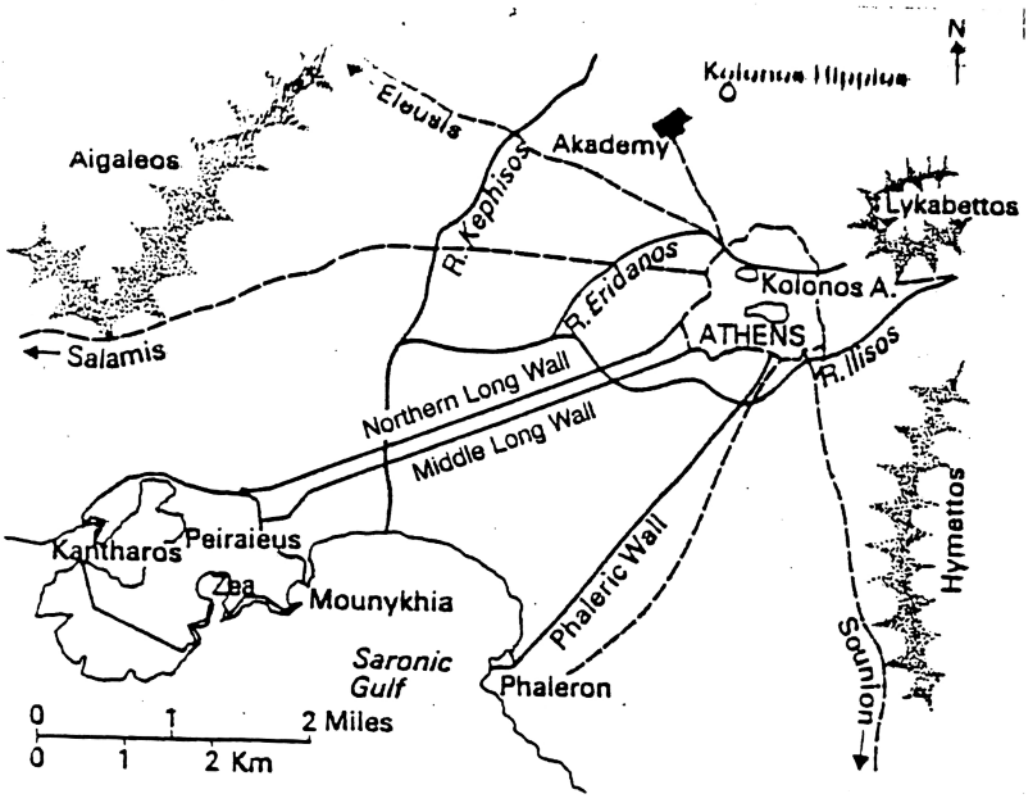

Şekil 11 Atina ve Pire Limanı Bağlantısını Gösteren Harita

Kaynak: J. W. Roberts, **City of Sokrates An Introduction to Classical Athens**, 2nd edition, published by Routledge, New York, 1998. s. 19



Şekil 12 Kuzeydoğudan Akropolis'in Genel Görünümü
Kaynak: Iris Douskou, **Athens the City and its Museums**, Ekdotike Athenon S.A., Athens, 1973.

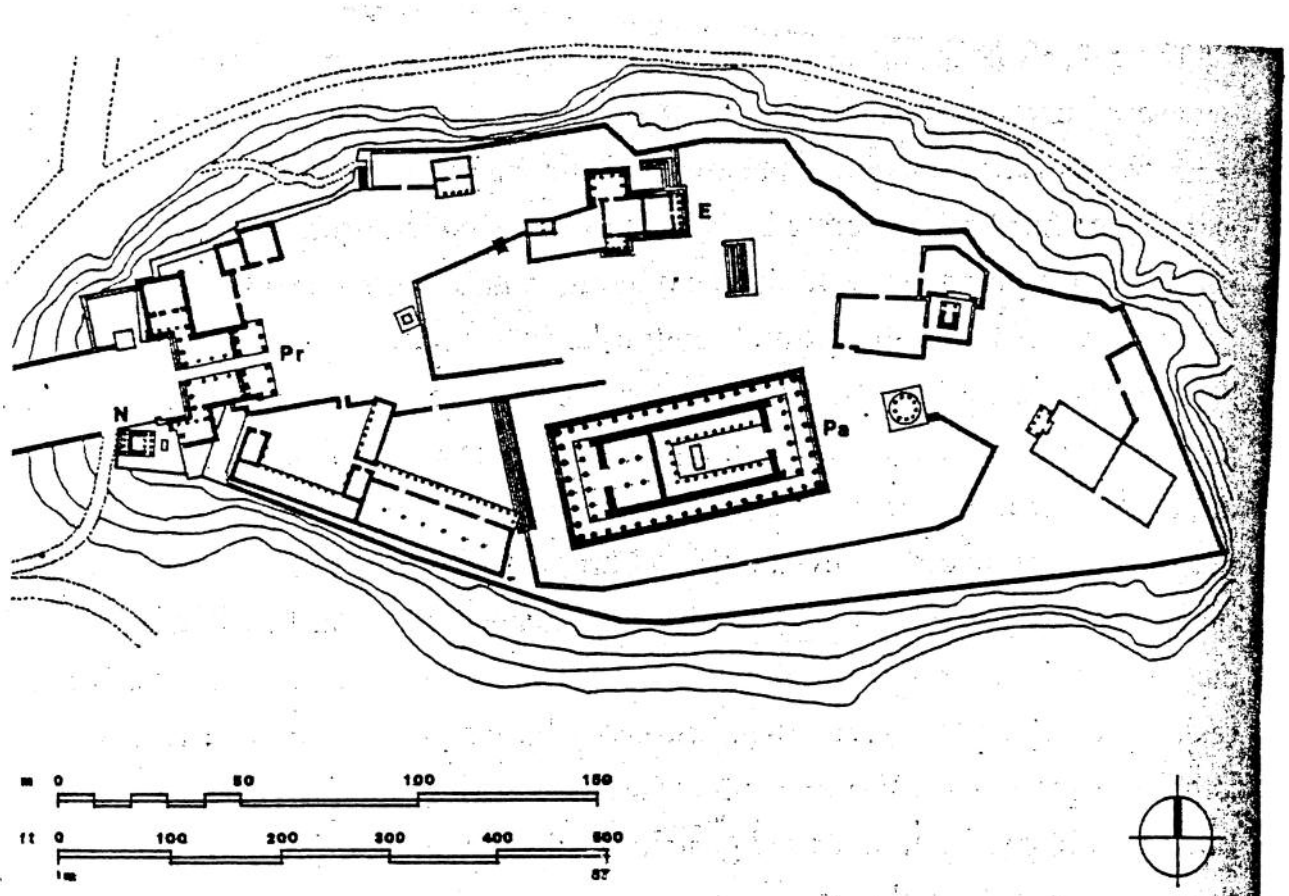

Akropolis, Atina. Perikles'in İÖ 400 dolaylarındaki yapı kampanyası sırasında tamamlanan yapıları gösteren genel plan.

E = Erechtheion *Pa = Athena Parthenos Tapınağı (Parthenon)*

N = Atneha Nike Tapınağı *Pr = Propylaia*

Şekil 13 Akropolis, Atina

Kaynak: Leland M. Roth, **Mimarlığın Öyküsü**, 2. B., çev., Ergün Akça, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2002, s.278.

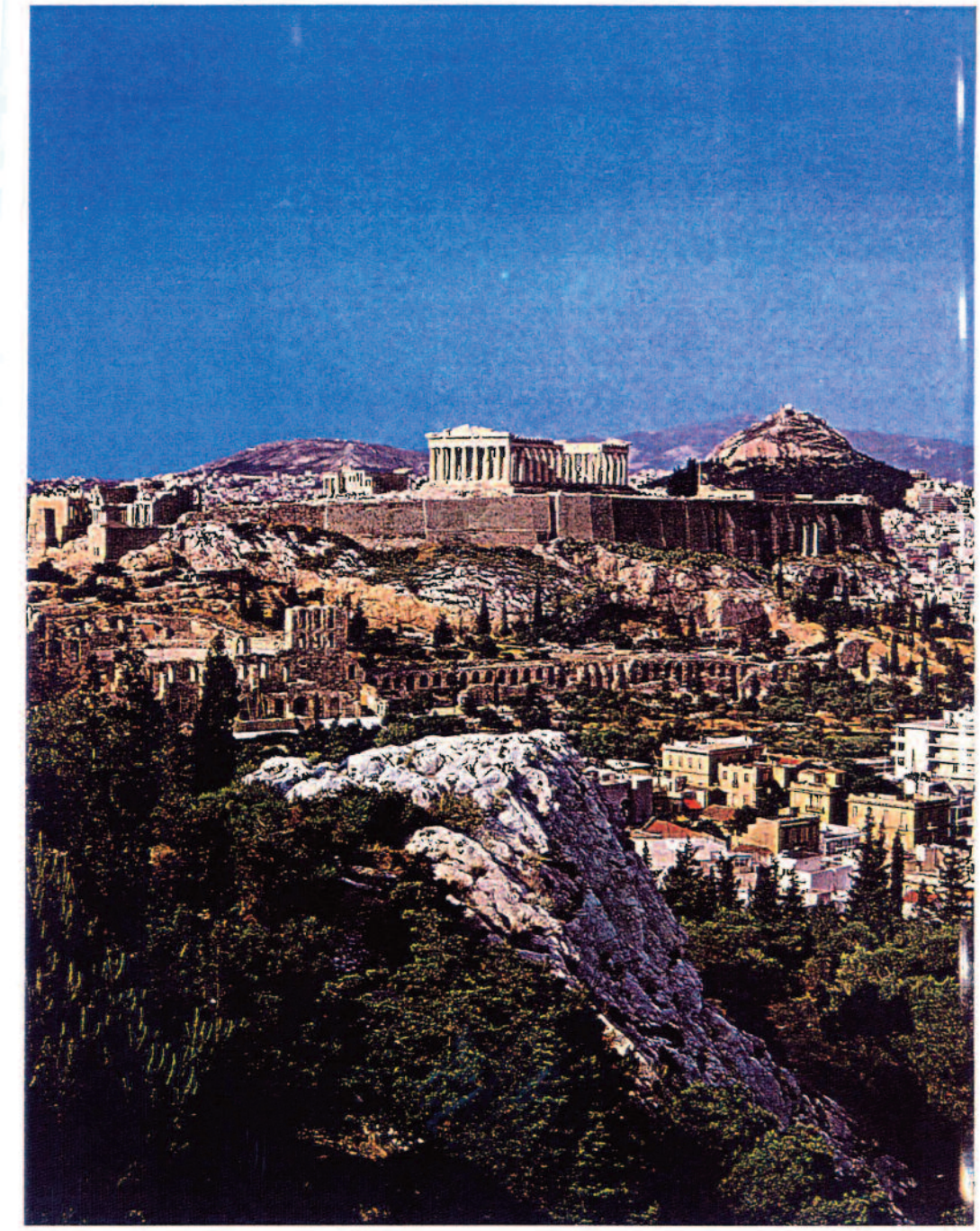

Şekil 14 Bugün bile Akropolis'in Atina Silüetine Hatim Noktasında, Varlığını Sürdürmekte Olduğunu Gösteren Fotoğraf

Kaynak: Iris Douskou, **Athens the City and its Museums**, Ekdotike Athenon S.A., Athens, 1973.

ve Maraton'u tanımlayan büyük tablolarda Yunanlılar'la birlikte tanrılar ve yerli heros'lar savaşır durumda gösterilmişlerdir.[206]

"Agora'nın etkili olduğu asıl alan ise dünyevi işlerdir. Zira belediye meclisi (bouleterion), kayıt bürosu (metroon), yöneticiler kurulunun (prytaneion) çalışma ayı boyunca içinde yaşadığı, yiyip içtiği, uyuduğu yuvarlak bina (tholos), mahkeme salonları ve çeşitli stoa örneklerinden oluşan büyük kamu daireleri Agora'da bulunmaktadır. Stoalar, Pers savaşlarından sonra, şehri güzelleştirmek ve konforlu bir hale getirmek amacı ile Kimon'un diktirdiği gölgeli ağaçlara, mimari bir yanıttır. Bu mimari form, Yunanlılara aittir".[207]

Agora, esas olarak kentin sokak sisteminin merkezine, uygun bir biçimde konumlandırılmış ve diğer kamu yapılarını –birbirinden bağımsız olarak- etrafında toplayan bir açık alanla veya kamusal meydanla tanımlanmaktadır.[208] Zaman içinde tekil yapıların birbirleriyle bütünleştirilmesi ve yeni binaların uygun biçimde konumlandırılması yanında stoaların* yapılar arasında bağlayıcı elemanlar olarak kullanılması sağlanmıştır.[209] Böylece her yolun kendisine ulaştığı agora, suçlu ve sanıklar dışındaki toplum bireyleri tarafından paylaşılan bir mekandır. Ticari ve ekonomik etkinlikleri etrafında toplayan agora, toplumsal yaşamın merkezidir. Agoranın kenarı boyunca dizilen sütunlar mekanın tanımlanmasına yardımcı olurken ona, bir bütünlük duygusu da kazandırmaktadır. Stoaya, aynı zamanda farklı amaçlara uyarlanabilen işleve sahip olan belirli bir yapı yerine, genel bir tür olarak bakılmalıdır.[210] Stoaya yüklenen bu işlevsellikte, doğal yapıda ele alınan iklimsel özelliklerin etkisinin rolü vurgulanmalıdır. Stoalar, kalabalığı toplayan insanlarla (kılıç yutucular, hokkabazlar, dilenciler, asalaklar, balık satıcıları vb.) şenlenirdi. Agora ve çevresinde birkaç stoa daha bulunmakta idi. Stoanın mimari formu, antik Yunan yaşam tarzına mükemmel şekilde uymakta[211] ve onu görünür kılmaktadır.

MÖ. 5. yüzyıl itibariyle bu alana dahil edilen bir yönetimsel yapı, bouleuterion'dur. Bu yapı kent meclisinin toplandığı kapalı bir mekan olarak tasarlanmıştır. İçinde oturma sıraları, üç duvar boyunca ya da yarım daire şeklinde düzenlenmişti.

---

[206] Mansel, s. 340.
[207] Deıghton, s. 24.
[208] Owens, 155-156.
* Stoa: Bir duvar ve öründe bir sütun dizgesinden oluşan, üzeri çatıyla örtülü bir ya da iki katlı yapı türüne denilmektedir.
[209] Owens, s. 54.
[210] R. A. Tomlinson, **Yunan Mimarlığı**, çev., Rıfat Akbulut, Homer Kitabevi, İstanbul, 2003, s. 60-61.
[211] Deıghton, s. 24.

Klasik çağ agorasının konumu amacına son derece uygundu. Burası çabucak ulaşılabilen akropolün kuzey batısında yer almaktadır. Güneyinde altında pınarların kaynadığı kayalık Aeopog, kuzeyinde Eridanos çayı yer alırdı. Arazi oldukça geniş ve düz bir merkez alandan doğuya doğru çok hafif, batıya doğru ise daha dik yükselirdi.[212] Agora 7. yüzyılın sonunda burada gelişmeye başlamış, giderek batıda meclisin (bouleuterion) bulunduğu noktadan dışa doğru yayılmıştır. Bu olgu mezarlardan ve tüm yörenin Kerameikos, yani Çömlekçiler mahallesi olan geleneksel adından öğrenilmektedir. Sokaklardan biri alanı kuzeybatıdan güneydoğuya Akropole doğru diagonal, ötekisi batı yakası boyunca kuzeyden güneye doğru kesmektedir. Bu sokaklar daha sonra da kullanılmış ve özellikle ikinci sokak, agoranın son planını belirleyici olmuştur. Yurttaşlar için önem taşıyan kült yapıları yakında bulunmaktadır. Çekirdek halindeki kamusal ve dinsel merkez böyle biçim almaktadır. (Bkz Şekil 15)

c. Tapınak ve Anıtlar

Kent sakinlerinin başlarını kaldırdıklarında görebildikleri ve hayatın anlamını yükledikleri Parthenon tapınağı, aynı zamanda, Pers gemilerinin batırıldığı Salamis Koyu ve Pireaeus limanından görülebilen muhteşem bir görünüm sunmaktadır. Eski Yunanistan ruhunu eksiksiz bir biçimde görünür kılan tapınak kompleksi Akropol'de yerini almıştır. Kentten 91,5 metre yükseklikte inşa edilen tapınaklar, görkemli görünüşleri ile Helen yaşama biçimi ve değerler sisteminin yüceleştirilerek, forma taşınmasıdır.

Akropolise yaklaşıldığında görünen ilk eleman Athena Nike tapınağıdır. Bu tapınakta öndeki dört zarif İon sütunu, görüşe giren diğer elemanın, yani Akropolis'in giriş kapısı, Propylaia'nın Dorik sütunlarının kütleselliği ile karşıtlık oluşturan bir görünüm sunmaktadır.[213]

Propylaia, Atina'nın Persler tarafından yıkılmasından sonra daha büyük olarak tasarlanan anıtsal bir mermer giriş olarak yerini almaktadır. Büyük kapının yanında, iki yanda ziyaretçilere ayrılmış iki çıkıntılı odadan oluşuyordu. İçeri girildiğinde solda, resimlerle kaplı

[212] Wcyherley, s. 49-50.
[213] Roth, s. 282.

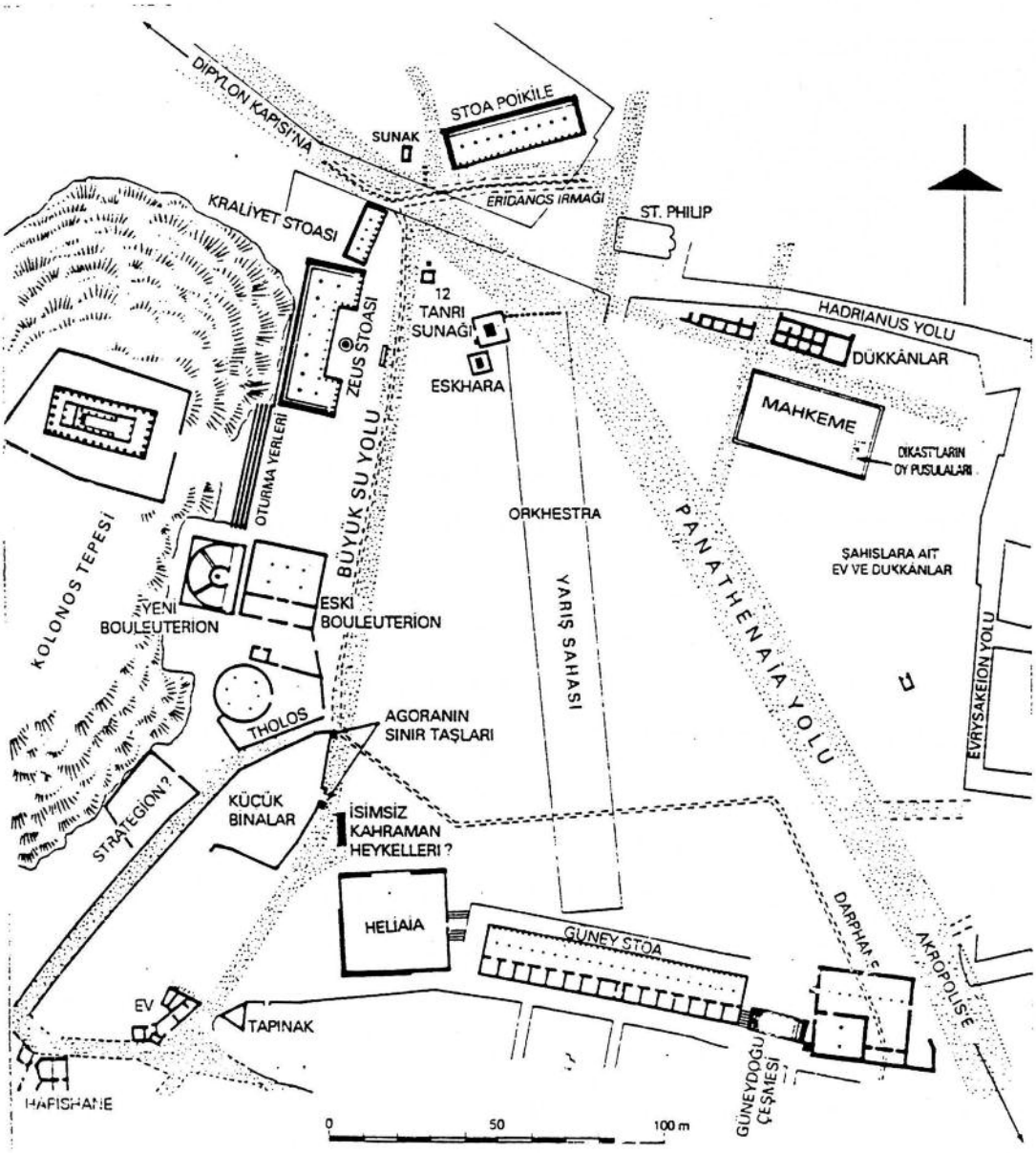

Şekil 15 Agora, Atina
Kaynak: Richart Sennett, **Taş ve Ten**, çev., Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul, 2001, s. 45.

dinlenme galerisi (resim galerisi anlamında pinakotheke denilmektedir), sağda ise daha küçük, bitmemiş galeri heykel galerisi olarak planlanan glyptotheke bulunmaktadır. Cephe öyle yapılmıştır ki Propylaia'ya doğru tırmanırken denge duygusu korunmaktadır. Bu yapı MÖ. 437'de yeniden yapılırken, Parthenon'a paralel yerleştirilmiştir. Böylelikle ziyaretçiler geri dönüp kapıdan baktıklarında Perslilerin bozguna uğratıldığı siteyi görebiliyorlardı. Büyük kapının arkasında ve kutsal bölgenin içinde heykeller ve şükran sunusu olarak adak taşları dikiliydi, bunların arasında yaldızlı mızrak ucunun parıltısı denizden görülebilen dev bir bronz Athena Promachos (Şampiyon) heykeli yükseliyordu.[214]

Sol tarafta tapınak kompleks formunun Erechtheion denilen üst kısmı görülebiliyordu ve sağ tarafta alçak hazine binalarının üzerinde, iri cüssesi ile Parthenon yükseliyordu. Akropoliste inşa edilmiş son yapı olan Erechtheion kentin koruyucusu, Athena Polias'da dahil olmak üzere çeşitli tanrıların, yerel ilah ve kahramanların kutsal emanetlerini barındıran bir mekan olarak tasarlanmıştı. Kaya düzeyinde bir çökmeye ve ata biner gibi oturan yapı parçalı düzeyli bir plana sahiptir.

"Eğer güneydeki parthenon logos'u, açıklığı temsil ediyorsa, zarif ve son derece zengin iyonik detaylarıyla Erechtheion, düzensizlikten düzenin ortaya çıkışını temsil eder. Erechtheion, Parthenon'un Dorik Olimpia sertliğine karşıt olarak İyon'a özgü esnekliğin ve zerafetin cisimleşmiş halidir. Ancak erechtheion mutlu ve huzurlu bir altın çağının ürünü değildir, çünkü tasarlanması ve yapılması Peloponnes Savaşı'nın çıktığı, Atinalılar'ı kırıp geçiren eş zamanlı bir salgın hastalığın polisi yok olma noktasına getirdiği bir döneme denk düşüyordu. Çağın umutsuzluğuna karşı Erechtheion, çaresizliğin değil olumlu bir inceliğin ifadesidir."[215]

Attika ovası ve tepesine hükmeden ve yapılar arasında en büyük olanı olan Parthenon, Savaş ve Bilgelik Tanrıçası Athena Parthenos (Bakire) Tapınağıdır. Mimar İktinos'un tasarımı olan bu yapı birkaç bakımdan olağandışıdır. 69,5'a 30,9 metre olan olan büyük boyutu , altı sütun kullanmanın geleneksel olduğu bir dönemde, dar ön cephelerinde sekiz sütun taşıması ve iki bölmeli naosu ile olağanüstü bir yapı olarak betimlenmektedir. Batıya düşen geniş odasının içinde, ayakta duran, bir mızrak ve kalkan taşıyan, miğferli dev bir Athena figürü bulunuyordu. Bu heykel, Olimpia'daki heykellerin yapımında denetçilik yaptığına inanılan Phedias'ın eseridir. Tapınak bir savaş tanrıçasına yakışır şekilde kütlesel ve

[214] Roth, s. 282.

sert dorik düzeninde yapılmış olmasına karşılık, çatısı zarif İyon sütunları ile taşınmaktadır. Heykeller Olimpia'da olduğu gibi konularını tanrılardan ve kentin yaşamından almaktadır. Perslere karşı kazanılan zaferin anısına yapılan bu tapınakların tümünü kapsayan bir kavram olarak Parthenon kullanılmaktadır. Zaferi sembolize eden bu yapı kompleksi logos ve kaos ve uygarlık ile barbarlık arasındaki mücadeleyi tasvir etmektedir. Dorik saçaklıklardaki doksan iki metop bunu dört şekilde tasvir eder. Doğudaki Olimpia tanrıları ve yer devleri arasındaki savaşın imgeleri, batıda ise Perslilere karşı savaşan Yunanlılara dair sahneler, kuzeyde Yunanlılar'ın Troyalılarla yapılan savaşından, güneyde ise Lapithler ve Kentaurlar arasındaki çarpışmadan sahneler, temsiller bulunmaktadır. (Bkz. Şekil 16 ve 17) Alınlık figürlerinde Atina ile doğrudan bağlantılı öyküler resmedilmekte idi. Yine Parthenon'a özgünlük kazandıran bir nitelik, ilk kez ölümlülerin tapınak heykellerinde resmedilmesi idi. Bundan önce, yalnızca tanrı ve yarı-tanrı olan kahramanlar resmedilmişti. Bu figürler olasılıkla orijinal Panathenaia alayını temsil etmektedirler. Klasik dönemin Atinalılar'ı kendilerinin idealize edilmiş imgelerini, kentlerinin Tanrıça Athena tarafından korunmasını ve onun cisimleştirdiği yaşam tarzını güvenle tasvir etmektedirler.[216]

Parthenon, harç kullanmaktan kaçınılarak anathyrosis denilen bir kuru duvar sistemi tekniği ile inşa edilmiştir. Bu teknikte, mermer bloklar kesilip tam kare haline getirilmekte ve yüzeyler düzlenmektedir. Düşey derzler için iç yüzeyler öylesine kesiliyordu ki yalnızca bitişik blokların kenarları kusursuzca ve sıkıca birbirine geçiyordu. Deprem riski olan bu bölgede bloklar, oksitlenmeden koruyan eritilmiş kurşunla mühürlenen demir kenetlerle birbirine kenetleniyordu. Logosun bir cisimleşmesi olarak tüm tasarım x'in (2x+1)'e ya da 4'ün 9'a oranına dayandırılıyordu.[217]

Atina'da belli başlı anıtlar, kuzeyden güneye giden dümdüz giden bir sokak boyunca yerleştirilmiş ve böylece kente belirli bir bütünlük verilmiştir.

d. Gymnasion

Gymnasion sportif ve askeri etkinlikler kadar düşünsel etkinlikleri içine alan bir içerik sunmaktadır. Adeta bir spor kompleksi oluşturulan mekan düzenlenmesine gidilmiştir.

---

[215] Roth, s. 283.
[216] Roth, s. 285.
[217] Roth, s. 285.



Şekil 16 Parthenon Frizlerinden Görünüm
Kaynak: Iris Douskou, **Athens the City and its Museums**, Ekdotike Athenon S.A., Athens, 1973.



Şekil 17 Parthenon Frizlerinden Görünüm
Kaynak: Iris Douskou, **Athens the City and its Museums**, Ekdotike Athenon S.A., Athens, 1973.

Gymnasion sur dışında açık bir alanda kurulmuştur. Birbirine yakın olarak stadoin, güreş sahası olarak palestra ve akademi bu yapıların toplamı içinde yer almaktadır. Gymnasionu bedensel ve düşünsel egsersizleri birleştiren bir tür okul olarak algılamak gerekliliği ortadadır. Gymnasionda erkekler, kas ve ses açısından eğitime tabi tutuyorlardı. Kent demokrasisine katılmak için retorik eğitimi alan erkekler, kentin gururunu temsil ediyorlardı.

e. Tiyatro

Yunan drama şenliklerinin eski taşra kökenleri bulunmaktadır. Atina'da bile 5. yüzyılın başlarında, oyunlar boş bir Pazar yerinde temsil edilmekte ve bir araba fon oluşturma görevini üstlenirdi. Bilindiği gibi tiyatrolar dini pratikten doğmuştur. Dini uygulamaların yaşatılma mekanıdır. Form olarak siyasi toplantı yerlerinden türediği söylenmektedir.[218] Drama şenliklerinin büyük at nalı biçimindeki mekanlarda yapılması, yeni demokratik devletin eseri sayılmaktadır. Zaman içinde sahne yükseltilmiş ve perspektif kurallarına uygun olarak boyanmış dekorlar oluşturulmuştur.

Dionysos Tiyatrosu bu dönem yapısıdır. Yeri 6. yüzyılda kullanılmış ama bugün durduğu haliyle auditoriumu 338-336'da Lykourgos tarafından inşa edilmiştir. Tahta oturma yerleri zaman içinde taştan oturma yerlerine dönüştürülmüştür. 64-78 kattan oluşan taş sıralarda, 17. 500 kişi oturabilmektedir. 5. ve 4. yüzyıllarda nüfusun hemen hemen tümünü dolduran tiyatroda, katılanların oturma sıralarını düzenleyen, bilete benzer işlev gören markalar bulunmuştur. Tiyatro sanatı geriledikçe, sahne süslemelerinin arttırıldığı bilinmektedir. (Bkz. Şekil 18)

f. Konutlar

İhtiyaca yönelik oluşturulmuş, küçük, kullanışlı ve avlusunda bulunan mutlaka bir sunakla kutsal olandan pay almışlardır. Sade bir görünüşe sahiptirler. Evlerin yüksek bahçe duvarları vardı. Pencereler küçük ve sayıca azdır. (Bkz. Şekil 19 ve 20)

---

[218] **Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi Eski Yunan**, İletişim Yayınları, s. 146.



Şekil 18 Dionysos Tiyatrosu
Kaynak: Iris Douskou, **Athens the City and its Museums**, Ekdotike Athenon S.A., Athens, 1973.

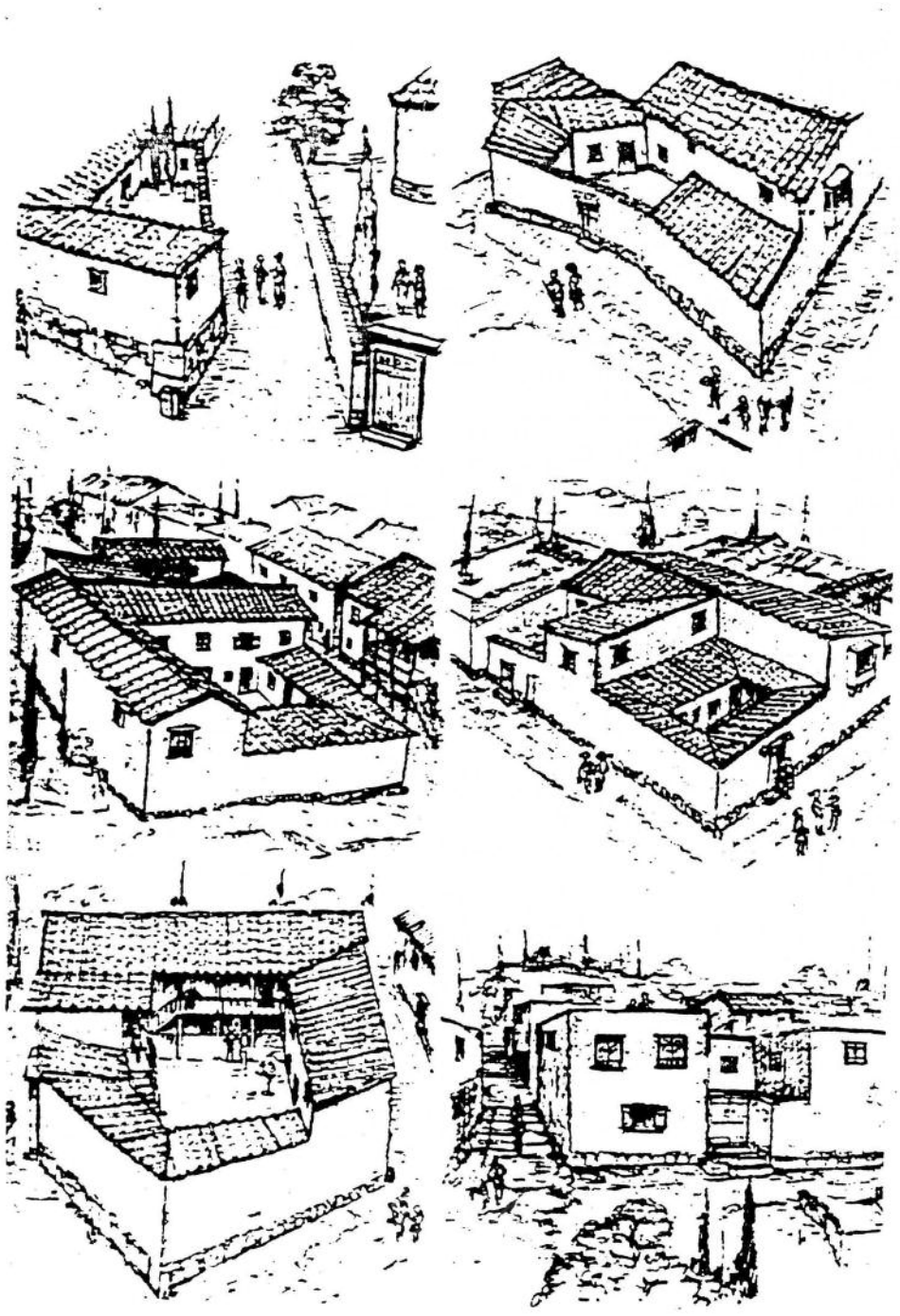

Şekil 19 MÖ. 5. ve 4. Yüzyılda Atina Evleri
Kaynak: Richart Sennett, **Taş ve Ten**, çev., Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul, 2001, s. 58.

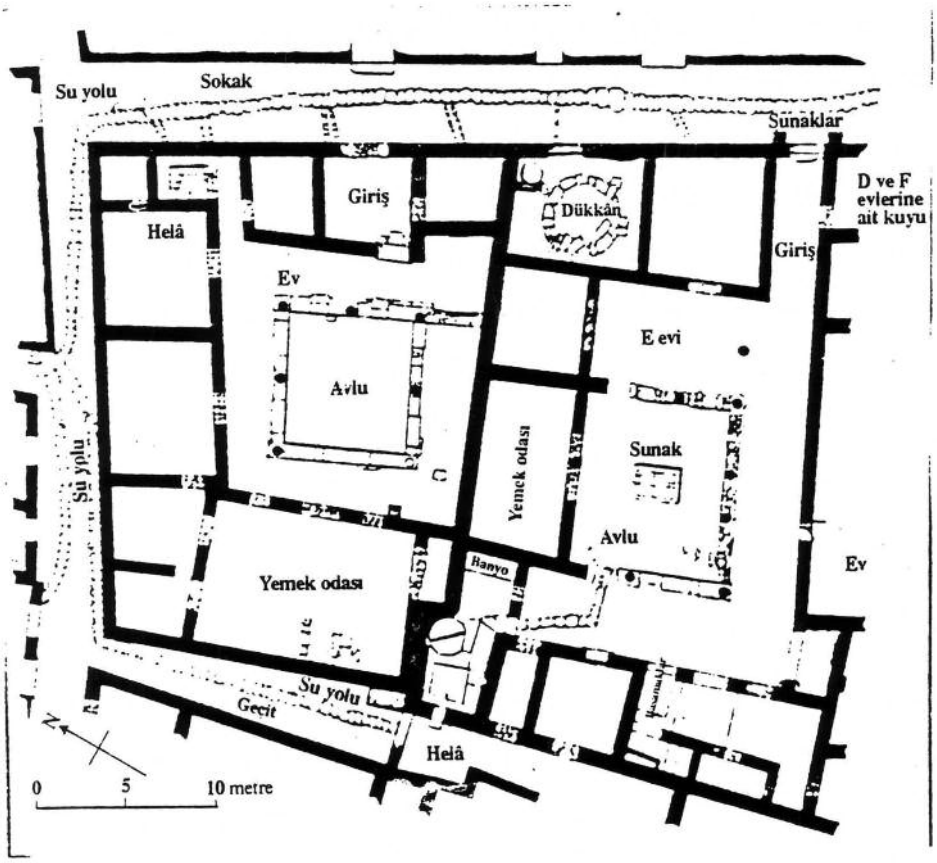

Şekil 20 MÖ. 5. Yüzyılda Atina Evlerinin Planları
Kaynak: Richart Sennett, **Taş ve Ten**, çev., Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul, 2001, s. 63.

Kadın ve erkeklerin bir araya geldiği odalar ayrı ayrı düzenlenmiştir. Örneğin evli kadınlar, konukların ağırlandığı andron'da görünemezlerdi. Evli kadın ve kız çocukları gunaikeion denilen odalarda otururdu. Atina'da ev planlarını gösteren şekilden izlenebilecek iç avlular ve yüksek bahçe duvarları, mahremiyet duygusunun bir ifade biçimi olarak yorumlanmalıdır.

g. Çeşmeler

Su kente geldikten sonra, çeşme denilen yapılardan akıyordu. Ancak Atina'da kamuya açık, çok sayıda çeşme yoktur. İki önemli çeşme, agora'nın güneydoğu ve güneybatı köşelerinde yer almakta, bir çeşme de Dipylon Kapısı'na inşa edilmişti.

Çeşme binaları üslup ve gösteriş açısından, kayalara oyulmuş basit su depolarından farklılık göstermektedir. Çeşmelerde, sütunlu cepheler, hayvan başı şeklinde (özellikle aslan başı) su olukları çok yaygındır. Özellikle siyah figür tekniğinde boyanmış vazolarda, bu tür çeşmelerden su dolduran kadınlar resmedilmiştir.[219]

B. Atina'da Toplumsal Yaşam ve Kültür

1. Ekonomik ve Politik Toplum

Perikles döneminde olasılıkla Attika'da 40.000 yurttaş yaşıyordu. Yarısından çoğu kentte ve liman çevresinde yaşayan özgür nüfusun toplamı yaklaşık 150.000'di. Bazı kaynaklarda 160 000 olarak rastlanılan bu sayıya[220], ticaret amacıyla Atina ve Pire'de oturan 20 000'i aşkın yabancı ve 100.000'i aşkın köle eklenebilir. Atina'da yurttaş, yabancı ve kölelerden oluşan bir nüfus kompozisyonu oluşmuştu.[221]

"Atina'ya bağlı topraklar surlar tarafından çevrilen alandan çok daha büyüktü. Yüzölçümü yaklaşık 2000 kilometrekare olan Atina taşrası ya da khora'sı büyükbaş hayvandan çok koyun ve keçi yetiştirmeye uygundu ve buralarda buğday değil arpa yetiştiriliyordu". ....."Toprak o kadar bereketsizdi ki Atina'nın tükettiği tahılın üçte ikisinin

---

[219] Deighton, s. 20-21.
[220] Edward Mcnall Burns, Robert E. Lerner and Standish Meacham, **Western Civilizations Their History and Their Culture**, 9th edition,by W. W. Norton & Company, printed in the USA, 1973, s. 141.
[221] Bu kompozisyonun açılımı için, üçüncü bölümde verilen bilgiler hatırlanılmalıdır.

ithal edilmesi gerekiyordu."[222] Bununla birlikte Atina'nın ekonomisinde tarımın yeri yadsınamayacak kadar büyüktür. Zeytin ve üzüm yetiştiriciliği, bunların kıymetli ürünlere dönüşümü olan zeytinyağı ve şarap ticareti de, oldukça önemli görülmektedir. Doğal bir kaynak olarak, gümüş madenleri bulunmaktadır. Yine de Atina'da ekonominin temel itici gücünü köle emeği oluşturmaktadır. Denizlere hakimiyet sonucu Peloponnes Savaşının bitimine kadar deniz ticareti önemli bir role sahiptir. Ancak Atina ekonomisine temelde, tarımsal üretim sistemi ve köle ekonomisi hakimdir. Aristo ve diğer Yunanlıların bakış açısında maddi hayat mücadelesi, alçaltıcı bir şey olarak algılanmaktadır. Bu yüzden Yunanca'da toplumsal anlamda, bir işlev olarak "emek/çalışma" anlayışını ifade eden bir kelime olmadığı ifade edilmektedir.[223] Atina'da şehir uygarlığı, bu gerilimli ekonomiden yol almıştır.

Atina toplumu "açık toplum" kavramı ile açıklanmaktadır. Bu kavramın karşılığı en iyi şekilde o toplumun üyesinden öğrenilebilir. Atina Sparta arasında yirmi yedi yıla damgasını vuran Peloponnes Savaşı sonunda, Atina yenilgiye uğramıştı. Bu çatışma, Sparta'nın militer hayatı ile Atina'nın açık toplumu arasında görülmektedir. Thukydides Atina toplumunun değerlerini MÖ. 431-430 kışında, Atina'nın baş yurttaşı Perikles'in Savaşın başlarında kaybedilenlerin anısına yaptığı Cenaze Söylevi ile aktarmaktadır. Perikles, dönemine ayna tutan konuşmasında ölenleri, Atina'nın ihtişamına övgüler yağdırarak anmakta ve şöyle devam etmektedir. "İktidar azınlığın değil bütün halkın elindedir. Yasa önünde herkes eşittir. Yunanca'da, demokratia (demokrasi) sözcüğü, devletteki "iktidarın" (kratos), "halk" (demos) olduğu anlamına gelir. Atina halkı hoşgörülü ve kosmopolittir; şehrimiz dünyaya açıktır. Emirleri körü körüne budalaca yerine getiren Spartalılar'ın tersine, Atinalılar birbirleriyle tartışır ve beraberce akıl yürütürler".[224] Sparta'da toprak aristokrasisi tarafından yönetilen toplumun, son derece katı –askeri olarak nitelenebilecek- bir kent yaşamı oluşturmasına karşın Atina'da Dor kültürünün Miken kültürünün yaşayan öğeleriyle karışmasıyla, yeni fikirlere açık oldukça kosmopolit bir kent yaşamı ortaya çıkmıştır. [225]

Yurttaşlar meclisinde veya bir jüride üye sıfatı ile ile hizmette bulunmak ücretle ödüllendirilirdi. Her yurttaşın ekleksia adı verilen halk meclisinde konuşma hakkı olduğundan, iyi konuşma yeteneği geliştiriliyordu. Retorik, Yunan dünyasında yüksek

---

[222] Sennett, **Taş ve Ten**, s. 29.
[223] Sennett, **Taş ve Ten**, s. 29.
[224] Sennett, **Taş ve Ten**, s. 28.

öğretimin odak noktasını oluşturmaktadır. Yurttaşlar, görülen davaları dinleyebilmekte, kent yönetimine katılmakta ve bunun karşılığında ücret almaktadırlar. Okur yazarlık evrensel olmamakla birlikte, çok yaygındır. Kölelere dayalı bir ekonominin egemenliği ve kadınların ev için gerekli üretimi yapmaları sayesinde, erkeklerin zevk ve eğlenceye ayıracakları çok fazla zamanları vardı. Erkekler, kent yaşantısının merkezi ve pazar yeri olan agora'ya gidiyorlar, berberin, parfümcünün dükkanına, doktorun muayenehanesine veya eczaneye, güreş alanına, hamama, ayakkabıcıya uğrayarak, sohbet ederek vakitlerini geçiriyorlardı. Böylece, tipik bir Atinalı erkek, gününü kamusal alanda ve kamusal işlerle geçirmekteydi.[226]

Atina'da kentin en önemli alanı siyasal, dinsel ve ekonomik açıdan odak noktası olarak kullanılan agora idi. Agora'da gerçekleşen üretim etkinlikleri, ayakkabı imalatı, bronz ve demir işlikleri bulunmakta ve heykeltraşlar, mermer işçileri ve şarap tüccarları burada toplanmakta idi. Agora'da aynı zamanda insanlar parasal ihtiyaçlarını karşılıyorlardı. Bankerler ve para bozanlar trapeza'larda (eski Yunanca'da masa anlamını taşıyan bu sözcük, modern Yunanca'da banka anlamında kullanılmaktadır) bulunurlardı. Kentin kalbi olarak düşünülebilecek bu mekana, sembolik anlamlar yüklenmiştir. Yurttaşlık haklarının kaybedilmesi ile sonuçlanan ceza (atimia) Agora'dan, dolayısıyla Atina yaşantısından sürülmeyi gerektirirdi.

Ticaret açısından çömlekçiler tarafından geliştirilen bir zanaat olarak vazo yapımı ve bunlarını pazardaki karşılığı önemli bir yer tutmaktadır. Atina'nın "kırmızı figürlü vazoları" Akdeniz piyasasında (Mısır, İtalya, Sicilya, Fransa, İspanya, Karadeniz'i kuşatan ülkeler ve hatta Pers saraylarında) hakim bir konuma sahiptir. Konularını mitolojik sahneler ve Atina'nın günlük yaşamından alan bu vazoların Peloponnes Savaşı sonunda –tüm pazarların Atina mallarına kapanması üzerine- ortadan kalktığı görülmektedir.[227]

Atina'da agora dışındaki alanlarda da işlek bir kentin ticari gereksinimlerini karşılayan işlikler, dükkanlar, tuvaletler, tavernalar, randevu evleri ve diğer iş yerleri bulunmaktaydı. Örneğin çömlekçilerin toplandığı Kerameikos, Dipylon Kapısı'na gidilirken, agora'nın kuzeybatısında yer almakta idi.[228]

---

[225] Roth, s. 261.
[226] Hılary J. Deıghtoh, **Eski Atina Yaşantısında Bir gün**, çev., Hande Kökten Ersoy, Homer Kitabevi, İstanbul, 2000, s.11-13.
[227] Mansel, s. 382.
[228] Deıghton, s. 28.

2. Kültürel Etkinlikler

a. İnançsal Etkinlikler

Antik toplumda çok tanrılı inanış vardır. Olimpos tanrılarına ve yardımlarına duyulan inanç ve Pers Savaşlarının etkisi, Atina'da ulusal duyguların inanmasına, barbarlar karşısında Helenlerin dayanışma ve dindarlığının artmasını Cenaze törenlerinde veya Atina'nın en büyük mezarlığı olan Kerameikos'ta yapılan dini bayramlarda söylenen nutuklar ve okunan ağıtlarda Olimpos tanrılarının anılması adet olmuştu.[229]

Panathenaia töreni, yaz mevsiminin ortasında, Athena'nın doğum gününde her yıl, her dört yılda bir özel şenliklerle kutlanan bir bayramdı. Bu kutlamaların kent formundaki karşılığı veya odak noktası Parthenon tapınağı idi. Bu şenliklerde katılımcılar kentin kuzeybatı tarafındaki Dipylon kapısının dışında toplanırlar ve Dramos denilen cadde boyunca agoranın içinden geçerek Akropolise giden bir alay oluştururlardı. Athena için hediyeler, özellikle de Athena'nın eski ahşap yontusu için yün giysiler ve adak edilen sığırlar, Akropolis'in zirvesinin dolambaçlı girişinde kabul edilirdi.[230]

Eğlence dini/dinsel yaşamın ayrılmaz bir parçasıdır. Eğlence etkinlikleri için agora resmi bir mekan niteliği taşımakta idi. Ancak kentin resmen kabullenmediği konutlarda yaşanırlılığını sürdüren farklı eğlence biçimleri veya ayinleri (ritüelleri) bulunmakta idi. Atina'da ritüeller.

- Athena'nın doğumunun kutlanması. Athena koruyucu tanrıdır.
- Thesmophoria, bir bereket ayinidir. Tohumların ekildiği güz sonlarında yapılmakta ve ayinin koruyucu tanrısı toprak tanrıçası Demeter'dir.[231]
- Adonia, ölümle bağlantılı olan tarımsal bir ayindir. Adonia şenliği kadınların toplum içindeki konumu ve iç dünyalarını dile getiren duyu ve duyguların ağırlıklı olarak yer aldığı ve erkekleri rahatsız eden bir ritüeldir. Adonia, kadınların hane içinde bir yerlere çekilmesini gerektiren kuralı dönüştürüyordu. Bunu da koku deneyimi sayesinde yapıyordu. Yunanlılar bitkilerin baharatların kokularının son derece yüklü duyumlar oluşturduklarını, hatta düpedüz

---

[229] Mansel, s. 340.
[230] Roth, s. 279.
[231] Sennett, **Taş ve Ten**, s. 60-62.

cinsel özgürlük ya da kısıtlama atmosferi yarattıklarını düşünüyorlardı.[232] Bu ritüelde, kadınlar, bir mitten yola çıkarak kadınlara haz vermeyi bilen bir gencin ölümüne ağıt yakıyorlardı. Her temmuz yapılan bu şenlikten bir hafta önce, kadınlar evlerinin çatısında bulunan küçük saksılara fideler dikiyorlar, saksıları özenle sulayıp gübreliyorlardı. Bitki güzel bir hal aldığında, bakımını kesiyorlardı. Filizlerin ölmeye başlaması, şenliğin başlama zamanını geldiğinin göstergesi idi. Çatılardaki saksılara "Adonis'in bahçeleri"deniyordu. Adonis, Yunanca duyumsal haz için kullanılan hedone'den gelmekte olup, erkeklik tahayyülünün canlandığı ve Afrodit'in öldüğünde yasını tuttuğu aşığı olan bir delikanlıdır. Bu şenlik, toplumun cinselliğe atfettiği önemi vurgulamaktadır.

- Symposia

Andron'da yapılan erkek şenlikleridir. "Symposion erkeklere kendilerini bırakma, 'bir bütün olarak polis içindeki (ölçülü adetlere) taban tabana zıt' kaba saba eğlencelere dalma fırsatı sunuyordu... Tıpkı gymnasionda olduğu gibi Symposion'da da erkekler arasında kurulan bağ rekabetle yoğrulmuş durumdaydı. Erkekler şölen sırasında maharetlerini sergileyebilmek için önceden şiirler, şakalar ve kendilerini öven hikayeler hazırlıyorlardı. Rekabet ile yoldaşlık arasındaki denge bazen kontrolden çıkıyor ve symposion yozlaşıp şiddetli bir ağız dalaşına dönüşebiliyordu."[233]

Böylece kentin gün ışığına çıkan, hakim mekanları agora, gymnasion ve akropolis, toplumsal içerikte ifadesini bulan eğlence biçimleriyle karşıtlık içindedir.

b. Düşünsel Etkinlikler

Tartışmaya dayalı bir eğitim sistemi egemendir. Surların dışındaki bu yöntemi uygulayıp -, toplumun zihniyet yapılanmasını üreten ve yeniden besleyen akademi, bu etkinliklerin kentteki formunu oluşturur. İnsan her şeyin ölçüsü kabul edilmektedir.

Atina'da eğitimin, birbirini tamamladığına inanılan üç temel taşı vardı. Eğitim, kişinin zekasını, müzik anlayış ve yeteneğini ve de bedenini geliştirmeyi hedefliyordu. Böylece akademi, tiyatro ve gymnasion, bu ihtiyaç ve amaçları gerçekleştirmek için vücut bulmuş kent mekanları olarak sayılmalıdır. Eğitim sürecinde, öncelikle kitaplar ve lyra gelir, onları at eğitimi, mızrak atma gibi askeri talimler izler, sonra güreş alanına çıkılır ve gün ortasında kısa

[232] Sennett, **Taş ve Ten**, s. 64.

bir banyo yapılırdı.[234] Bu inanç ve uygulama boyutu, Grek estetiğini oluşturan iyi-güzel-faydalı özdeşliğini içeren –bedenin, ruhun ve aklın birliğini tanımlayan- felsefenin bir tezahürü olarak düşünülmelidir. "Arete" çevrilmesi çok zor bir kavramdır ve erdem ile verimli çalışmayı tanımlamaktadır. Eğitim alanında da bu kavramın karşılığı, bireyler, üç alana bölünerek ancak yine bir bütüne ulaşacak şekilde verilmeye çalışılmaktadır.

Atina'nın önemli bir ün alanı, felsefe okulları ile tanınmasından gelmektedir. Her türlü meslek ve zanaatın açık havada yapıldığı Atina'da felsefe okulları için de aynı şey geçerli idi. Felsefe dersleri açık mekanlarda verilmekte ve okullar, isimlerini bu mekanlardan almışlardı. Eflatun'un okulu Akademia, adını Atina kapılarının önündeki Akademos tepesinden almıştır. Aristotales'in revaklı yoldan (peripatos), Stoalarınki sütunlu galerilenden (stao), Epikuros okulu kurucusunu bahçesinden almıştı. Nitekim Sokrates. Sofistler ya da Diogenes'i açık mekanlardan ayrı düşünülemez.[235]

c. Sanatsal Etkinlikler

Attika yarımadasında çeşitli sanat okullarının olduğu ve bunlardan özellikle Atina'nın önemli bir yere sahip olduğu bilinmektedir. Klasik çağ olarak adlandırılan bu dönemde, mimarlık ve estetik alanında, doğu etkisinin azalmış olduğu ve kendine özgü bir biçimlendirmeye gidildiği görülmektedir. Bu noktada Grek sanatı içinde Dorik ve İonik üsluplar yerini almıştır.[236] 4. yüzyılda üçüncü bir düzen olarak Korinth üslubuna kapı aralanmıştır.

Atina'da edebiyat, oldukça gelişmişti. Tragedi ve komedi alanında eserler verilmiştir. V. yüzyılda yüksek bir gelişim sergileyen tragedi ve komedi türü eserler, Peloponnes Savaşı sonunda Atina'nın egemenliğini kaybetmesiyle birlikte gerilemeye başlamıştır. Buna karşılık retorik* ve felsefe yazıları güçlü bir biçimde ortaya çıkmış ve ciddi bir gelişim kaydetmiştir. Bu dönemde ünlü hatipler yetişmiştir. Tragedi ve komedinin uzun süre din töreni sayıldığı bilinmektedir. Pers Savaşları ile Atina iki kez tahrip edilmiş, kentin yeniden inşasında rol

---

[233] Sennett, **Taş ve Ten**, s. 66.
[234] Deighton, s. 13.
[235] Friedell, s. 29.
[236] Adnan Turani, **Dünya Sanat Tarihi**, 7. b., Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999, s. 145.
* Kolay ancak etkileyici söz söyleme ve yazı yazma sanatı.

oynamak üzere bir çok sanatçının Atina'ya gelmesi kentin adeta bir sanat merkezine dönüşümünü sağlamıştır.

Sanatsal etkinlikler, tapınak ve resmi nitelikteki yapılarda izlenmektedir. Sanat yüksek çevrelerden alt tabakalara girmekte gecikmemiş ve şekil ve bezeme açısından sanat eseri olmak iddiasında olan vazolar ortaya çıkmıştır.

Yine Atina'da, beyaz zemin üzerine çizgi tekniği ile resmedilen tasvirleri içeren "lekitos"lar önemlidir. Ölüler kültü ile yakından ilişki içinde olan bu eserler, ölülere adak eşyası olarak verilmektedir.

5. yüzyılda resmi ve özel binaların tüm duvarlarını duvarları kaplayan dekoratif nitelikteki büyük panoların yerini, 4. yüzyılda ölçeği küçülmüş tablolar almıştır.[237]
Dramatik şiir tümüyle Atinalı'dır.

Atina'da müzik icrası, toplumu her düzeyde derinliğine etkilemiştir. "Tapı günlerinin şölenlerin, işlerin (hatta ekmek pişirmek ve at çiftleştirmek kadar uzmanlaşmış işlerin) kendi nağme ve gülbankları vardı. Kılıç talimi yapan savaşçı da, boks yapan sporcu hareketlerini üflemeli çalgıların neşeli mırıltısına uydururdu. Dans etmek (oynamak), Avrupa'da bir daha olmadığı kadar, evrenseldi. (Mousikos) "Musa-ca", Atina dilinde, "incelmiş"le özdeşleşti. Kendini denetim altında tutan, uyumlu adım atar, dağınık olansa uyumsuz (akortsuz) gider."[238] Müzik ve eğlence toplumsal yaşamın ayrılmaz bir parçasıdır.

d. Sportif Etkinlikler

Atina'da erkekler ve erkek çocuklar, öğleden sonralarını gymnasion'da talim alanı ve palaistra'da geçirmekte idiler. Tahminlere göre, Atinalı bir erkek gününün yaklaşık üçte birini bu mekanlarda geçirmektedir. Gymnasion Atina'da çok önemli bir mekandır. Arete kavramı ile yetkin insana hizmet etmekte ve erkeklerin savaşa her zaman hazır olmasını sağlamaktadır. Ancak spor etkinlikleri, sadece savaşa yönelik bir tür zorunlu hazırlık olarak algılanmamalıdır. Aksine, sporla uğraşan bir erkek için savaşmaya hazır olmak ve spor etkinliklerinden zevk almak bir arada gerçekleşmektedir.[239]

---

[237] Mansel, s. 429.
[238] Atlaslı Büyük..., s. 154.
[239] Deighton, s. 53.

Başlıca Yunan sporları koşu, disk atma, uzun atlama, boks, güreş, ve at yarışıdır. İçlerinde en ünlüsü olan "Olimpiyat Oyunları" sadece düzenli bir şekilde kutlanan dini bayramlar olmayıp aynı zamanda bu sportif etkinlikler, günlük yaşamın ayrılmaz bir parçasıdır. Bayramlarda sadece atletizm değil dans, şarkı ve drama yarışmaları da düzenlenmekte idi.

Bilindiği gibi gymnasion, bedensel gelişme etkinlikleri yanında zihinsel alana da yönelmiştir. Seyyah profesörler olarak adlandırılabilecek sofistler, yetişmekte olan genç erkeğin eğitiminin en önemli boyutunu oluşturan "güzel konuşma sanatı"nı öğreterek tanınırlardı.

Atina'da hizmet veren ve hepsi de kentin dışında yer alan üç gymnasion bulunmakta idi. Bunlar; Akademi, Lykeion ve Kynosarges'tir.[240] Bunların ilk ikisi daha sonra antik dünyanın ilk üniversitelerine dönüşmüşlerdir.

3. Atina Toplumunda İnsan Tasavvuru ve Mekan Algısı

Atina'da kendini kentin ve medeniyetin öznesi olarak algılayan bir bilinçlilik, insan kavramına damgasını vurmaktadır. Böylece bir Atinalı'nın gururu, geliş/tiril/miş bedeninde çıplaklık olarak dışa yansırken, kent mekanında kent yapıları ile dışa vurulmaktadır. Parthenon frizlerinde sergilenen, gurur vesilesi, hepsi genç, kusursuz bedenlerdir. Yaptıkları iş ne olursa olsun, yüzlerinde dingin ifade ile sizi karşılamaktadırlar. Bunlar, Atina'da insanların nasıl görünmesi gerektiğini vurgulayan genellemeler olarak alınabilir. İnsan bedeni idealleştirilmiş ve insani olan ile tanrısal olan bu denli iç içe geçmiştir.

C. Atina'da Form ve Yaşam Etkileşiminin Değerlendirilmesi

Atina'nın Yunan yarımadası ve Anadolu'daki antik kentlerin gelişimini ve daha büyük ölçekte yansıttığı düşünülmektedir.[241] Ancak bütün kentlerin birbirinin aynı olmayacağı açıktır. Alanın coğrafyası ve farklı tarihsel ve ekonomik koşulları kentlerin gelişimini farklılaştıran unsurlarıdır.

---

[240] Deighton, s. 54.
[241] Owens, s. 21.

İsokrates MÖ. 308'de ünlü nutkunda, Atina'nın başka şehirlere düşünmeyi öğretmek konusunda önemli bir role sahip olduğunu belirtmektedir. Hatta "Helen" adını taşımaya hak kazanmış olanların, aynı kökene sahip olmalarından öte, Atina kültürünü benimseyenler tarafından temsil edilmesi gerektiğini ifade etmektedir.[242] Bütün nutuklarında Yunanlılar ile Persliler arasındaki farkı göz önünde bulunduran İsokrates, Yunan medeniyetini "şehirli" ya da "kentli" kavramı ile ayırt etmekte ve tanımlamaktadır.

Başlangıçta müstahkem bir kale olarak işlev gören ve kentte bu anlamda bir sembolü taşıyan akropolis, klasik çağın başlarına gelindiğinde tamamen dini bir yer olmuş ve agora daha yoğun çeşitlilik sergileyen hayatın üzerinde yükselen kutsal bir mekan halini almıştır. Aristo, kent mekanında gözlenen ve yaşanan bu değişimi, siyasi nedenlerle açıklamaktadır. Politika adlı eserinde kale görünümündeki akropolü oligarşi ve diktatör yönetimine, düz zeminin ise demokrasiye uygun olduğunu söyleyerek, mekan düzenleme ve form oluşturmada, yurttaşlar arasında eşit bir yatay düzleme dayalı politik toplumun etkisini vurgulamaktadır. Yeniden yapılan Akropolis'in merkezinde yeni hiçbir yapının inşa edilmemesi döneminin gerçekliğini ve gerçeküstülüğünü resmeden, sembolleştiren Parthenon'a ayrıca bir anlam kazandırmaktadır. Parthenon'un Ortaçağ kentinin Katedrali İslam uygarlığında Ulu Cami ile aynı sembolik dili taşıdığı, toplumun değerler sistemini idealize eden yapılardan olduğu düşünülmektedir. "Bronz çağı sarayının kalıntılarının üstüne Erechtheion ve Parthenon arasında geniş bir teras yapılmıştır. Bu en kutsal noktada insan her şeyin ortasında, her şeyin ölçüsü ve öncüsüdür. Bir yönde eski kutsal Hymmetos dağı, diğer yönde ise Propylaia kapılarından Salamis koyu görünüyordu; orada, Attika'nın açık ışığı içinde duran Atinalının deneyiminde mit ve insanlık tarihi birbirine karışıyordu. Olimpia'da Pelops ve Hipodameia figürlerinin atletleri *arete*'ye davet etmesi gibi Atina Akropolisi'nin tepesinde de gözlemci us ve usdışılık, uygarlık ve barbarlık, logos ve kaos arasındaki hiç bitmeyen savaşı düşünmeye zorlanır. Katı mermerinin içinde Parthenon, *idealin insan eylemi aracılığıyla gerçekleştirilebileceğinin* bir kanıtıdır."[243] Görkemli yapısı ile ihtişamın habercisi Parthenon kolektif bir yurttaş faaliyetinin, Atina'da bir değer olarak üretilen erdemleri yansıttığı düşünülmektedir.[244] "Parthenon'un şehirdeki yeri yapının kolektif medeni değerini dramatikleştiriyordu. Şehirdeki bir çok yerden görülebilen bir birlik ikonu güneşte parlıyordu.

---

[242] Mansel, s. 408.
[243] Roth, s. 290.
[244] Sennett, **Taş ve Ten**, s. 31.

M. I. Finley Parthenon'un kendi kendine sergilemede, bakılma niteliğini yerinde bir tabirle "kapının-dışında oluş" olarak adlandırmakta ve şöyle demektedir. 'Bu bakımdan, normal izlenimimiz kadar yanıltıcı bir şey olamaz: Biz harabeler görürüz, onların içinden bakarız, Parthenon'un içinde dolaşırız. Yunanlılar'ın gördükleri şey, fiziksel olarak çok farklıydı... Binanın dışı başlı başına önemliydi; çıplak ten gibi sürekli kendine yeterli dikkat çekici bir yüzeydi. Mimari bir nesnede yüzeyle cephe birbirinden farklıdır. Paris'teki Notre Dame Katedrali'ndeki gibi bir cephe dış cepheyi binanın iç kütlesinin yaratmış olduğu hissini iletir; oysa Parthenon'un sütunlar ve çatıdan oluşan teni, içeriden dışarı doğru itilen bir form gibi görünmez. Bu açıdan tapınak genelde Atina'daki şehir hayatına ilişkin bir ip ucu sunuyordu; şehrin hacmi yüzeylerin oyunundan geliyordu."[245]

Gymnasion, tiyatro ve tapınakta insanlar, kentin bir parçası olduklarını hissediyorlar, bu mekanlar toplumsal ruhu bir arada tutan bir arada oluş psikolojisi -ya da buna "toplumsal harç" denilebilir- canlandırmakta ve görünmeyen bu ruhu görünür kılmaktadır. Bir bedenin çok yönlü ve tartışmaya dayalı yöntemle bir sanat eseri gibi biçimlendirilebileceğine dayalı inanç (arete kavramı ile beslenen ve açıklanabilen) kentin formuna da taşınmıştır.

Toplumsal yaşamı betimleyen soyut simgeler, ayin ya da ritüeller olarak ifade edilebilir. Ritüel toplumun tepki verme biçimi olarak tanımlanabilir. Acıları katlanılabilir, hazları paylaşılabilir hale getiren reçete olması, ritüelin ruhunu oluşturmaktadır. Ritüeller, toplumsal hafızayı beden dili ve sözleri defalarca tekrarlama yoluyla koruyan statik bir güç olarak görünmekle beraber yaşayan bir organizma gibidirler. Toplumun ruhsal ihtiyaçlarını karşılamada ve doyum sağlamada başarılı oldukları sürece devam ederler, canlı kalırlar/yaşarlar. İhtiyaçların içeriğinin değişmesi zaman içinde ritüeli öz ve biçim açısından etkileyerek dönüştürür. Toplum tarafından tanımlanan yeni ihtiyaçlara uygun ritüeller geliştirilir. Riütüeller, kültürel etkinlikler içinde inançsal olandan ve özellikle mitolojiden veya toplumsal mitlerden beslenerek üretilmiştir.

---

[245] Sennett, **Taş ve Ten**, s. 32.

SONUÇ

"İnsan kültürel bir varlıktır". Aristo'nun "İnsan toplumsal bir hayvandır" cümlesi ile sembolleştirdiği insan tasavvurunda, bir arada yaşama, insan için bir zorunluluk olarak belirlenmektedir. İnsanın kültürel bir varlık oluşuna dayanan temel kabul, *biçim veren insanın,* yeryüzünde yaşadığı bilgisini, yeryüzüne nakşetmesi, iz bırakması arzusundan beslenmekte ve gönüllülük esasına dayanmaktadır. *"İnsan, değer bağımlı bir varlıktır"*. Weber'de değerler hakkında bir öğreti arayışı vardır. Bugünkü sosyolojinin belirlediği ilgi alanına çok uzak olmakla birlikte, Weber'in eserlerinde bu arayış izlenmektedir. Weber'in, modern Batı rasyonalizminin kültürel önemi/anlamı üzerine odaklanmasının nedeni, toplumbilimsel soruşturmanın, insan varlıklarının "kültürel varlıklar" oldukları gerçeğinden beslenmesidir.

İnsan, doğasından gelen bir özellikle güzele karşı tutkuludur. Güzellik sevgisi ile donatılmış, duyumsayan, hisseden, seven insan, soyut ve somut semboller kullanarak kendisini mekanda ifade etmeye çalışır. Kültür, süreklilik içinde, öğrenilerek aktarılır. Bizi uygarlığa ulaştıran bu birikimli dizge, sembollerle ifadesini bulur. Bu tezde kent, bir kültürel gösterge mekanı olarak ele alınmakta, kent formunun, somut semboller ile orada yaşayan toplumun yaşama biçimi ve değerler sistemini yansıttığı düşünülmektedir. Bu anlamda; somut semboller ile soyut semboller veya öz/toplumsal içerik ile biçim/form arasında özel bir ilişki bulunmaktadır.

Değerler arasında hiyerarşik bir düzenleme vardır. Toplumun yaşadığı coğrafik. tarihsel, ekonomik, sosyolojik koşullarının birikimli ve etkileşimli varlığından süzülerek oluşan, yaşama biçimi ve değerler sistemi bütünü, özetle, toplumun dünya görüşü, üst düzeyde mimariye özel biçimini veren, özel bir alanı oluşturmaktadır.

Kent, toplumsal sistemin simgesel ve mekansal gösterimlerini temsil eder. Kentler, toplumların, sahip oldukları koşulların ve oluşturdukları sosyal örüntülerin ya da ruhlarının

bir aynasıdır. Bu ilişki, karşılıklı yön ve yoğunlukları değişerek, etkileşerek yol alan bir biçimi sergilemektedir. Böylece kent, işlevsellik boyutunun yanında, özgün ve sembolik olma özelliği ile ele alınması gereken bir kavram ve gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda kentlerin, ihtiyaçtan doğan kullanım ve koşullarını aşan bir anlamlarının olduğu gerçekliği vurgulanmalıdır.

Kent formunu oluşturan değişkenler, doğal yapı, ekonomik, toplumsal, teknik, düşünsel ve estetik koşullar olarak belirlenebilir. Doğal yapı kendi içinde coğrafik, topografik özellikler ve iklim ayrımı ile açımlanabilir. Tezin bu süreci açıklama şemasında, koşullar indirgenerek üç kategoride toplanmıştır. Bunlar şöyle sayılabilir:

- Doğal koşullar
- Sosyal, ekonomik ve teknik koşullar (Sosyo-ekonomik koşullar denilebilir.)
- İnançsal, düşünsel ve estetik koşullar (Kültürel koşullar da denilebilir.)

Kent formunun dolayısı ile kimliğinin oluşumunda, doğal yapı önemli bir yere sahiptir. Bir tür "zorunluluk" ilişkisi ile kente damgasını vuran bu alanın, teknolojik gelişmelere paralel olarak, belirleme gücü azalmaktadır.

Sosyo ekonomik koşullar, "fayda" eksenli kurgulanmakta ve genişlemektedir. Bu koşullar toplumun rasyonel ve reel yanını temsil etmektedir.

Kültürel koşullar, toplumun inançsal, düşünsel, sportif ve sanatsal etkinliklerini içeren, toplumu, bir arada tutan etkinlikler toplamı olarak ele alınabilir. "Toplumsal harç" kavramı ile açıklanabilecek bu etkinlikler toplamı, o toplumun yaşama biçimi ve değerler sistemini sembolize etmektedir. Kültürel koşullar toplumun, etkileşimli, organik (canlı) bir toplamı olarak "güzel" kavramına yaklaşımını sergilemekte ve toplumun irrasyonel ve irrel yanını temsil edebilmektedir. Antik felsefenin "kalokagathia" kavramlaştırması yani iyi-güzel-faydalı özdeşliği, bize antik kent toplumunun bütünsel ve organik bakış açısını vurgulamaktadır.

Barthes'tan hareketle, simgeler tekniğini kullanarak, antik kent, onu oluşturan temel öğelere bölünerek incelenmiştir. Bu parçaların, bir cümleye benzer şekilde, cümleyi oluşturan sözcük, sözcük öbekleri, bunların oluşturduğu biçim ve anlam kümesine sahip olduğu düşünülmektedir. Cümlenin görünüşü, sözcüklerin sıralanması ile kent formunun genel görüntüsü ve mekansal yapılanması anlaşılırken, her bir sözcüğün taşıdığı anlamların kentteki karşılıklarının araştırılması ve bunların toplam ve etkileşiminden oluşan, orada yaşayan

insanların hayata yükledikleri anlamı yani parçaların toplamından farklı olan cümlenin anlamı, okunmaya ve görünmeyen görünür kılınmaya çalışılmıştır.

Antik kent formu parçalandığında, şu öğelere ayrıldığı görülmektedir.

- Akropol/is ve surlar
- Agora ve liman
- Tapınak ve Anıtlar
- Tiyatro
- Gymnasion
- Konutlar

Bu çalışmada Antik kent modelini genellediği düşünülen, klasik Yunan çağında Atina kenti ele alınmakta ve yukarıda belirtilen temel öğeler açısından analiz edilmektedir.

Atina'nın genel görünümünde yüksekte Akropolis, düzlüğe inildiğinde agora, hakim kentsel öğe olarak görülmektedir. Mekansal yapılanmanın, doğaya yönelik algı ve tasavvurlardan beslendiği ve böylece topografyaya uyumlu olduğu görülmektedir.

Simgeler tekniği kullanılarak, çözümlenmeye çalışılan antik kentin, iki temel sembole indirgenerek açıklanabileceği düşünülmektedir. Bunlardan birincisi, agora, diğeri ise, tapınak-tiyatro-gymnasion öğeleridir.

Agora, hayatın merkezinde yer almaktadır. Rasyonel ve yaşayan bir mekan olarak yönetimin krallıktan demokrasiye dönüşmesine paralel canlılık kazanan agora, antik kentin temel ve ayırıcı öğesidir. Bilindiği gibi, kentin etrafını saran surlar için temel ve ayırıcı olma özelliği atfedilmemektedir. Kentin çekirdeği veya kalbi olarak betimlenebilecek agora, esas olarak kentin sokak sisteminin merkezine, uygun bir biçimde konumlandırılmış, diğer kamu yapılarını birbirinden bağımsız olarak etrafında toplayan, bir açık alanla tanımlanmaktadır. Zamanla inşa edilen yapıların uyumlu bir biçimde konumlandırılması yanında stoaları oluşturan sütun dizgeleri ile çok fonksiyonluluk ve organik bir bütünlük sağlanmıştır. Ucuz maliyetinden dolayı tercih sebebi olarak genellikle Dorik üslupta inşa edilen sütunlar, bireyselliğin bir göstergesi olarak alınabileceği gibi, aynı zamanda Atinalılar'ın güzeli kavrama ve ifade etmelerinin bir biçimi olarak yorumlanmalıdır.

Atina agorası düzlükte yer alması ve sütun dizgeleri ile tanımlanması ile bireyselliği temsil eden, eklemeli bir biçimde oluşmuş, rasyonel ve pragmatik bir mekandır. Toplumun, hayatın gerçeğine yönelik faaliyetleri ve tercihleri burada dile gelmektedir. Bu faaliyetlerin

ifadesi mekanlar, kamusal yapılarıdır. Meclis binası Bouleterion, yöneticiler kurulunun toplandığı bina Thalos ve çok fonksiyonlu sütun dizgelerinden oluşan stoalarla temsil edilen mahkeme vb. kamu binaları yanında berber, kasap vb. iş yerleri, agorayı bir bütünlük içinde tamamlamakta ve tanımlamaktadır. Böylece kent meydanı olarak tasarlanan Atina agorası, halkın yaşadığı konutlarla çevrelenmişti. Bütünlük ve uyum duygusunu uyandırmada stoalar kadar önemli rol üstlenen, çeşmeler ve anıt heykeller sayılmalıdır. Agoranın duvarlarında resmedilen Maraton Savaşını tanımlandığı büyük tablolarda, Yunanlılarla birlikte tanrılar ve yerli kahramanlar el birlik savaşır durumda gösterilmektedir. Dünyevi işlerin merkezi agoraya anlam üfleyen bu tasvirler bize, dünyevi ve uhrevi ayrımının olmadığını ve kutsallığın hayatın her noktasında katıksız içselleştirildiğinin birer göstergesidir. Bu kutsallık, kuşkusuz çok tanrılı inançta anlamını bulan, düşmanlarına karşı hayatta kalma mücadelesi içinde, kentlerini koruyan Athena'ya atfedilen bir sığınma ve şükür duygusunu içermekle birlikte, insanoğlunun gücünü de dile getiren, arete kavramının karşılığı olan öz güvenle yaşamı kucaklayan ve bir o kadar ona meydan okuyan, bir kavramsal içerikten oluşmaktadır.

Tapınak, Tiyatro ve Gymnasion, toplumsal etkinlikler çerçevesinde toplumsal harç kavramı ile ifade edilebilen, birbirlerinden ayrılması çok zor olan –ancak bilimsel bir çalışmanın objesi olma aşamasında kategorik incelemenin gerekliliği için bu şekilde açımlanmıştır- toplumun dört etkinlik alanını harmanlayan ve sembolize eden mekanlardır. Bu etkinlikler inançsal, düşünsel, sportif ve sanatsal olarak sayılabilir. Toplumun gerçekliğini aşan ve ne olmak istediğinin bir göstergesi olarak oluşan bu toplumsal etkinlikler, kentin fiziksel kurgusunu oluşturan toplumsal ruhun, kendini dile getiriş biçimleridir.

Akropoliste inşa edilen Parthenon ve Athena Nike Tapınağı yaşayan değerler sistemini yüceleştiren yapılar olarak kentin en yüksek noktasına, Atinalılar'ı seyreden bir konumda inşa edilmişlerdi. İçerisinde tanrıların yaşadığına inanıldığı bu yapılar, dışarıdan ziyaret edilen ve kutsal emanet ve hediyelerin sunulduğu kutsal mekanlardı. Parthenon frizlerinde resmedilen tasvirlerde insan bedeninin gücü de yüceltilmektedir.

Gymnasion, bir tür spor kompleksi olarak düşünülmekle birlikte tamamen doğal koşullar ile varlık kazanmış alanlardan oluşuyordu. Ağaçların gölgelerinden yararlanabilecek, su bulunan açık alanlar, doğal spor alanları olarak işlev görmektedir. Bu özelliklerinden dolayı kentin merkezinin dışında olan ve Atina'da erkeklere özgü bu mekanlarda, vücudun ve zihnin geliştirilmesi hedeflenmekteydi.

Tiyatro, dini pratikten doğan ve form olarak meclis binalarından türeyen yapılardır. Atina'da Dionysos Tiyatrosunda sahnelenen insan hayatından kesitler ile zihinsel ve sanatsal gelişim hedeflenmekte ve toplumu bir arada tutan dayanışma duygusu pekiştirilmektedir.

Antik Atina'da toplumsal ilişki biçimine paralel, kent formu da organik bir dayanışma ve yapılanma sergilemektedir. İnsan ölçüsünü esas alan, doğa ve tanrılarla bütünleşen, düşünsel alandan beslenen geometrik anlayışın, mekan organizasyonuna ve yapılara, tutarlı bir biçimde yansıdığı söylenebilir.

Atinalılar, dünyayı ve toplumsal yaşamı bir bütünlük içinde kavranmakta ve yaşamaktadır. Bu kavrayış, kentsel biçimlerin üretilmesinde ve etkinliklerde karşılığını bulmaktadır. Sanat ve zanaat ayrımı, bu toplum için geçerli değildir. Bu çalışmanın bilimsel niteliği gereği ve simgeler tekniğinin uygulanmasından dolayı toplumsal etkinlikler kategorize edilerek incelenmiştir. Oysa bunların tümü, aynı öz suyundan beslenen, organik bir bütünün vazgeçilmez parçalarıdır. Antik Atina'da mekanın örgütlenme ve biçimlenmesinde, orada yaşayan toplumun ruhu dile gelmektedir. Tipik bir Atinalı'nın ihtiyaç ve etkinlikleri ve yaşamı algılama biçimindeki değer önceliklerine göre, Atina kenti biçimini almıştır. Atina toplumunun yeryüzüne taşıdığı anlam, kent biçiminden izlenmektedir. Antik Atina'nın kendi içinde tutarlı ve özgün olmasından dolayı, onun *kimliğinden* söz edebiliyoruz.

Antik Atina kentsel öğelerin organik yapılanma içinde toplumun değer ve tercihlerini simgeleyen yapılar bütününden oluşmaktadır. Atina'da yaşam organik ve bütün bir şey olarak algılanmaktadır. Mekan tasavvuru ve algısı, ev düzeyinden kent düzeyine değişmeden aynı biçimde korunmaktadır. Atinalılar doğada buldukları özel anlamı veya inandıkları ve paylaştıkları kutsallığı yaşamak üzere, bu özel mekanı inşa etmişlerdir.

Temelde "arete kavramı"na dayandırılabilecek bu özel alan, Helen ruhu, kent dayanışması, inançsal birlik kavramları ile açıklanabilecektir. Böylece kentin parçalanması ile tümevarımsal bir yaklaşım kullanılarak, antik kentin ruhuna ulaşılabilecektir. Buradan hareketle, antik kentte insana bakış ve mekan algısı, bu ruhun bir yansıması olarak dile gelmekte ve ona kimliğini takdim etmektedir.

BİBLİYOGRAFYA

Agnew, John., John Mercer and David Sopher (editors). **The City in Culturel Context**, Syracuse University, New York, 1984.

Ağaoğulları, Mehmet Ali. **Kent Devletinden İmparatorluğa**, 3.B., İmge Kitabevi, Ankara, 2002.

Allison, June W. (edited by), **Conflict Antithesis and the Ancient Historian**, Ohio State Univesity Press, 1990.

Aristoteles. **Politika,** 2. B., çev., Mete Tunçay, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1983.

Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi. "Eski Yunan", İletişim Yayınları.

Barthes, Roland. **Göstergebilimsel Serüven**, 3. B., çev., Mehmet Rifat ve Sema Rifat, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997.

Bilgin, Nuri. "Fiziksel Mekandan İnsani ya da İnsanlı Mekana", **Mimarlık**, sayı no: 3, 1990, s. 62-65.

Bock, Philip K. **İnsan Davranışının Kültürel Temelleri**, çev., N. Serpil Altunek, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2001.

Bolkestein, Henrik. **Economic Life in Greece's Golden Age**, Brill: Leiden, 1964.

Braudel, Fernand. **Uygarlıkların Grameri**, 2. B., çev., Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2001.

Bruhn, Wolfgang and Max Tılke. **A Pictorıal History of Costume**, A. Zwemmer Ltd. London, 1955.

Burns, Edward Mcnall, Robert E. Lerner ve Standısh Meacham. **Western Cıvılızatıons Their History and Their Culture**, 9. B., W. W. Norton and Company, USA, 1980.

Clayton, Peter ve Martin J. Price. **Antik Dünyanın Yedi Harikası**, çev., Betül Avunç, 3. B., Homer Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2000.

Cogito. Kent ve Kültürü, 3. B., sayı: 8, 1996.

Çakmaklı, Derya. "Kentsel Çevrede Mekan ve Kentsel Mekan Kavramlarının İrdelenmesi," **Mimarlık ve Şehircilikte Mekan,** Yerleşme ve Mimarlık Bilimleri Uygulama Araştırma Merkezi Yayını, 1992, s. 7-13.

Çetin,Murat. "Mimaride Dilbilimsel Çözümleme; Şekil Gramerleri", **Gazi Sanat Dergisi**, Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi,sayı: 3, 2002, s. 41-50.

De Coulanges, Fustel and Numa Denis. **The Ancient City A Study on the Religion, Laws and Instıtutıons of Greece,** New York, 1956.

Deıghton, Hılary J. **Eski Atina Yaşantısında Bir Gün**, çev., Hande Kökten Ersoy, Homer Kitabevi, İstanbul, 2000.

Dillon, M. and L. Gorland. **Ancient Greece Social and Historical Documents from Arcaic Times to the Death of Sokrates,** London-New york, 1994.

Douskou, Irıs. **Athens The City and İts Museums**, Ekdotike Athenon S. A., Athens, 1973.

Dönmezer, Sulhi, **Sosyoloji**, 10. B., Beta yayınları, İstanbul, 1990.

Erhat, Azra. **Mitoloji Sözlüğü**, 7. B., Remzi Kitabevi, İstanbul, 1997.

Estin, Colette ve Helene Laporte. **Yunan ve Roma Mitolojisi**, çev., Musa Eran, 3. B., TÜBİTAK Yayını, Ankara, 2002.

Eurıpıdes, **Troyalı Kadınlar**, çev., Sema Sandalcı, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2002.

Finley, M. I. **The Ancient Greeks**, London, 1963.

French, A. **Growth of the Athenian Economy**, Routledge and Kegan Paul, London, 1964.
Friedell, Egon. **Antik Yunan'ın Kültür Tarihi Hıristiyanlık Öncesi Yaşam ve Efsane**, çev., Necati Açа, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 1999.

Giddens, Anthony. **Sosyoloji**, yay. haz., Hüseyin Özel ve Cemal Güzel, Ayraç Yayınevi, Ankara, 2000.

Glotz, Gustave. **Ancient Greece at Work: an Economic History of Greece from the Homeric Period to the Roman Conquest**, Barnes and Noble, New York, 1965.

_____. **The Greek City**, translated by N. Mallinson, Alfred A. Knopf, New York, 1930.

Gombrich, Ernst H. **Dünya Tarihi**, 3. B., çev., Ahmet Mumcu, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1997.

Gökaçtı, Mehmet Ali, **Geographika Yeniden Keşfedilen Yunanistan**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

Gülalp, Figen. "Toplumsal İşbölümü ve Mekan", **Mimarlık**, sayı: 190, c: 4, 1983, s. 10-15.

Gür Öymen, Şengül. **Doğu Karadeniz Örneğinde Konut Kültürü**, Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul, 2000.

Güvenç, Bozkurt. **İnsan ve Kültür**, 4. B., Remzi Kitabevi, İstanbul, 1984.

Graham, A. J. **Colony and Mother City in Ancient Greece**, Manchester University Press, 1964, special edition for Sandpiper Books Ltd., 1999.

Gympel, Jan. **The Story of Architecture from Antiquity to the Present**, Sing Cheong Printing Co Ltd., Hong Kong, 1996.

Harvey, David. **Conciousness and the Urban Experience: Studies in the History and Theory of Capitalist Urbanization**, Blackwell:Oxford, 1985.

Herman, Gabriel. **Ritualised Friendship and the Greek City**, Cambridge University Press, New York, 1987.

Herodotos. **Herodot Tarihi**, çev., Müntekim Ökmen, 3. B., Remzi Kitabevi, İstanbul, 1991.

Homeros. **İlyada,** 12. B., çev., Azra Erhat ve A. Kadir, Can Yayınları, İstanbul, 2001.

Homeros. **Odysseia.** 11. B., çev., Azra Erhat ve A. Kadir, İstanbul, 2000.

Huot, Jean-Louis ve diğerleri. **Kentlerin Doğuşu**, çev., Ali Bektaş Girgin, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2000.

İplikçioğlu, Bülent. **Eskibatı Tarihi I Giriş, Kaynaklar, Bibliyografya**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1997.

İsen, Galip ve Veysel Batmaz. **Ben ve Toplum**, 2. B., Om Yayınevi, İstanbul, 2002.

Jenkins, Ian. **Antik Devirde Çocuk Eğitimi**, 3. B., çev., Hasan Malay, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1993.

Jones, A. H. M., LL. D. and D. D. **The Greek City from Alexander to Justinian**, Oxford Unıversıty Press, New York, 1940.

Karasar, Niyazi. **Bilimsel Araştırma Yöntemi**, 6 b., 3A Araştırma Eğitim Danışmanlık Ltd., Ankara, 1994.

Keat, Russel ve John Urry. **Bilim Olarak Sosyal Teori**, 2. B., çev., Nilgün Çelebi, İmge Kitabevi, Ankara, 2001.

Keleş, Ruşen. **Kent Bilimleri Sözlüğü**, 2. B., İmge Kitabevi, Ankara, 1998.

_____. **Kentleşme Politikası**, 4. B., İmge Kitabevi, Ankara, 1997.

Konuk, Güzin. "Zaman ve Mekanın Bir Sentezi Olarak Kentsel Tasarım", **I. Kentsel Tasarım ve Uygulamalar Sempozyumu** MSÜ Mimarlık Fakültesi Şehir Ve Bölge Planlama Bölümü, İstanbul, 1992, s. 63-75.

Kostof, Spıro. **The Cıty Shaped Urban Patterns and Meanings Through History**, Thames and Hudson Ltd., London, 1991.

Kottak, Conrad Phıllıp. **Antropoloji İnsan Çeşitliliğine Bir Bakış**, çev., HÜ Antropoloji Bölümü Öğretim Eleman ve Öğrencilerinin katkılarıyla Sibel Özbudun, Ütopya Yayınevi, Ankara, 2001.

Kösemihal, Nurettin Şazi. **Sosyoloji Tarihi**, 6. B., Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul,1999.

Ksenophon. **Yunan Tarihi**, çev., Suat Sinanoğlu, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999.

Kuban, Doğan. **Mimarlık Kavramları**, 5. B., YEM Yayın, İstanbul, 1998.

Lawrence, A. W (revised by R. A. Tomlinson). **Greek Architecture**, Yale Unıversıty Press, 1973.

Lefkowitz, Mary R. and Maureen B. Fant. **Women's Life in Greece and Rome**, 2 B., Gerald Duckworth and Co. Ltd., London, 1992.

Lister, Margot. **Costume: An Illustrated Survey from Ancient Times to the Twentieth Century**, Herbert Jenkins Ltd., London, 1968.

Mansel, Arif Müfid. **Ege ve Yunan Tarihi**, 7. B., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999.

Mason, Hammond. **The City in the Ancient World**, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1972.

McKenzie, R. D. "The Ecological Approach to the Study of the Human Community", **American Journal of Sociology**, XXX, s. 287-301.

McNeill, William H. **Dünya Tarihi**, 5. B., çev., Alaeddin Şenel, İmge Kitabevi, Ankara, 2001.

Messade, Gerald. **Sokrates'in Karısı**, Doğan Yayınları, İstanbul, 2001.

Michelson, William. **Man and His Urban Environment**, Addison-Wesley Publishing Company, 1976.

Moughtin, Cliff and etc. **Urban Design: Ornament and Decoration**, Butterworth-Heinemann Ltd., Oxford, 1995.

Mumford, Lewis. **The Culture of Cities**, Harcourt Brace Jovanovich Company, New York, 1938.

_____. **The City in History Its Origins, Its Transformations and Its Prospects**, Harcourt Brace Jovanovich Company, New York, 1961.

Owens, E.J. **Yunan ve Roma Dünyasında Kent**, çev., Cana Bilsel, Homer Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2000.

Özerdim, Bozok. **Kentsel Mekanların Görsel Analizinde Kullanılabilecek Bir Yöntem Üzerine,** Ticaret Matbaacılık T.A.Ş., İzmir, 1983.

Özlem, Doğan. **Kültür Bilimleri ve Kültür Felsefesi**, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1986.

Park, Robert E, Ernest W. Burgess, Roderick D. McKenzie. **The City**, The University of Chicago Press, Chicago, 1925.

Pelt, Robert Jan and Carrol William Westfall. **Architectural Principles in the Age of Historicısm**, Yale University Press, New Haven and London, 1991.

Eflatun (Eflatun). **Devlet,** Remzi Kitabevi, İstanbul.

_____ . **Diyaloglar 1,** 5. B., Remzi Kitabevi, İstanbul,1998.

_____ . **Diyaloglar 2**, 4. B., Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999.

_____. **Phaidon**, çev., Suut Kemal Yetkin ve Hamdi R. Atademir, MEB Yayınları, İstanbul, 1997.

_____. **Phaidros,** çev., Hamdi Akverdi, MEB Yayınları, İstanbul, 1997.

Rasmussen, Steen Eıler. **Yaşanan Mimari**, çev., Ömer Erduran, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1994.

Rıch, John ve Andrew Wallace-Hadrıll (der.). **Antik Dünyada Kırsal ve Kent**, çev., Lale Özgenel, Homer Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2000.

Rıch, John (der.). **Geç Antik Çağda Kent**, çev., Suna Güven ve Ertuğrul Güven, Homer Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1999.

Roberts, J. W. **City of Sokrates An Introduction to Classical Athens**, 2. B., Routledge, New York, 1998.

Robertson, Ian. **Sociology**, Worth Publishers, New York, 1977.

Robertson, Noel. **Festivals and Legends: the Formation of Greek Cities in the Light of Public Rituel**, University of Toronto Press, 1992.

Ross, Laurance H. **Perspectives on the Social Orders**, McGraw-Hıll Book Company, London, 1963.

Roth, Leland M. **Mimarlığın Öyküsü**, çev., Ergün Akça, 2. B., Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2000.

Saunders, Peter. **Social Theory and the Urban Question**, Hutchinson Group, 1981.

Sekaran, Uma. **Research Methods For Business**, 3. B., John Willey and Sons, New York, 2000.

Sennett, Richard. **Gözün Vicdanı Kentin Tasarımı ve Toplumsal Yaşam**, çev., Süha Sertabioğlu ve Can Kurultay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999.

_____. **Taş ve Ten**, çev., Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul, 2001.

Seyidoğlu, Halil. **Bilimsel Araştırma ve Yazma El Kitabı**, 6. B., Güzem Yayınları, İstanbul, 1995.

Simmel, Georg. **On Individuality and Social Forms Selected Writings** edited Donald N. Levine, The University of Chicago Press, Chicago and London, 1971.

Starr, Chester G. **A History of the Ancient World**, 3 B., Oxford University Press, New York, 1983.

_____ . **Antik Çağda Deniz Gücü,** çev., Gürkan Ergin, Homer Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2000.

Strabon, **Geographika: XII-XIII-XIV Antik Anadolu Coğrafyası**, çev., Adnan Pekman, 4. B., Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2000.

Suher, Hande. **Şehircilik**, İTÜ Mimarlık Fakültesi Baskı Atelyesi, İstanbul, 1996.

Suher,Hande,Mehmet Ocakçı ve Hatice Karabay. "İstanbul Metropoliten Kent Planlama Sürecinde Kent Kimliği ve İmgesi", Habitata Doğru İstanbul 2020 Sempozyumu, İTÜ Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, İstanbul, 1996, s. 53-73.

Swaddling, Judith, **Antik Olimpiyat Oyunları**, çev., Burçak Gürün, İstanbul, 2000.

Şentürer, Ayşe (der.). **Mimarlık Temelinde Kuram, Estetik Algılama, Biçim-Kompozisyon, İfade-Anlam, Değerlendirme, Eleştiri ve Eğitim Bağlamlarında Bir Kaynakça**, İTÜ Mimarlık Fakültesi Baskı Atölyesi, İstanbul, 1994.

Şentürer, Ayşe ve Şafak Ural, Ayla Atasoy (yay. haz.). **Mimarlık ve Felsefe**, Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul, 2002.

Tanilli, Server. **Yüzyılların Gerçeği ve Mirası cilt:I İlkçağ: Doğu, Yunan, Roma**, 6. B., Adam Yayınları, İstanbul, 2002.

Tarih Vakfı. **Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme**, İstanbul, 1996.

Tekeli, İlhan. **Kent Planlama Konuşmaları**, TMMOB Mimarlar Odası Yayınları, Ankara, 1991.

Thompson, A. and R. E. Wycherley. **The Agora of Athens the History, Shape and Uses of an Ancient City Center**, Princeton, N. J: American School of Classical Studies at Athens, 1972.

Thomson, George. **Aiskhlos ve Atina'da Dramanın Toplumsal Kökenleri Üzerine Bir İnceleme**, çev., Mehmet H. Doğan, Payel Yayınevi, İstanbul, 1990.

Tolan, Barlas. **Toplum Bilimlerine Giriş Sosyoloji ve Sosyal Psikoloji**, 2. B., Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1985.

Tomlınson, R. A. **Greek and Roman Archıtecture**, British Museum Press, London, 1995.

_____. **Yunan Mimarlığı**.Çev., Rıfat Akbulut, Homer Kitabevi, İstanbul, 2003.

Tunalı, İsmail. **Estetik**, 4. B., Remzi Kitabevi, İstanbul, 1996.

_____ . **Grek Estetik'i Güzellik Felsefesi Sanat Felsefesi**, 4. B., Remzi Kitabevi, İstanbul, 1996.

Turani, Adnan. **Dünya Sanat Tarihi**, 7. B., Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999.

_____. **Sanat Terimleri Sözlüğü**, 7. B., Remzi Kitabevi, İstanbul,1998.

Ural, Şafak. **Bilim Tarihi**, 3. B., Çantay Kitabevi, İstanbul, 2000.

Ünsal, Behçet. **Mimari Tarihi I**, Teknik Okulu Yayınları, İstanbul, 1949, s., 288-404.

Vernant, Jean-Pierre. **Eski Yunan'da Söylen ve Toplum**, çev., Mehmet Emin Özcan, yay. haz., Tansu Açık, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1996.

Weber, Max. **Şehir Modern Kentin Oluşumu**, Çev., Musa Ceylan, 3. B., Bakış Yayınları, İstanbul, 2000.

_____. **Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı**,çev., Özer Ozankaya, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1995.

_____. **Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu**, 2. B., Hil Yayın, İstanbul, 1997.

Wycherley, R. E. **Antik Çağda Kentler Nasıl Kuruldu?** Çev., Nur Nirven ve Nezih Başgelen, 3. B., Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1993.

YTÜ Yerleşme ve Mimarlık Bilimleri Uygulama Araştırma Merkezi, **Mimarlık ve Şehircilikte Mekan,** İstanbul, 1992.

Zevı, Bruno. **Mimariyi Görmeyi Öğrenmek**, çev., Demir Divanlıoğlu, Birsen Yayınevi, İstanbul, 1990.

TEZLER

Acar, Pınar. **Mimarinin Biçimlenmesinde Kültürel Faktörler**, YTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2000.

Akyalçın, K. Yeşim. **Sosyo-kültürel Yaşamın Kent Formuna Etkisi**, Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Adana, 1998.

Balkan, Erhan. **Yaşama Biçimi ve Konut Tasarımı Arasındaki İlişkiler**, İ.D.M.M.A. Mimarlık Bölümü Bina Bilgisi ve Proje Kürsüsü Yeterlik Çalışması, İstanbul, 1976.

Boynukalın, İbrahim, **Değişen Koşullarda Kentsel Analiz Yöntemlerini Belirleyen Faktörler**, Ankara Devlet Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi Şehircilik Kürsüsü, Doçentlik Tezi, Ankara, 1980.

Çınar, Zuhal. **Kentsel Çevrede Mekan-Kentsel Mekan Kavramının İrdelenmesi ve Boğaziçi Mekanı**, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 1996.

Divanlıoğlu, H. Demir. **Mimarlıkta Biçimlerin Oluşma Etkenleri**, İ.D.M.M.A. Mimarlık Fakültesi Doçentlik Tezi, İstanbul, 1980.

Ertekin, Efrumiye. **Hellenizm ve Roma Dönemi Batı Anadolu Hellen Kentlerinde Kamu Hizmetleri**, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü. Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1995.

Esin, Simge. **Kültürel Bağlamda Simgesel Anlamın Mimariye Yansıması ve Farklı Kültürler Üzerinde İncelenmesi,** İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1999.

Gül, Erdal. **Kentsel Mekan Değerlendirmesinde Tarihsel Boyutuyla Kent Meydanı Kuramı**, ODTÜ. Şehircilik ve Bölge Planlama Bölümü Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1993.

Gündoğan, Ercan. **Toplumsal Kurama Mekanın Yerleştirilmesi**, ODTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1999.

Haşhaş, Mine H. **Galata'da Kültürel Değişim ve Fiziksel Etkileşim**, İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1999.

Mesutoğlu, Mehmet. **Kentsel Mekan Olarak Meydan ve Morfolojik Özellikleri**, YTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2001.

Özkarakoç, Yusuf. **İnsan-Çevre Etkileşim Sistemi Bakış Açısından Uyumlu Mimari Çevrenin Estetik Öğe ve İlkeleri**, İTÜ Mimarlık Fakültesi Doçentlik Tezi, İstanbul, 1981.

Tekeli, İlhan. **Sosyal Sistemler, Sosyal Değişme ve Yerleşme Yapısı**, İTÜ Mimarlık Fakültesi Doktora Tezi, İstanbul, 1969.

Türkantoz, Kayahan. **Batı Anadolu Liman Kentlerinde Mimari Kimliğin Oluşumunda Nesnel ve Öznel Faktörler**, MSÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul, 2000.

Şentürer, Ayşe. **Mimaride Estetik Olgusunun "Mutlak-Değişmez" ve "Bağımlı Değişken" Özellikler Açısından İrdelenmesi,** İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Yayımlanmış Doktora Tezi, İstanbul, 1990.